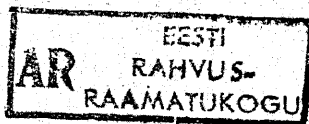

EESTI KIRJANDUS

1932 № 10

SISU:

- A. SÄÄRITS: Friedrich Reinhold Kreutzwald'i
ühiskonnasuhe.
- H. HALJASPÖLD: „Reinuvader Rebane“ ja maailmakirjandus.
- J. PERT: Fr. R. Kreutzwald'i mõtteid usu ja „Kalevi-
poja“ üle ning Suntsi Mari küsimus.
- A. PALM: Eesti Kirjanduse Selts 1907—1932.
- O. LIIV: Rõuge oludest suure nälja ajal.
- K. ABEN: Kaks lavateost läti keelest.
- P. HAMBURG: Aleksander Saarna — Südameraasukeste
agoonia.
- A. RAMMUL: Dr. Curt Thomalla — Uued teed tervisele.
- L. PALM: Ch. Dickens — Nell ja tema vanaisa.
- H. PAUKSON: Peeter Põld — Usuline kriis.
- Saatke materjale Villem Reiman'i eluloo ja tegevuse kohta!
Eesti raamatute üldnimeistik 1929. a. alates, 36. poogen.

EESTI KIRJANDUSE SELTSI
VÄLJAANNE

KUUKIRI

EESTI KIRJANDUS

1932 ASUTATUD 1906. XXVI

Ilmub iga kuu lõpul, piltidega.

Tegev ja vastutav toimetaja J. V. VESKI.

Aadress: Vabriku 5, Tartus, tel. 2-81.

Toimetus: P. ARISTE (folkloor), H. KRUIIS (ajalugu),
A. SAARESTE (keel), FR. TUGLAS (kirjandus).

Käsitõrjate tagasisaamiseks lisatagu postmargid ligi. Avaldatud käsitõrjad hoitakse alal ainult sellekohasel soovil. Toimetus jätab enesele õiguse avaldada käsitõrju lühendatud kujul.

Talitus: Eesti Kirjanduse Seltsi büroo, Suurturg 12, Tartus, telefon 6-01, avatud äripäevil kella 9—15.

Tellimishind: aastas 5 kr., poolaastas 2 kr. 50 s., veerandaastas 1 kr. 25 s., üksiknumber 50 senti.

Tellimisi võtavad vastu talitus, kõik postiasutised, raamatukauplused ja Eesti Kirjanduse Seltsi usaldusmehed.

Postil kaotsiläänud numbrid saadetakse hinnata uuesti ainult siis, kui sellest teatatud talitusele hiljemalt kuu aega pärast numbril korrapäraselt ilmumise aega.

Üksiknumbrid on müügil järgmistes raamatukauplustes:

Tartus: Eesti Kirjanduse Seltsi Büroo, Suurturg 12, tel. 6-01.
Akadeemiline Kooperatiiv, Jaani 7, tel. 63.

„Noor-Eesti“ k/ü., Riiütlil 4, tel. 2-66.

K/ü. „Postimees“, Suurturg 16, tel. 2-50.

A. Tasso, Promenaadi 16, tel. 5-70.

J. Krüger, Riiütlil 11, tel. 7-60.

Tallinnas: Tallinna Eesti Kirjastusühisus, Pikk 2, tel. (20)4-94.

„SuurKarja 23, t. (2)15-13.

K/ü. „Rahvaülikool“, Jaani 6, tel. (20)6-66.

Harju 48, tel. (2)24-49.

A. Keisermann, Kinga 5, tel. (2)14-51.

Viljandis: „Õpistu“, Lossi 24, tel. 74.

Rakveres: Joh. Triefeldt, Pikk 17.

Ühiskaubamaja Leo Erna, Tallinna ja Laada tänava nurgal nr. 24, tel. 2-76.

Kuulutused teksti järel: lehekülj 30 kr., pool lehekülge 15 kr., veerand lehekülge 8 kr.

Varemad aastakäigud. Aastakäigud I—XII (1906—1917) on müügil otsas. Saada on aastakäike XIII—XVIII (1918/19—1924) hinnaga à 3 kr. 60 s., XIX—XXIII (1925—1929) hinnaga à 5 kr. ja XXIV—XXV (1930—1931) hinnaga 6 kr., nahkköites 2 kr. kallim.

Mõningaid üksiknumbreid on saada alates 1907. aastast hinnaga 50 senti number.

Tellige raamatuid Eesti Kirjanduse Seltsilt! Saatke oma aadress nimestikkude ja tutvustajate saamiseks. Raamatukogude varustamine kõigi raamatutega. Raamatute köitmine. Nõudke tingimusi!

Eesti Kirjanduse Seltsi Büroo, Suurturg 12, Tartus, tel. 6-01.

EESTI KIRJANDUS

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KUUKIRI

TARTUS

OKTOOBER 1932

NR. 10

Friedrich Reinhold Kreutzwald'i ühiskonnasuhe.

1. SISSEJUHATUSEKS.

Ühiskond hindab oma edasiviivaid liikmeid. Mälestame tänavu Fr. R. Kreutzwaldi. Kas meil on selge pilt oma mälestatava meelsusest ühiskonna vastu? Mitmepalgelisi iseloomustusi on antud ta kohta, mitmeti on teda hinnatud. Võru tohter on jätnud halastava samariitlase mälestise. Eluõiguse on nõudnud endale „Võru erak“, vaimuaristokraat, kelles on leitud isegi inimespõlgust. Valgustusaja pärimusi näitab Kreutzwald, ajauudsema romantika sugemeid. Kreutzwaldi on peetud meie rahvusliku ärkamise vaimustuses nagu mingiks ebajumalaks, taas on ülistatud teda geniaalseks luuletajaks või jälle lihtsalt ärksaks vaimuks. Kõiges selles ähmasuses ei tohiks olla ülearune vähe valgust heita Kreutzwaldi ühiskonnasuhtesse. See on küll pisut varajane, me loodame täielikumat ülevaadet Kreutzwaldi teest ja tööst. Vastutusrikkana nõuab see ülesanne ka andmehulga põhjalikku ja ettevaatlikku analüüsi, on üldse küsitavgi ammuelanud inimese hingepildi rekonstrueerimise püüe. Ometi tahaksime loota järgnevast intuitsioonigi linnulennust mulje üldvaadet.

*

Iga inimese elu sisuks on oma suhete lahendamine maailmaga, ühiskonnaga ja seksuaalreluga: metafüüsika, töö ja armastus. Põhilisim neist on indiviidi sotsiaalsuhtumus, ühiskondlik kohandumus; on ju inimene kõigi oma aineliste ja vaimliste võitudega sotsiaalne olemus. Indiviid võib oma vahekorra inimkonnaga nii või teisiti lahendada, suuremal või vähemal määral kollektiiviga ühte sulada. Kreutzwaldi ühiskonnasuhe — meie probleemiks on Kreutzwaldi sotsiaalsuhte ilme, ta ühistunde ulatuvus. Raamiks sellele olgu ta metafüüsika ja armastuselu põhilaad.

2. KREUTZWALDI KOSMOSESUHE.

Piir, millest ei tungi üle inimlik tunnetuskiir, on maailma-mõistatise pime müür; rand, kus jääb seisma inimlik tunderänd, on olemasolu salapärane ulguvee rand. Iga inimene tunneb oma mina seisvat mingis suures, mõistmatus ja püüab määrata, niipalju kui see on võimalik, oma seisukohta temaga. Oma olemise ning teotsuse põhjaks taotleb iga inimolend suhet igavikulise kosmosega, rändab metafüüsiliselt mõlgutuses ning religioossetes elamuses, nähku ta tumedas ulgurannas siis kas kõiksuse kokkukõla tundmatuid tagamaid või, oma põhiappertseptiooni veendumusega, vägevat ürgpersooni. Siiski, on määratu vahe ühe või teise inimese tunnetussundide iseloomus ja ulatuses: praktilisest maises mullas juurdujast kuni mõttemaanteede rahutu hulkurini.

„Läheb elu-tuul meil viluks,
Tõstkem taeva poole silma,
Vaatkem sädendava karja:
Päike, kuu ja taeva tähed —
Needap Looja laulu-lehed,
Kosutavad laulja sarja.“

(Viru-laulik — „Angerwaksad“, lk. 16.)

Meil pole tarvis tugineda sellele Viru lauliku tunnistusvihjeksesele, meil on küllalt märke postuleerivas kindluses, mis tõendavad „Rahunurme lillede“ keskel rändaja, „Lembitu“ ürgkahtluste ringis liikuja usuvalu pinget.

Kreutzwaldi metafüüsiline maailmasuhe, nagu näitavad meile vastavad tähelepanekud, on iseenesest küll vähe algupärane, see on mingi kompromiss valgustusaja vaateist, moodsamate tunnetähtsustavate voolude tõdedest, selle kõrval pietistlikestki pärimusist. Ka pole see sügavalt ega järjekindlalt läbimõeldud maailm. Siiski on Kreutzwald usuküsimustega rohkem tegelnud kui mõni teine tolle aja haridustegelane, ja intuiitiivne usuelamus, eriti vanas eas, näib Kreutzwaldis olevat olnud üsna mõõduandev.

Eriuurimuse asi on eritella Kreutzwaldi metafüüsilist maailmasuhet. Siin tähendame selle põhi-iseloomust, et Kreutzwaldil on postulaadiks jumal, teoloogiline jumal, ja sellega kaasas sealpoolsus.

Enam või vähem erineb Kreutzwaldi jumal ilmutususu jumalast, ta jääb aga ikka loojaks, juhtijaks ja inimese koduks.

Looja on inimesed pannud rändama ja läkitab nad jälle põrmu, jumalikku elusadet tulevale ilmale idanema pannes. — Looduse ilu ja korraline seadus kihutavad inimest üha Loojale lapselikku austust, kiitust ja tänu andma. — „Uskuelustav armastus peab südant täitma ja tundmist äratama, et meil kõigil üks Isa taevas on, kes lapse õigust meile kinkinud ja vendlikus sidemes teised inimesed meiega ühendanud, olgu nende

nahavärv kollane, must, tõmmu, valge ehk vasekarv...“ (Rahunurme lilled I, lk. 3 jj.)

Pole tarvis kesteab kui tähtsaks pidada neid palveluskimbu-kesele eessõna kirjutaja vihjeid; ometi peegeldub neis ühelt poolt ilmekalt Kreutzwaldi religioosne õigus ja seadus. Ühel pool ilu, looja kätetöö, korrapärane seadus, isa, kes inimesile on andnud lapseõiguse; teisel pool — lapselik austus, kiitus, tänu, uskuelustav armastus, vennaside kõigi inimeste vahel.

Isa ja lapse vahekord, seda loeme ikka ja jälle Kreutzwaldi jumalasuhtest, kus see kõne alla tuleb.

Alistuvustunne valitseb ses vahekorras. Jumal on vägev, on looja, isa, hoolekandja; inimene on nõder, ta olgu jumala vastu alandlik, tänumeelne, austav. Jumal on inimese troost ja kalju. Jumal on inimese päris kodu. Seesuguses toonis räägib Kreutzwald jumalast. Olgu erivaatluse ülesanne selle maailma ligem eritelu, meile piisab väljatõstmisest: religioosel elamusel oli vanas Kreutzwaldis tähtis osa; olemasolu ja saamise igavesed küsimused lahendas ta traditsionaalse immaginaarse jumalakujutelmaga; jumal oli ta maiseks kindluseks, elu kõlbluse aluseks ja kodutee tähiseks.

3. KREUTZWALDI ÜHISKONNASUHE.

Kuna inimese suhe ta mina tahtest mõjustamatu, oma tumma ise-elu elava maailmasfinksiga on ainult inimese enese poolt aktiivne, kuna ta lahendavad hingestused on irreaalne fiktiivne fantaasia, — on konkreetne ning reaalne inimese vahekord ühiskonnaga. Kuna see mina pöördub anduvas alistuses universumi-altarile, võib ta ühiskonnas nõuelda enesele aujärke. Inimese sotsiaalne suhtumus, ühiskondlik kohandumus ongi ta minatungide sobitus kollektiiviga. Inimene kõigi oma väimsete väärtustega pole muud kui ühiskondliku arengu produkt, ja pole mõeldav tänapäeval ta elu väljaspool ühiskonda — võttes ja andes elab ta selles rakukesena. Indiiviidi minainstinktide tugevusest oleneb see, kas ta tahab elada eeskätt enesele või ühiskonnale, kas ta on egotsentrik või altruist. Minarõhutus aga, isiku eba-kohtade kattena tihti eriliselt peenenõunud, omab suunda ühiskonnast välja. Nii leiame elus sel või teisel kombel era kuid või kollektiiviga takistamatult sulavaid, sotsiaalseid inimesi. Ühiskondlikult suveräänne, solidaarne, initsiatiivne ja produktiivne inimene on sotsiaalne, inimene, kes on enesevastustuslik ja vaba, kaasanimesi sallivalt samaväärseks hindav ja nendega liituv, algatusrikas ja viljakas.

Aukartlikus alistuses vaatas Kreutzwald oma maailma ürgvalitseja, jumala poole üles. Kuidas oli ta positsioon ühiskonna suhtes? Kõige pealt, milline oli Kreutzwaldi sina-mina-

suhe, ta minatungide ja ühiskonna-meelsuse, selle nn. commor sense'i avaldusilme?

Nagu tähendatud, on Kreutzwaldile omistatud märknimi, mis näitab pulbitsevast eluvoolust eraldumist: erak. Milles on avaldunud Kreutzwaldi üksindussekaldumus?

Kreutzwaldi välises elukäigus näeme vaikset joont. Kreutzwald on sulgenud end 44 aastaks Võru väikelinna ja on lahkunud sealt kaugemale üsna harva. Muide pole ta osa võtnud näiteks säärasest üldrahvuslikust ürgüritusest kui esimene eesti laulupidu, mis tõmbas välisküüalisigi juurde.

Ühelt poolt siiski on võinud olud olla siin mõõduandvad. Amet oli asetanud Kreutzwaldi Võrru ja töökütked pole tal lubanud kergesti teha väljalende oma kolgaelust. Ajapuudusega vastab Kreutzwald sellekohaseile kutseile, näit. kord Koidulale, kui see Kreutzwaldi kutsub Tartu („Kalevipoega“ uurivale üliõpilasringikesele selgitusi andma). „Vang ei pääse kambrist välja“, nagu ta põhjendab laulupeoltki eemale jäämist („Kreutzwaldi ja Koidula kirjavahetus“ II, lk. 66 jj.; I, lk. 338 j.). On tavaline Kreutzwaldi säärane oma elu iseloomustus raugaeas Võrus:

„Minu ühevormiline elu kannab alaplivilise taeva pilti, kuhu sisse väga arvast üks rõõmuline päavatera langeb. Ehk kül kaunis ilm ja haljad metsad igalt poolt oma käed laiale sirutavad ja minu igatsus mind sinna tõmbab, siiski ei ole ma tänne veel jalget sammu [veel] uulitsa kivide üle kaugemale võinud tõsta, seda rohkem vintsutas mind ülemineval nädalal posti vanker, kus igapäev 60—70 versta pidin sõitma. Viimne nädal oli sõitude poolt kül natuke rahulikum, aga seda rohkem tallamisi linnas, nõnda et vaevalt mahti sain, lendes zeitungi lehti silma ette tõsta“ (Kr. Koid-le 5. V 1868, Kr. Koid. I, lk. 166 j.).

H. Prants oletab, et Kreutzwald sihilikult hoidunud reisudest kulude säästmise otstarbel (H. Prants: „Mälestusleheke ‚Võro targa tohtre‘ kalmule“ „Päevaleht“ nr. 231, 25. VIII 1932).

Nõnda on Kreutzwaldi asetanud elupageniku ossa ühelt poolt vahest välised põhjused, ametiolud. Ometi näeme selles eraldunud Võru arstis sisemisigi väljapüüde kärarikast elust. Kas ei tundu muide vahel ettekäändena see alatine Kreutzwaldi visa kolgahoidmisegi vabandamine ajapuudusega? (Otsekui mainitud juhtudelgi, kus Kreutzwald ühelt poolt püüab vältida kohtumist Koidulaga, või jälle tunneb heameelt laulupeost eemale jäämisest.) Kindlasti aga näeme Kreutzwaldi vaikset idüllielu nautivana ja loomupäraselt enesesse pöördununa. Elu looduslikus Võru linnas on Kreutzwaldile meelega järele:

„Keski ei või seda õnne [puude õitseilu] enam tunda kui mina, kes ma [2. a. s. n.: puude all] üleskasvanud täna päävani suuremat õnne ei tunne kui nende viluandjas varjus istuda, et kui tarvilist aega oleks, mind lähedal ilmal sealt ükski tupp ei tohiks ajada. Elamine suures linnas, kus igalt poolt kivi müürid mind kitsendaksid, saaks mulle kõige raskemaks nuhtluseks olema. Võru linnake on otsekui minu tarvis ehitatud, sest et siin vesi, puud ja puhas tuuleõhk ial ei puudu“ (Kr. Koid. I, lk. 242).

Koidula kohta kirjutab Kreutzwald kord:

„Teile on hea tük sest osaks saanud, mis Saksa keele loomuselapseks (Naturkind) nimetatakse. Oh, et elu — ja haritamise — tuulehood seda varendust ial ei hakkaks lõpetama. Mis väljaspoolt poolerimisõd tema asemel meile toovad, ei jõua sündind kahju mitte äratasuda“ (Kr. Koid. I, lk. 150).

Oma noorusegi kohta tunnistab Kreutzwald:

„See toob jälle kord õndsas mõõda läinud aja taevalik-ilusad päevad meele ette, kus mina sagedaste ka nõndasama ilutsesin ja igatsesin, aga kahjuks puudus minul ärajuhtiv piksevarras. Kas ma inimesi pelgasin või kust se muidu tuli, aga minul ei olnud mitte seda õnne, et ühegi inimesega oleksin usaldades ühendusesse astuda võinud. Ma elasin just kui vaga mees kõrbes, ainult loodus oli minu seltsimees; kõige õnnelikumad tunnid olid metsa vaikuses, kaugel kõigest inimeste seltsist“ (Kr. Koid. II, lk. 70 j.).

Kreutzwald avaldab kirjades Koidulale tihti, et ta on suur loodusesõber, armastab vaikseid jalutuskäike. Mäletatakse Kreutzwaldi üksindasi retki Võru kalmistule, samuti ta vaikseid enesessevajumisi, kui ta valvas oma haigeid. — Puhkesilmapiilkudel luusivad ta mõtted väga laialt ümber, nagu ta avaldab Koidulale (Kr. Koid. I, 152).

Oma vabad minutid on Kreutzwald veetnud käratus ärkkambris raamatute ja kirjatöödega. Luuletegevus on talle lohutuseks eluvilus. „Luulemise väel on üksi võimalik targemate tahtmata ja suuremate sundimata töösi toimendada..., et vaimu lennul keharaskust kogunist ei märka“ (Kr. Koid. II, 73).

Selle kirjandustegevusegi intiimsed harrastused kõigi oma eesmärkidega on olnud teinekord üksi kirjaniku eralõbulised. Jälle asetab imbrustik Kreutzwaldi siin erakuseisundisse.

Kreutzwaldi on nimetatud esimeseks „eesti eurooplaseks“, erandlikuks kujuks oma ajas oma vaimse intelligentsi ja harituse poolest. Tema kaunis avar ning arenguinnukas vaateilm võis tõepoolest üsna vähe enesele vastukõla leida eesti haritlaskonna algelisuses ja baltisaksa vaimu väikekoodanlikes nigeluses. Kreutzwaldi paremate teoste ja lugejaskonna vahel pole olnud sidet. Kreutzwald ütleb olevat end kolm põlve varemini laulnud, kui lugejad sündinud. Oma loomingut on ta korduvalt võrrelnud Wagner'i tulevikumuusikaga. Ja me leiame, et Kreutzwald esialgu pole mõelnudki oma luuleteoseid enda eluajal ilmutada. Näiteks oma tõlgenäidendite kohta arvab ta esialgu, et nende ilmutamiseks olevikus „pisemat lootust ei ole“, „need loomukesed saavad kui ‚Wagners Zukunft-Musik‘ kõik tulevale põlvele jääma“ (Kr. Koid. I, lk. 161, 167; Kr. Schultz-Bertram'ile 15. III 1864, 9. I 1870). „Rahunurme lilled“ peavad esialgu alles peale lauliku surma päevavalgele astuma. (Vt. Kreutzwaldi kiri Viru Eesti Seltsile „Kalevipoeg“ 21. I 1878. Kreutzwald kirjutab, et need enam kui neljakümne aasta eest nopitud luuletised pidid

esmalts alles ta surma järele päevavalgele astuma; aga et mõned katsena avaldatud palju kära tekitasid, tahab ta luuletised nüüd pimedusekülvajale meelepahaks välja anda.) Kaua kirjalehtedena sahtlis kolletanud on ka „Angervaksade“, „Viru lauliku lauludegi“ salmikud („Angervaksade“ kohta vt. Lugejale, „Angervaksad“ lk. 3). Eesti luule areng ja muud motiivid annavad Kreutzwaldile hiljemini tõuget need tööd siiski lugejaskonnaga jagada. Oma luigelaulu „Lembitu“, mis kõigele laenikkusele vaatamata sisaldab vahest rohkem Kreutzwaldi kui ükski teine ta teos, on ta ikkagi käsikirjalise pärandina maha jätnud.

Siin näeme Kreutzwaldi eralõbulisi harrastusi, eraklust, mis on tingitud jällegi oludest. Jätkem siinkohal vastamata, mis määral on olud mõjutanud Kreutzwaldi iseelu-kalduvusi. Märkimisväärne aga, et Kreutzwald, eriti vana Kreutzwald, on soostunud vaigse idüllieluga, on tegelnud autistlikult oma minaga, on üitnud fantaasiate irrealseis sfäärides. —

Me ei tea, mis kõik on sisustanud selle enesesüvenenu vaigseid fantaasiad. Vahest religioossed elamused, nagu eespool tähendasime, surmameeleolud, elutargutused, luulelennud.

„Loodud ilm on kui suur õpetuseraamat“, mida lapsepõlvest vanaduseni võib lugeda, ilma et lõpuni jõuaks, ütleb Kreutzwald „Rahunurme lillede“ sissejuhatuses (R. I., lk. 4).

Küllap on rännanud neil lehekülgedel vana Kreutzwaldi huvi. Usulise süvenemiseta pole võinud sündida „Rahunurme lillede“ ega „Lembitu“. Meil on aga märke vana Kreutzwaldi üldisest hingeelu häälestusest, ja see on — elu väsimuse halin.

Hüppohondrikuks oli Kreutzwald end nimetanud juba küpsemas meheas sõber Fählmann'ile; vanaduses näcme teda aga sedavõrt tihedas, püsivas, lootusetus norumeelsuses, et me ei tea, kuidas seda kirjeldada. See on ihuline väsimus ja hingeline tülpimus. Ei halise küll heledalt resignatsioonivooruse tarktundja, kuid ta sulg heliseb sordiini all varjamatuid mollkõlasid.

Kuidas on kirjeldanud vana Kreutzwald oma elu? See ühevormiline elu kannab alapilvise taeva pilti, kuhu sisse väga harva langeb rõõmuline päikesetera, — mäletäme eespoolsest. Vähe, et pödur rauk on haigushell munakoor, kes poole aega veedab haigevoodis, niipalju kui töökohustused seda lubavad. Kogu ta elulätted on kuivamas. Talv, jää, külm, surm, närtsing, tarretus j. m. — neid võrdkujusid ei saa „liikuv muumia“ toomata jätta, kui ta kõneleb enesest. Näit. Koidulale kirjutab ta:

„Ühte olete mõlematest, Virulaulikust ja Dr. Kr.-dist selge silmaga näinud, kui ühte õilmete pöösast närtsind lilledega, kelle talv juba ammu oli tulnud!“ (Kr. Koid. I, lk. 96).

„Kus kui põhjapiiril meresarnatsei vana-raugal suvised päikese terad jäe rünkaid ial ei jaksa ärasulatada, seal ei lõpe sisse poolne

külma vägi, vaid kõik aasta ajad ei mõu enam kadund sooja tagasi toomiseks“ (Kr. Koid. II, lk. 74).

„Seda pool kustund lambikese kuma, mis minu sees pimedal ööl ehk veel selgema silmale juhub vilkuma, ei tohi Teie ial ‚valguseks‘ pidada, sest et sel valguse sarnatsel hulgusel enam soe a ei ole“ (Kr. Koid. I, lk. 151 j.).

Tema elu on „tume“, tema „viimne veri tarretub“, tema „südame ümber on aastatetosinad kandnud jääd ja põrmu, nii et sealt soojemgi kevadepäike ei tungi läbi“, tema „südamel on viimsed tulekibemed kustunud, et enam kangemgi tuulehoog süsi ei lõõtsu lõkkele“. J. n. e.

Nukker on ka romantikuisse, Lenau eeleegiaisse kiinduja luule põhiheli. Ja seda norumeelsust leiame „Buddha’st“ kõrvale põikuva „Lembitu“ värssidest ja kangelase karakterist. Ei saa Kreutzwald teisiti, kui et suur osa ta luulefiguuregi peab moodustuseks otsima endale hääbumistoonilised kujutelmad, näit.: leskus, väsimus, närtsimus, tarretamine, kütked, küüsis, õhtu, pilv, viimne, võõras, maru, külm, rahu, kaiss jne.

Oma äärmuses on võinud jõuda seesugune meeleolustik lootusetu surmakultuseni.

„Vanus võttab igapääv meie üle suuremat võimu, mis läbi igatsemine rahu saada pääv päävalt suuremaks kasvab (Kr. Koid. I, lk. 31).

„Vanale ilma eelarvamisteta inimesele ei ole surmas ega surnuajast midagi kohutavat, mina näen neis ainult õnnelikku rahu vintsutava elu järel... Nooruses pakub elu meile nii palju; kui midagi ehk puudub, seda täiendab lootus ära, mis iialgi ei kõigu kõigi eksimiste peale vaatamata; aga vanadus ei looda midagi, ei usu midagi ja on enam ehk vähem iga asja vastu umbusklik“ (Kr. Koid. I, lk. 337).

See on tõepoolest lootuslage, väsinud maailm. Jätkem selle põhjuste järeleküsimine edaspidiseks ja siirdugem Kreutzwaldi otsemate *m i n a t u n g i d e* eritelule. —

Kreutzwaldi on nimetatud individualistiks ja vaimuaristokraadiks. Me teame, et vaimlise vabaduse, vaimuhariduse nõue on olnud üheks kõige iseloomulikumaks Kreutzwaldi karakteri-jooneks ja maailmavaate põhjaks. A. Jürgenstein on rõhutanud selle individualistlikku värvi: „Kreutzwald ei ole mitte nii väga palju suurte hulkade laialise välise vabaduse ja valitsemisvõimu üle vaimustatud, kui üksikute inimeste vaba enesemääramise ja mõtteavalduse poolt; ta on vabameelne individualist, vähem sotsiaal-vabameelne“ (A. Jürgenstein: Kreutzwaldi vabameelsus, „Arvustuslised kirjatööd“ lk. 155). „Kreutzwald peab individuaalsest vaimlisest vabadusest palju suuremat lugu kui hulkade ainelisest, isiklikust palju enam kui sotsiaalsest“ (seals. lk. 159).

Kreutzwald on tõepoolest teinud vahet valgustatud vaimude ja massi vahel, suhtudes üleolevalt „suurde karja“. Korduvalt leiame viimast vihjet:

„Kas on juba seie saadik midagi paremat ja täielikuma maailma sündinud, kus suur kari vasta ei oleks mõrand?“ (Kr. Koid. I, lk. 10). Need õilmed, mis meile loomise tunnil kõige rohkemalt südant ilutsema kihutasivad, saavad laias ilmas sagedast karja jalge alla sõtkunud, kus väga arvast mõni nende kaunistust ja haisu märkab“ (seals. lk. 7).

Isikurõhutus on kooskõlas ka Kreutzwaldi intraverteeritud karakteriga.

Ometi leiame teiselt poolt, et Kreutzwald seda vaimlist sõltumatust, seda vaimuharidust valgustusajastu taotlemade eeskujul on tahtnud näha just kõige laiemate rahvahulkade seas. Õpetlik ärkveldustöö on Kreutzwaldi kirjanduslik tegevus. On väga tuttav ta opositsioon kirikuõpetajatega eeskätt just nende rahvapimesus-püüete pärast. Samuti ta hariduspoliitilised vaated: eesti rahva üldist haridustaset tuleb tõsta, rahvakoole tuleb paremale järjele seada, neis tuleb õpetada ilmlikku tarkust, loodusteadusi.

On iseloomulik Kreutzwaldi veendumus oma vaateisse ja tihti mingi ennustuslik aime, näit. saksa liberaalse reformteoloogilise liikumise puhul, mida Kreutzwald elavalt pooldas:

„Preestrite karistuse vits võetakse neilt varemine käest, kui nemad ja meie seda arvame! Mina ei saa seda mitte näha, Teie võite saada, kus praegune vali õige usk Saksamaal nagu pudenenud hoone kokku langeb: mõtelge siis minu sõna peale. Vaimust väetid saab ikka olema, aga nõnda kui kevadise päeva kiired ka kõige suuremad talve lumehanged pikamisi ära söövad, nõnda saab vaimu selgituse särke valgus pikapeale ka kõige sügavamatesse orgudesse tungima ja neid valgustama“¹⁾ (Kr. Koid. II, lk. 177).

Sotsiaalse vaimuhariduse nõue on üks põhinõue Kreutzwaldi elutöös. See on, tõsi küll, sisemise kultuuri, aga mitte poliitiliste, seaduslike vabaduste väärtustus: „Kõik seisuse tervisele mõnusad muutused ei tohi meile väljastpoolt tulla, vaid peavad seestpoolt idanema: siis vast tohime neist täieliku tulu loota. Seadus on küllalidid idanemise ruumi annud, aga mis se aitab, kui rahva rumalus osavõtmist pakutud kasust ärakeelab“ (Kr. Koid. I, lk. 116). Ent samuti jääb tõsiasjaks individuaalse mõtteviisiga Kreutzwaldi isikuväärtustus. Sellel „suurest karjast“ eralduval, teiste arvamisest mitte palju hoolival pinnal tahame silmitseda Kreutzwaldi mina. —

„Oma loomu poolest oli Kreutzwald äkiline ja kerge kohut mõistma. Sealjuures avaldas ta oma arvamisi otsekoheselt ja tagasihoidmatult, ilma et ta oleks sellest küsinud, kas nad teistele meeltemööda olid või mitte. Ehk ta küll seda ei sallinud, et temale suu sisse kiitust avaldati ja teda meelitati, oli tal siiski õige väljarenenud eneseteadmine, mis pärast ta vähemate kirjanikkude vastu ülbe ja kannatamatu on,“ kirjutab M. Kampmann oma kir-

1) Harvendus tsiteerijalt.

jandusloos Kreutzwaldist („Eesti kirjanduseloos peajooned“ II, 1921, lk. 58).

Millisel määral leiame siit Kreutzwaldis „a u a h n u s t ja e n e s e r õ h u t u s t“?

„Mina ei ole kellegi ‚rahva laulu-isa‘, ‚Kalevi poea laulu looja‘ ega kuulus ‚Virulaulik‘, vaid üks nõder, eksilik inimese loom,“ tõrjub Kreutzwald tagasi Koidula ülistused (Kr. Koid. I, lk. 13).

„Ma tunnen ise kõige paremast, kuida mul lauliku anded puuduvad: aga meie Eesti luhadel on täna päev nii pisut laulu vara kasvamas, et igaüht lauliku nimega ehitatakse, kes mõne sõna lühikestes ridades kirjutab, ehk seal ja teal, viin ja piin vastastiku oskab kokku seada. — — — Kui nüüd ükski targem inimene niisugust tööd ei tohi laulikus nimetada, sellepärast olen püüdnud mõned laulud Saksakeelest, kus mõtted ja sõnad igapäavasest kõnест teisite, se on: kõrgemale lennavad, meie keele ümber tõlkida, aga selle tööga ei ole ma veel lauliku nime enesele saanud.“

Nii hindab Kr. end kirjas Jaan Adamson'ile (Kr. Adams. 18. IX 1866, „Eesti Kirj.“ 1909, lk. 101).

Samuti ütleb Kreutzwald Koidulale, et ta polevat laulik, aga vahest oleks temast laulikute kannupoiss kasvanud, kui õpiajal oleks kange Kalev ees käinud. „Leivanuga“, mis teda poisikesepõlvest tänini taga kihutanud, on õilmed juba tupes kidurdanud. Mis sügise ja noore talve rinnal idanenud, neil pole enam hiilgust ega lõhna. Eesti ahtrale luulepõllule ükski olevat sündinud neid istutada. Ainuke tegu, mille peale ta uhkuseharjaseid tohiks kasvatada, on „Kalevipoeg“ (Kr. Koid. I, lk. 115 j.).

Siin näeme objektiivset enesehinnangut, Kreutzwald on teadlik oma võimeist ja piiridest. Teravam tähelepanek näitab siin aga siiski veel teatava tingimuslikkuse. Ta polevat pälvinud veel lauliku nime, kuid — „On mõned teised mind säherduse nimega ristunud“, jätkab Kreutzwald, „siis ei tähenda se muud kui: libeda keelega suud mööda rääkimist, mis ehk mõnda nooremast inimest võiks petta, aga kes nii kaua elanud ja rohkem elutundmist korjanud kui mina, küll se teab, kui palju niisuguste sõnade peale tohib anda“ („E. Kirj.“ 1909, lk. 101). See on: Kreutzwald ei usu teiste hinnangute siirust. Alati tõrjub ta järjekindlalt tagasi kõik ülistused enda aadressil, selle stiimuliks on aga umbusk. Tuleb väga rõhutada vana Kreutzwaldi skepsist. ‚Zweifelsucht‘ olevat ta küljes külgesündinud haigus, mille vastu ükski arstirohi ei aitavat, naljatab ta Koidulale. Selle vastu on aga siiski üks arstim:

„Igas kohas tõi — sõbra ja vaenlase vasta, se on ainuke, mis ma igapähe käest kõige pealt nõuan, kellega ma sõbrustada tahan. Sellega ükski võite minu ‚Zweifelsucht‘ igavest nõnda vangistada, et Tei hiljem tema pärast kusagil kartust ei tohi olla!“ (Kr. Koid. I, lk. 51).

Pole nii siis muud see skepsis kui teiste inimeste avalduste ehtsuse kahtlus, teeskluse kartus. Nii on ka teiste tunnustuse ignoreerimise varjatud põhjuseks umbusk. Üks väike illustratsioon.

Arveõidenduses Koidulaga jutustab Kreutzwald kellegi Peterburi kirikuõpetaja kirjalikust kahetsusest, et too ei tundvat Kreutzwaldi, kes olevat „populaarsem kui ükski teine, nii kaugel kui eesti keele piirid ulatavad ja kelle surmasõnum mitte üksi eesti südameid, vaid ka kõiki teaduslikult haritud sakslasi tabaks“, ja lisab peale kolme küsimärgi: „Kellel kõikide vastu alaline mesi mokaadelt tilgub, se on kõige vähemalt üks valelik“ (Kr. Koid. I, lk. 70 j.).

Kahisevaks kullaks peab Kreutzwald teiste tunnustust.

Teiselt poolt tajume, et Kreutzwald leiab vabandavaid põhjusi oma kirjanduslikule saavutustasemele: temast oleks vahest saanud laulikute kannupoiss, kui poleks puudunud eeskujud, poleks olnud hariduse auklikkust, ainelist ahistust. Unke võib ta olla oma „Kalevipoja“ peale.

Selgub nii, et kui Kreutzwald end ka erapooletult hindab, on ta tagasihoidlikkusel teiste hinnangu vastu oma teatavad stiimulid.

Ent me saame veel kaugemaleulatuva mulje: Kreutzwald polegi nii ükskõikne teiste hinnangu vastu. Oleks aluseta väita, et Kreutzwaldi kui kirjanikku on tiivustanud kuulsusihha. Aga mõnedki märgid viitavad sinnapoole, et piisakesest auahhusest vaba pole olnud see kirjanduseharrastajagi.

Milliseist motiividest on arenenud Kreutzwaldi kirjandustegevus? Meil on sirvida noore üliõpilase kolletunud kirjalehti, saksakeelseid värsiüritusi, mida ilmale on toonud vist küll eeskätt vaid kirjutaja enese katsetusind, ilma et nad kuidagi oleksid pidanud teenima autori enesemaksmapanu-tahet avalikkuse ees. Oleme õelnud ka, et taoti ikka muusile ohverdaja hilisemad eestikeelsedki intiimharrastised on sündinud õieti lugejaskonnata, neid pole mõeldud autori elu kestel ilmutadagi. Kreutzwald tuleb nendega välja alles siis, kui teised esile kipuvad kehvemategi katsetega või siis ainelisist või muist motiividest aetuna (vt. eespool).

Ometi on ses loomingus teatavad rahvuslikud taotelmad kaasa mõjunud. Näiteks „Tuletorni“ kohta kirjutab Kreutzwald Schultz-Bertram'ile: äratus tulnud Soomest, teos pidavat näitama, et ka eesti keeles on seesugune asi võimalik (Kr. Bertramile 23. II 1864). „Lembitu“ peab tõendama muistseile rahvalaulikuile, et „Eestis laulikud veel elavad“ („Lembitu“, lk. 3). Rahvadiidaktiilisele kirjandustegevusele oli Kreutzwaldi viinud eeskätt küll nationaalne sümpaatia, oma manduva sugurahva valgustamisind. Vähenõudlik on Kreutzwald olnud võimalikeski tuludes oma raamatute kirjastamisel (vrd. tagapool). Ka pole andmeid, et Kreutzwald oma rahvakirjadega endale kuidagi nime oleks tahtnud teenida.

Kõigest osutub, et ses kirjanduslikus teotsuses on isik üsna varjus. Esikohal on eralõbu või utilitaarne eesmärk.

Ometi rikuvad seda harmooniat mõned kõrvalhelid. Kreutz-

wald on, nagu see meile eriti viimaseil aegadel on avastunud, tarvitanud oma teoseis väga palju võõrastviija. Õieti on sõrmil loendatav puht Kreutzwaldi autorsusega toodete arv. Kõik muu on kas tõlge või mõne originaali suuremal-vähemal määral ümberkujundis. See maksab Kreutzwaldi rahvaõpetusliku ilmega kirjade kohta, alates mõnest „Viinakatkust“ kuni mõne „Maailm'ani“ või „Maa ja mere piltideni“ ja edasigi; see maksab ta värsiharrastuste kohta, alates „Angervaksadest“ ja lõpetades „Lembituga“; see maksab ta tundeproosa kohta. Ainult riismelise tähendusega on puht Kreutzwaldi algupäraga palakesed, arvestamata ta muinasjutte ja „Kalevipoega“, mis samuti on iseenesest rahvasuainelised.

Eesti kirjandusesööt vajas rajatähiseid; rajajad olid arenenud võõras orientatsioonis, sest enesel ju midagi ei olnud. On siis arusaadav, et eesti kirjanduse esimesed külvurid ammutasid oma terad saksa salvedest, mugandades nad siinse pinna kohaselt. On arusaadav, et Kreutzwald, see mitmekülgne rahvakasvataja, valis saksa kirjandusest vastavad palad rahvale pakumiseks; või et ta luuletõlkimise kaudu võis tõlgendada oma loomispakitsusi, millel polnud vahest iseseisvat tiivajõudu.

Pisut võõrastavana tundub ses asjas aga võõraste laenude ilmutamine oma nime all. Osa oma raamatute kohta märgib Kreutzwald ligemalt või kaugemalt võõraid allikaid, nii „Angervaksade“, „Rahunurme lilledel“ j. m. kohta. Mõned laenlikud teosed ilmutab ta anonüümselt, nagu „Paar sammukest“. Mõned avaldab ta aga ilma mingi allika mainimiseta oma nime all, nagu „Viru lauliku laulud“, näidendid, enne kõike aga „Lembitu“. Ei ole mõtet küsimust teha säärase rahvalikkude väljaannete allikaähmasusest, nagu on seda Kreutzwaldi ajakirjad ja sarnased vähenõudlikud teosed. Need olid mõeldud lihtsale lugejale, kes üldse pole teadlik autorsuse asjust. Anonüümne ilmutustendents kinnitab seda, osutab ühtlasi avaldaja enese tagasihoidlikkust. Leiame ka, et Kreutzwald, vahetades mõtteid kirjanduslikes küsimusis teadlikumate isikutega, ligemalt kõneleb nende tööde laenikkusest ja algupärasteist autoreist. On aga siiski teoseid, mille allikakasustusest Kreutzwald vaikib. Kuigi ta mõnede „Viru lauliku laulude“ salmikute kohta oma erakirjades märgib tõlkelisust ja me kaudselt teame sinna „Angervaksadest“ ülekantud laulude laenikkust, ei mainita sellest kogus eneses sõnakestki. Võhikule jääb mulje, et kõik need on Kreutzwaldi luuletised. Ometi on aga luuletistekogu pigemini saksa antoloogia. Faktiliselt ilmus „Paar sammukest“ küll anonüümselt; ometi leidub töös selgeid märke selle kohta, kes on raamatu autor. Aga tagasiminekuks Jean Paul'ile pole Kreutzwald vist kellelegi midagi lausunud. Lõpuks „Lembitu“, millega Kreutzwald tublisti on lõiganud teenimatuid loorbereid. Neis väheseis

märkmeis, kus Kreutzwald räägib „Lembitust“, ei teata ta kuskil šveitsi algallikat. Aga veel rohkem — ta tituleerib teose: Eesti muistepõlve mälestusist kasvanud luuletis. Kas see pole jälgede segamine? Jääb ju mulje, et see epos on inspireerunud eesti mineviku intuitsioonidest.

Leidub rida pehmendavaid asjaolusid kõiges ses küsimuses. Kõige pealt ikka see eesti omakirjanduse algelisus, kus polnud õiget lugejat ega kirjanikku, kus ei arvatud tähtsaks vahet teha oma ega võõra vahel ega huvitunud autoreist. Leiame Kreutzwaldi vaate laenu peale, kui ta arvustab Koidula luuletisi: ei ole tähtis, kust on mõtted pärit, peaasi, kui nad eesti kuues lugeja ette ilmuvad (Kr. Koid. I, lk. 77). Või mis huvi võis olla Kreutzwaldil, kel polnud väljavaateid leida lugejatki sellele oma tulevikumuusikale, hakata esitama veel autorinimesid. Ka oli Kreutzwald neid teoseid ju tublisti omapärastanud, nad eesti kuube rõivastanud ja endagi vaimu neisse valanud. Lõpuks ühelt poolt vahest veel rahvuslik ind. „Lembitu“ näiteks pidi olema esimene suurem värsteos eesti kirjanduses, mis pidi esinema parema tuleviku usu tunnismärgina, nagu sõnastab sissejuhatis. Poleks olnud võimalik võõraks näidatud lugu panna kandma seda rahvuslikku innustust. Ka pole Kreutzwald ise andnud selle „Lembitu“ trükki.

Võime nõnda seda küsimust teha endile arusaadavaks; siiski nagu ei saa me muljet, et asi oleks päris korras. „Paar sammukest“, eriti „Lembitu“? — kas see ikkagi on soliidne, mis-suguses olukorras tahes, siduda oma nimi teise kirjaniku sedavõrt suure vaimutööga? „Lembitu“, kuigi omapärastatud ilmega ja osalt ümberlooming, on tänapäevase mõiste järgi ikka pooleldi mingi plagiaat. Kreutzwald on olnud kirjanduslikult haritud inimene, kes on olnud ikkagi teadlik sääraseist küsimusist. Hästigi teadlik, leiame. Seda illustreerib muide näiteks omapärane episoodike just „Paaris sammukeses“. Sündmustikust kõrvale kaldudes hakkab Kreutzwald äkki suure pahameelega oma isiklikke arveid õiendama:

„Ühe varganokka kaarnaga tuleb siin meil sõna vaheldada. Tema viis viimati korvi täie saarelinnu sulgi Perno turule kaubale, varastas mino pesast pihutäie lisaks, solkis neid oma pisokese linno-mõistusega inetumaks, lootes — et ma oma ei pidand tundma. Vaene härjapõlve meehike! Mis sina Kalevipoea tööst oskad? Mino tamme ladvasse ehitatud pesa seisab sinosugusel väga kõrgel. Kotkal on tugevad tiivad, selged silmad ja valusad küüned: seda, kaarnake, tuleta meele! — kui jälle varga himo tunned“ („Paar sammukest rändamise-teed“, 1853, lk. 6 j.).

M. J. Eisen'i järeleuurimise järgi on ses varguseasjas tegemist P. Gildenmann'i poolt trükki toimetatud luuletistekoguga „Lillekessed“, mis ilmus Pärnus a. 1852. Avaldades muu hulgas Muhu köstri C. W. Freundlich'i luuletisi, toob Gildenmann ka Freundlich'i „Lenore“ tõlke Bürger'i järgi. Kreutzwald oli oma

„Lenore“ lasknud trükkida a. 1851 ja Freundlich on kasustanud Kreutzwaldi tõlget oma tõlke valmistamisel, neli salmi Kreutzwaldilt pea täieliselt maha kirjutades ja osalt teisteski salmides tuginedes Kreutzwaldile; üldiselt aga on Freundlich tõlkimisel siiski oma rada käinud (vrd. M. J. Eisen: Kreutzwaldi varguse lugu, „Eesti Kultura“ II, lk. 155—165).

„Varganokaks“ on olnud õieti Freundlich ja arusaamata on Kreutzwaldi vihapais Gildenmanni vastu; nagu näha, peab ta oma tõlke kasustamist Gildenmanni teeneks, kes luuletisi on kohendanud (vt. Eeskõnne, „Lillekessed“ lk. 3 j.). Hämmastavad on aga Kreutzwaldi äge toon ja valimata sõnad oma tõlke osalise kasustaja aadressil ja sealjuures enese nagu pilvedesse tõstmine: Vaene härjapõlve-mehike! Mis sina Kalevipoja tööst oskad! Minu tammelatva-ehitatud pesa seisab sinusugusele väga kõrgel. „Pisukese linnuõistusega inetumaks solgitud“ laul ei jää vahest aga maha Kreutzwaldi tõlkest. Kreutzwald, vast-alles tegelev „Kalevipojaga“, näib selle töö suurust nagu laiendavat üldse oma luulesaavutistele või rõhutab kõrgilt oma kirjanduslikku intelligentsi. Lõpuks ähvardab ta varastajat veel kotka valusate küüntega.

Kreutzwald nimetab oma tõkeluuletise kasustajat avalikult vargaks — kui mitu korda rohkem polnud ta ise varas selle mõõdupuuga võetult. Ja Kreutzwald ütleb seda, ise võõra autori teost ümber meisterdades!

Siit paistab meile, et Kreutzwald oli küllalt teadlik sääraseist teiste autorite kasustamise küsimusist. Ja nõnda jääb mulje, et Kreutzwald oma allikatevaikimisega ühelt poolt siiski ennast on tahtnud upitada.

Leiame veel muidki märke, et Kreutzwald oma kirjandustegevuses polnudki nii minasalgav. „Kalevipoja“ materjalid on ta hävitanud. Ja mis on see Kreutzwaldi püsiv opositsioon J. V. Janssen'iga? Vaadete lahkuminek rahvusliku elu arenduse taktikas ja kirjaviisis — otseselt. Aga kas me ei näe selle taga nagu ka muud — nagu kadedust Jansseni kirjandusliku menu üle. Kreutzwald hindab madalalt „Pernu laulikut“. Samuti vähe hindab ta C. R. Jakobsoni kirjanduslikke katseid ja suhtub halvaks panevalt kõigisse noisse „turulaulikusse“. Madalale küündivad olid tõepoolest tolaaegsete eesti kirjameeste katsed, artistlik Kreutzwald oli karmilt nõudlik enesegi suhtes, — kas oli sealjuures aga just paratamatu selline sallimatusetoon?

Kõige selle põhjal usaldame näha Kreutzwaldi iseenesest üldiselt utilitaar-otstarbelises kirjandustegevuses ühelt poolt mingil määral ka ta auaahnuse eneseteostust.

Isik ei ole hoopis varjus üldiselt ennastsalgava töömehe muiski elusuhteis. Kreutzwald on iseteadlik ja tihti erinev oma elukäsituses nagu rahvuslikes küsimusis. Vanaks kange-

kaelseks nimetab ta end, ja tuttav on ta vastuseisu-meelsus. Iseloomulikud on rauk Kreutzwaldi opositsioonid oma ametierupõlves Tartus. „Eesti Kirjameeste Seltsi“ tüli puhul, mil C. R. Jakobson presidendiks pääses, lahkub ka Kreutzwald seltsist, motiveerides „Avalikus läkitus-kirjas“ „Sakala“ toimetaja herra C. R. Jakobsonile“ („Eesti Postimees“ nr. 41, 1881) selle lepliku Kreutzwaldi vabanduse peale („Sakalas“ nr. 39, 1881), et tühine on Jakobsoni kartus Kreutzwaldi nime halvastamise pärast vastaliste poolt rahva silmis, kus teda vähe tuntakse, sest ta pole millalgi olnud „rahvamees“ ega sakslasteõgija, vaid rahumees. See on vaadete lahkuminek, aga selle taga tundub veel nagu isiklik noot, millele ei meeldi Jakobsoni menu, nagu antakse talle terav pühendki:

„Teid, hiilgav päike. püütaks mustaks teha —
Kas võltsikõrgust jõuab katta tolm?“ Jne.

„Eesti Postimehe“ toimetaja A. Grenzstein näeb tagamõtte selleski Kreutzwaldi väljendis, et teda „pisut tuntakse“, lisades selle järele paar küsimärki — Kreutzwald rõhutab oma kuulsust.

Veel halvema tooniga on Kreutzwaldi kokkupõrge J. V. Jannseniga Tartus, nagu see avaldub nimelt ta „Pisukestes õiendustes“ ehk „Vastuses vastusele „Eesti Postimehe“ redaktsiale“ („Sakala“ nr. 37, 1878).

Siin avaldab Kreutzwald „laimajatele oma sügavamat põlgust avalikult.“ —

Peale mainitud minatungide näitab Kreutzwald terve rea kalduvusi, mis on kaugemalt või ligemalt minarõhutuse teenistuses. Märkisime neist juba umbusku, mis kahtleb inimeste siiruses. Siirus on Kreutzwaldi esimene nõue teistelt ja ta ise on siiras. „Tõtt“, jah seda peate igal aeval minu suust ja sulest kuulma, ja mis mõlemisse juhul, tilgab iga kord värvimata südamepõhjust“ (Kr. Koid. I, lk. 72). Oma südant ei tee ta mitte „mõrtsukakoopaks“, vaid ütleb julgesti ära, mida ta mõtleb (Kr. Koid. I, lk. 219). Ühtegi ebavoorust ei leidu tema juures vähem kui salalikku meelt (Kr. Koid. I, lk. 389). Teesklust, roomamist, „ilalakkumist“, tuulelipulisust taunib ta kõikjal suure ägedusega. Vankumatu meelekindlus on ta esimene nõue rahvajuhilt (Kr. Sch.-Bertr.). See tõetahe on sotsiaalselt väärtjoon, kui talle ei seltsiks jällegi neid minavarjundeid, peale umbusu. Kreutzwaldi siirust saadab eneseväljenduse tarve ja viimasega käib ühes suur meeleägedus. Kergetisüttiv äkilisus on omane sellele iseenesest nii raskemeelsele melanhoelsele loomusele. Viha pärast on tal kohe harjased püsti (Kreutzwaldi enese väljend), kui leidub miski, mis pole kooskõlas tema püüetega, ja ta ei tohi sääraseid „hübematusi“ suhtlemata jätta. Mis südame peal pakitseb, peab suust või sulest välja sülitatama (Kr. Koid. I, lk. 71), sapirakk peab tüh-

jendatama. Nii kaldub see rahumees kergesti astuma opositsiooni-seisundisse. Tal on tarve tulla oma deve veendumustega, kui leiab midagi, mis ei sobi tema vaatega.

Selle piitsutamistarbe alla ei käi alati aga sugugi põhimõtetelised asjad, vaid tihti isiklikud arveõiendused või nähtused, millega poleks Kreutzwaldil õieti mingit tegemist. Näiteks kirjeldatud ‚varganoka‘ nuhtlus. Või siis seesugused torkimised, nagu neid osaks saab J. V. Jannsenile „Ojamõldri“ eessõna pärast, kus „kukk oma tibukest kiites turule kandvat“ (vt. „Aruline naise truuus“, „Eestirahva Ennemuistessed jutud“ 1866, lk. 105), või Koidulale kui sukavardast lahkuvale kirjaneitsile, tindipiigale (vt. „Eesti-rahva Kasuline Kalender“ 1868, lk. 49).

Kreutzwald on meister säärases torkimises; leidub vähe ta kaasaegseid, keda ta on jätnud puutumata. Sealjuures polegi ta alati nii otsekohene. Näiteks Koidulagi, kellele Kreutzwald alati rõhutas vahekorra südamlikkuse tarvidust, peab kord kuskilt kalendrist Kreutzwaldi haavumist leidma; nimelt ühe arusaamatuse tõttu, kus Koidula süüdistab Kreutzwaldi ta kihluse väljalobisemises, laseb Kreutzwald „Kasulises Kalendris“ oma jututegelasel Pöllupapi Elsel pulmad ukse ees olla ja ka jutukirjutajal oodatud pulmakutse asemel saada pahanduskirja, mis pärast see ta armusaladused olevat ilmsiks teinud (vt. „Eesti-rahva Kasuline Kalender“ 1872, lk. 63, 1873, lk. 61 j.).

Seoses eelkirjeldatud oponeeriva eneseväljavalamis-tungiga on Kreutzwaldi liigne eneseusaldus, mis meeolekindluse nõude võib muuta kangekaelsuseks ja suu sisse ütlemise kohtumõistmiseks. Kreutzwald kaldub kangekaelselt asju ainult omast vaatevinklist mõõtma ja seda, mis sinna ei sobi, kergesti hukka mõistma.

Eneseusaldusega paarub Kreutzwaldi üleolekutoon, mida eespool tähele panime. Mitte ainult vähemate sulevendade vastu ei ole ta üleolev, vaid see üleolek esineb kõikjal, kus Kreutzwald on torkija või vastuarvustaja osas.

Selle üleoleku stiilikis on pilge. Pilge on Kreutzwaldi relv, huumorist kuni sarkasmini. Paremal juhul on see mõistukõnne peidetud iroonia, milles ta annab oma torked, teinekord nauditav-vaimukalt; tihti aga mõrustub see kibedaks sapiks.

Üheks enesekaitseks umbusklikule on aga veel tagasitõmbuv uhkus ja endaarmastajale järeleandmatu kangekaelsus.

„Mul elab nii rohkest sandiuhkust südames, et ennemine armastuse nälga ära suren, kui teiste uste eest säherdust palukest kerjama lähen,“ kirjutab Kreutzwald Koidulale (Kr. Koid. I, lk. 69).

Iseloomulik on Kreutzwaldi enesekirjeldus:

„Üks äkkiiline süda, mis kui kadaka oks tules, kohe lausa leeke tõuseb, kustub niisama kiirest jälle. Näitab vastanik eemaft sõrmi, mis ta kui paitamiseks kokko pannud, siis lähäb vihatuju metsa ja

astub tema asemele üks kahetsemise värki loomuke, mis isa sedamaid sülle võttaks ja kaisutaks, kui teiselt poolt uhkus ja kangekaelsus seda tegemast teda ei tuleks keelama (Kr. Koid. I, lk. 96).

„Vanaks kangekaelseks“ nimetab Kr. ise end (Kr. Koid. I, lk. 72) ja võltsimatuks turaaniloomuseks (Kr. Sch.-Bertr. 17. I 1874).

Lõpuks tundub veel Kreutzwaldi enesevastutuses paar motiivi, kus ta oma väärtusvõrrele otsib põhjusi väljaspool ennast. „Zweifelsucht“ peab ta külgesündinud tõveks (Kr. Koid. I, lk. 198). Oma isekust aga vabandab ja õigustab ta kasvatusena ja tõuga, võrreldes seda „Kullervo traagikaga“:

„Sina tunned sõber, turaani loomu ainult väliselt; oleks Sul aga nagu meil võltsimatu turaaniveri oma tõmb- ja tuiksoonis, siis näeksid sa, et seitsaadik kui inimsugu seisab..., ei ole suuremat tõe öeldud kui Soome Kalevalas: „Valesti kiigutatud lapsest ei või enam millalgi midagi mõistlikku saada.“ Niisugune tarkus võis ainult ühest turaanipäast saada sünnitatud“ (Kr. Sch.-Bertr. 17, I 1874).

Olusid, nagu kuulsime eespool, ütleb ta põhjuseks, mispärast temast laulik ei ole saanud.

Lõpuks, üldise jumalasüsteemigi veendumuste jagamine lasseb ürgtahtest sõltujal teatavat vastutust enese pealt lükata. —

Kui tagasi vaadata kõigele kirjeldatule, siis selgub meile ühelt poolt Kreutzwaldi enda armastuslik, asotsiaalne pale. Näeme erakut, kes armastab vaikset idüllielu, tegeleb endaga ning hulgub fantaasiate ulguteil. Näeme raske-meelset melanhoolikut, kelle lootuspuu kasvatab veel vaid kalmutärga. Märkame individuaalset isikuväärtustajat. Paneme tähele endaarmastajat, kelle „mina“ hellitab ja kaitseb terve rida minatunge: auahnus ning enesemaksmapanu-tahe; kahtlev umbusk ja äge eneseväljendus-tarve; opositsioonimeelsus; ainu-enesesusaldus; kohtumõistmiskalduvus; üleolek; pilge; uhkus; kangekaelsus; enesevabandus. Kõik see on minaväärtustus, mis ümbruse asemel ohverdab enesele ja ei kohandu kollektiiviga. Näeme Kreutzwaldi kaunis silmapaistvalt kui enda armastuslikku autisti, asotsiaalset erakut. Mis see on ja mis on selle põhjused, püüame eritella pärast, järgnevalt ligineme aga teisele palgepoolele Kreutzwaldis.

Selline erakupilt on meie kogu aeg minainstinktide suunas liikunud appertseptsioonide vili. Muutub aga hoopis ühiskondlikumaks ja humansemaks see „isenik“, kui vaatleme ta ühiskonna meele põhjasügavusi. Vaatamata kirjeldatud endarõhutusele on Kreutzwaldil sotsiaalne ühistunne olnud vägagi tugevasti arenenud. See on määranud põhisuuna ta sinasuhtel ja ühiskondlikul positsioonil; see varjutab, nagu näeme järgnevalt, iseka eraku.

(Järgneb.)

Ado Säärts.

„Reinuvader Rebane“ ja maailmakirjandus.

Jutustised loomadest kuuluvad kirjanduse vanemasse liiki. Eepose kõrval, milles pühitsetakse suuruse sangarlikkust, leiame kõikjal valme, mis on väikestele õpetuseks, ja loomaeeposi, milles narritakse kõiki seisusi, peamiselt kõrgeid, ja seatakse häbipostigi. Indial näiteks on kangelasloo „Mahābhārata“ kõrval „Pantšatantra“ ja „Hitopadēsa“¹⁾, Kreekal Homerose eeposte kõrval oma „Batrachomyomachia“ ehk „Konnade ja hiirte sõda“, Prantsusmaal „Chanson de Roland“i“ kõrval „Roman de Renart“.

Pole vist vajaline tungida keskaegsete loomamuistendite peenustesse: müüt, hommikumaa, kreeka ja rooma elemendid on etendanud siin tähtsat osa. Ka Jakob Grimm'i algatatud küsimus, kas meil „Reinuvader Rebase“ nime all tuntud eepos on rajatud germaani või romaani rahvamuiustendele, jäägu siin otsustamata²⁾. Grimm põhjendab oma teesi, mis oletab eepose germaani algupära, loomanimedega, mis — peale lõvi — on kõik germaani päritolu, kui ka tõsiasiaga, et samalaadilisi jutustisi võib leida Euroopa kaugeimaistki maist, Soomest, Ukrainast jne. Kuna prantsuse kirjanduslugu tervikus seda vaadet eitab³⁾, hoiavad germaani uurijad koos hollandi õpetlastega selle teesi maksuse alal ja täiendavad teda uute tulemuste toetusega⁴⁾. Vaidlus algupära üle võib veel kaua edasi-tagasi lainetada, kui ta

1) Šaakal Damanaka lood, kus šaakal etendab reinuvaderi osa.

2) „Die Reinhartsage“, 1836.

3) Vrd. Bédier et Hazard, „Histoire de la Littérature française“: „L'hypothèse de Grimm ne semble pas devoir être retenue. Les contes recueillis d'hier chez les paysans de la Gascogne, de la Finlande ou de l'Ukraine semblent bien descendre en ligne droite de notre Roman de Renard, n'être que de lointains dérivés de nos vieux contes du XII-e siècle, et c'est très gratuitement que nos folkloristes supposent le rapport inverse.“ (Järgnevadki märkmed „Roman de Renart“i“ kohta on võetud sellest teosest.)

4) Nii D. A. Stracke „Iets over de Bronnen van de Reinaert“, 3. trükk 1924 (äratõmme ajakirjast „Tijdschrift voor Nederlandsche Taal- en Letterkunde“, XLIV, 3): „Moodne kriitika, nõjatudes Grimmile; käsitseb teesi, et reinuvaderi-muistendis on säilitatud, enam kui varemini arvati, germaani, praegu veel rahva keskel elavaid loomajutte, mis käibisid kaugelt varemini, kui keegi veel mõtles luua neist eepilist lugu... Loomamuistendi levingus germaani suguharude keskel ja hiljemini frangi rahvas ei kahtle enam keegi. Vist frangid olid need, kes andsid loomamuistendid edasi germaniseeritud keltidele Põhja- ja Kesk-Gallias. Asjaolud germaanlaste jumalateenistuse, kommete ja harjumuste alai mõjusid, et sellest muistendist sai üldomand.“

Stracke leiab ürikuis isikunimedena Grimberty esmakordselt 679. a. paigu, Brauni a. 815, Reinharti a. 848, kuna Ysengrimus esineb, Paulin Paris' järgi, esmakordselt alles a. 1124 Guiberty de Nogenti autobiograafias. Kõik need nimed esinevad Goethe „Reineke Fuchs'is“, mis oli meie „Reinuvader Rebase“ otsene eeskuju.

mitte kord lõppeks ei leia sobiva kesktee, mis rahuldab ühel hoobil läänlasi ja idalasi.

Huvitaval kombel pärinevad need kaks ladinakeelset kloostrijuttu, mis esmakordselt tihendasid eepiliseks konsistentsiks sajan-deid rahva seas liikunud loomalood, üks Põhja-Prantsusmaalt, teine Madalmailt. Need on „Ecbasis cuiusdam captivi“, Toul'is asuva St.-Evre'i kloostrilise ühe lotringi munga poolt a. 940, ja teine „Ysengrimus“, mille autoriks on Genti klerik magister Nivardus a. 1146. Viimases kannavad loomad esmakordselt inimeste nimesid; hõredalt traageldatud lood kristalliseeruvad rebase ja hundi tüli ümber; tegevustiku protagonistid seisavad edaspidi vastamisi nagu Achilleus ja Patroklos Trooja ees. Nende ümber kogunevad rahvad, nendega liituvad sündmused, ja lugude areng tuletab põnevuselt meelde „Iliase“ tegevustikku. On tekkinud loomade „Ilias“ oma algelementides.

XII sajandil puhkeb Prantsusmaal, mis varustab kogu Euroopat rüütliromaanide ainetega ja „chansons de geste“idega“, „Roman de Renart“, mis annab oma 25 „haruga“ (branches) ja kõigi täienditega kolme sajandi jooksul ligi 120 000 värssi. Rändlaulikud, trubaduurid ja ülikoolide cleric'id katsuvad võistu leiutada uusi sündmusi või ehtida vanu. Poolehoidu rõkkav rahvas näeb Reinhart'i ja Isegrim'i võitluses eepilist heitlust Louis XI ja Burgundia Charles Julge vahel: vihane ja kohmakas toore väevõimu esindaja jääb lõppeks alla kavalale riuklejale, kes kiirelt kasustab iga vastase viga. Meile avaneb värviküllane pilt. Ülevaade Prantsusmaa kultuuriloost oleks täielisem „Roman de Renart“ kui kroonikate põhjal. Õukonna-sündmused, kohtukojalood, püramised, kiriku- ja kloostrielu — kõik esineb siin laias mugavuses. „Renart le Roux“ on masside lemmik. Minnakse tagasi kas või maailmaloomiseni, et ülistada reinuvaderit¹⁾. Ta on kärmas, kaval, uue „Iliase“ Ulysses, keda Bédier iseloomustab järgmiselt:

„Le Panurge des bêtes; si vrai et si naturel par sa complexité même; dur aux petits, mais généralement trompé par eux; cynique, trompeur invétéré, mais le plus souvent aux dépens des forts; toujours prêt à nuire, mais avec une telle fertilité d'invention, un tel entrain, une telle fantaisie, une telle bonne humeur qu'il désarme la sévérité et conquiert les sympathies secrètes des lecteurs qu'il amuse.

„... Facile en ressources devant toutes les difficultés de la

1) Kui Aadam ja Eeva aeti paradüisist, nii kõneleb üks lugu, siis anti neile kaasa — viletsuse vähendamiseks — nõiakepp. Kui Aadam selle kepikesega puudutas merelaineid, siis tuli nähtavale mõni kasulik loom. Eeva aga hävitas selle kasu alati sellega, et tema nõidus paari-kuks kahjuliku looma. Kurvastuses murdis Aadam nõiakepi pooleks ja viskas merre. Sellest tekkis rebane, kes ühendab endas loomariigi kõik head ja halvad omadused.

vie, dépourvu de scrupules, friand du bien d'autrui, facétieux, provocant, hypocrite, au demeurant le meilleur fils du monde.“

Mainime sellest rikkalikust kogust vaid branche nr. 1 sisu, mis on Foulet' 1) järgi tekkinud a. 1179 ja kuulub tsükli parimate osade hulka. See osa kannab pealkirja „Jugement de Renart“, ja sama osaga algab hiljemini Villem'i hollandi „Reinaert“. Taevaminekupäeval, nii seisab seal, kutsub kuningas kõik oma parunid kokku. Kõik ilmuvad, ainult rebane, vana riukleja, jääb eemale. Ysegrim esitab kaebuse rebase vastu; kuningas lubabki kaebuse vastu võtta, kuid rebase üle tuleb korrapäraselt kohut mõista. Samal hetkel jõuab kuninga juurde leinarong. Coupée la Géline, kelle on Reinuvader surmanud, on teel kalmistule. Tarvilikkude kommete silmaspidamisega maetaksegi laip; kalmul sünnib kaks imet. Kuningas saadab kaebelalusele kutse. Üksteise järele saadetakse käskjalgadena Brun, Tibert ja Grimbert. Kaht esimest tõgatakse, alles kolmandal õnnestub tuua Renart kuninga ette. Seal mõistetakse ta pidulikult kohtuistungil poomissurma. Enne hukkamist aga antakse talle armu tingimusel, et ta läheb palverännakule Palestiinasse. Tagasitulekul Malpertuis'sse tapab ta jänese; teda jälgitakse ja ta loss piiratakse ümber. Malpertuis' eepilist piiramislugu kõigi üksikasjadega kirjeldab juba järgmine branche. Nagu näha, on siin juba edasi antud Goethe kuue esimese laulu ja Kreutzwaldigi kuue esimese loo sisu. Ka kohtustseenide ja lõppvõitluse algupärandi leiame meie Roman de Renart'is. Mitte vähem kui 60 igasugust juhtumit on Paulin Paris oma „Aventures de Maître Renart et d'Ysengrin son Compère'is“ 2) prantsuse eepostest kogunud ja uuesti jutustanud. Niivõrra puhast rõõmu naljast ja pilkest 3) tunda kui siin — võidi ainult loomaeepose kuldsel ajastul. Paljudest allikaist olid jutustised kokku voolanud: Prantsusmaa on nad ehtinud ja andnud neis mõtte ja sisu loomimisusele. Hilisemad autorid tarvitsesid materjale vaid korraldada, teosele uut vaimu, tegevustikule uut raami anda.

„Roman de Renart'i“ areng Prantsusmaal XIII ja XIV sajandil pakub vähe huvitavat. Originaalsus kaob; endiste seikluste korrutamine ja varieerimine väsitab. Tekib laulegi, millistele lisandatakse Renart'i nimi; need põimitakse peategevusse või nad vohavad lisapaladena. Nii „Renart le Bestourné“, mille autoriks on Ruteboeuf, ja „Couronnement de Renart“ kelleltki nimetult flanderlaselt (1250. a. paigu). Kolmandas arenemisastmes, mida näeb Renart, vesistavad allegoorilised ja õpetlikud leiutised tegevusriikka aine verevaesuseni ja surmava tüütuseni. Liller Jacque-

1) „Les Romans de Renart“, Champion, Paris 1914. Prantsuse reinuvaderi-kirjanduse tähtsaim teos.

2) Techener, Paris, 1861. Viimane trükk Crès's, 1921.

3) „Une risée et un gabet“ — nimetab seda Pierre de St.-Cloud.

mart Gellée' (XIII sajandi lõpul) „Renart le Nouvel“ ja „Renart le Contrefait“ kelleltki anonüümselt klerikult Troyes's (1326. ja 1342. a. vahel) tähendavad prantsuse Renart'i lõppu. Ta on enese üle elanud ja ei näe ülestõusmist enam Prantsusmaal.

Kaks võõrast oksa on poogitud vahepeal prantsuse reinu-vaderiloo suurele puule: saksa oks, mil oli vähe jõudu ja lühike olemus; hollandi oks, mis asub peagi surnud tüve asemele ja ajab uhkeid harusid tänase päevani.

Heinrich Glichesäre (Gleisner'i) saksa eepos „Isengrines Not“, mis on juba varakult (1180. a. paigu) loodud prantsuse eeskujudel, läks originaalis peale väheste murdosade kaotsi, tuli aga XIII sajandi alul uuel kujul „Reinhart Fuchs'ina“ uuesti päevalgele. Gleisneri kodumaal Elsassis oli laul seevõrra rahvalik, et ta stseene raiuti isegi kivisse, nii Strassburgi peakirikus 1).

1260. a. paigu ilmus flaami kleriku Villemi sulest, kes, ta enese sõnade järgi, die Madoc maecte 2), keskhollandi eepos „Van den Vos Reinaerde“. Lõunapoolseil Madalmail valitses tookord poliitiline ja majanduslik õitseng. Prantsuse trubaduudid, peamiselt vaimulikud, olid siia toonud „Roman de Renart'i“ Picardie'st. Proloogis ütleb Villem ise, et ta olevat tarvitanud rohkesti prantsuse allikaid 3).

Aga kuidas tarvitanud? Sellest ümberjutustisest on saanud peaaegu uuslooming. Milline julge kunstipärane instinkt! Üliküllane, kuid nõrgalt traageldatud ainek on leidnud kindlalt piiritletud eepilise vormi, millest kinni peavad kõik edasised autorid. Elurõõmus, terve huumoriga satiiriline vaim elustab teost. Flaami „Reinaert'i“ peavad hollandi kriitikud keskhollandi kirjanduse juveeliks ja isegi maailmakirjanduse parimaks loomalooks. Hollandi õpetlane C. G. Kakebeen 4) kiidab teost järgmiselt:

„On kindel ja üldiselt tunnustatud, et hollandi luuletaja on

1) „Strassburgi „Münster'is“ asus kantsli vastas olevas seinas kaks reljeefi, mis kujutasid varjusurnud rebase matust. Need reljeefid purustati küll hiljemini. Üks neist kujutas leinarongi: eesotsas karu, pühitusnõu ja -pintsel käes; talle järgnes hunt ristiga, jänes küünlaga; nende järele tuli kandraam rebasega, mida kandsid kult ja sikk, ja nende all maas asetseb kükitav ahv. Teine reljeef kujutas leinateenistust: karikaga altari ees seisab pühakirja lugedes põder, tema taga eesel, kelle ees kass hoiab samuti avatud raamatut.“ (König, Geschichte der deutschen Literatur.)

2) „Madoc“ on ühe kaotsiläinud eepilise teose nimi. Villem kuulus klerikute hulka, kes olid õppinud vaimulikes kooles. Sündinud on ta Antwerpeni naabruses: Waes'is.

3) Pärast Dyck'i käsikirja avastamist (a. 1908) oletatakse, et teose koostamisest võttis osa veel teinegi flaamlane: Aernout, Lääne-Flandriast. Kuid on ka vastuvaidlejaid.

4) „Reinaert de Vos“, vijfde Druk. J. B. Wolters' U. M. — Groningen, den Haag, 1926.

töödeldud ainekku meisterlikult. Liialdamata võib tema teost pidada flaami reinaerti-branch'eiks, mis aga stiililt ja kompositsioonilt, satiiri ja kuiva pilke peenuselt ületab kaugelt prantsuse branch'eide väärtuse... Geniaalse tugevusega on Villem lokaliseerinud sündmused. Ta satiir on nii ebaharilikult peen, nii täis tugevat vaimu, et ta haarab kogu tookordse seltskonna, talurid ja vaimulikud, nii täiuslikult, kui seda suutis vaid Pieter Breughel oma maalidel... See on erakordne vaim, mis vaatleb oma aja inimesi ja olusid vaikse aristokraatliku irooniaga, mis kasustab moondamist loomaks vaid selleks, et parodeerida lääni-isandaid ja feodaalset riiki, suurte isandate armulugusid, sunnitud palverännakuid, imesid ja vagu ladina salme, külavaimulikke ja pihti, talureid ja nende ebausku, jah, isegi vanagermaani õiguslikke harjumusi... Stiilgi ironiseerib rüütliromaane."

Reinuvaderi-ainestiku edaspidist arengut mäinigem vaid lühidalt. 1375. a. paigu ilmus kelleltki tundmatult edelaflaami murdes „Reinaerts Historie“. See teos, mis mahutas endasse Villemi teose, oli poole suurem kui „Van den Vos Reinaerde“ ja leidis väga laialdast tähelepanu. Teose uued osad on aga koormatud pealetikkuva moraliseerimisega, ja stiililtki on Teos kaugelt nõrgem kui Villemi eepos. Igatahes etendab seegi raamat tähtsat osa hollandi kirjanduses (XIV sajandil).

Sellest Reinaert II-sest, nagu teda tavaliselt hüütakse, ilmus a. 1487 Antwerpenis peaaegu muutmata uustrükk „Reintje de Vos“, mille väljaandjaks ja glosseerijaks oli hollandi koolmeister Hendrik van Alkmaar. Need glossid, mis on enamalt jaolt kadunud, lisandati alasaksa tõlkes kuulsale Lüübeki väljaandele a. 1498, mille alasaksa tekst põhjeneb ühel varemalt saksakeelsel tõlkel. Lüübeki „Reynke de Vos“ kuulsustas ühel hoobil reinuvaderiloo ja Hendrik van Alkmaari, keda kuni XIX sajandi keskpaigani üldiselt loeti reinuvaderiloo autoriks. A. 1576 tõlkis Hartmann Schopper eepose ülasaksa keelde. 1539 ja 1560 ilmus protestantlik kommentaar, et asendada Hendrik van Alkmaari katoliku glosse. J. Chr. Gottsched valmistab a. 1752 ülasaksa tõlke proosas, ja see viimane oligi, mis sai eeskujuks Goethe'le „Reineke Fuchs'i“ kirjutamisel.

Juba a. 1778 kirjutas Goethe proua von Steinile: „... nagu võib lugeda Reineke Fuchsis“. 1782. a. luges ta Reineke Fuchsi (Gottschedi tõlkes) ette hertsoginna Amalie'le. Knebel andis talle a. 1783 ühe eksemplari Gottschedi Reineket. Pärast õnnetust Prantsusmaal süvenes ta Weimaris Reinekesse, et „end vabastada maailmatülina vaatlemisest“, sellesse „pühatusse maailmapiiblistse“, ja a. 1794 ilmus ta eepos „Reineke Fuchs“ antiikaja heksameetrites.

„Aga sellest kohutavast õnnetusest,“ kirjutab ta oma „Campagne in Frankreich'is 1792“, „katsusin ma end päästa sellega,

et tunnistasin kogu maailma tühiseks, kusjuures mulle saatuse erilisel tahtmisel kukkus käte vahele Reineke Fuchs. Kui olin seni olnud tüütuseni küllastatud igasuguseist tänava-, turu- ja põõblitoiminguist, siis oli nüüd tõesti lahutav pilku heita õukonna ja regentide peeglist; sest kuigi siingi esitab inimsugu end avalikus loomasuses, siis sünnib see kui mitte eeskujuks — siis ometi lõbusalt, ja kuski ei häirita head huumorit. Et aga ilusat teost sisimalt nautida, algasin ustava järeleaimega... Kasustasin juhust üles kirjutada mõni tuhat heksameetrit, mis halvagi tehnika juures tohiks leida head vastuvõttu ja püsivama väärtuse. Mis neis on laidetavat, küllap selle leian juba lõpuks, nii arvasin; ja nii kasustasin ma iga tundi, mis mulle muidu üle jäi, selleks juba töö kestes tänuks tööks, ehitasin vahepeal ja möbleerisin edasi, ilma mõtlemata, mis minuga hiljemini juhtub, kuigi ma ju seda kõike ikkagi võisin ette näha.“

Meistri kätes muutus kõik, mis oli vanas ainestikus paindumatu ja isegi inetu, iluks, harmooniaks ja jõuks. Goethe viilis liigliha, motiveeris hüppeid, silendas kohmakusi, pragusid ja järskusi. Paljugi vanast kahanes tema töös, palju uut kasvas juurde. Sest uus aeg nõudis uut sisu ja vaimu, ja sündmuste kulissideks tõusid Goethe aeg ja maa, kuigi alles jäid hollandi-flaami kohanimed. Muidugi tuleb selles teoses leinata kaotusigi. Goethe „Reineke“ pole nii lihtkodune, ja selles on ta nõrgem võrreldes eelmistega.

Goethe „Reineke Fuchs“, millele lõi W. von Kaulbach a. 1846 vaimukad joonistised, avas uute reinuvaderi-eepeste saju. Flaami „Reinaert'iga“ (Gräter, 1812) ja prantsuse „Roman de Renart'iga“ (Le Grand d'Aussy, An VII) algas reinuvaderi-filoloogia. Ümbertöötelusid, järeleaimed ja tõlkeid reinuvaderist on loodud kõikjal, kõigis mais ja kõigile rahvustele.

Meiegi maale ulatus tänu Fr. R. Kreutzwaldile reinuvaderi-eepos. Siingi oli selle põlise teose vahendajaks Goethe ümbertöötelu.

Goethe 100. ja Kreutzwaldi 50. surma-aastal on vist kohane järele mõtelda selle üle, kuivõrra tähtis või mittetähtis on mingisugusel ajastul küsimus, kas on teos viimse mõttelibleni originaal või — vastupidi — sõnasõnaline plagiaat. Eelolev kokkuvõtte peaks tõendama maailma rahvateoste rahvusvahelisust ja osa, mida etendavad väärtisikud nende vahendamisel oma rahvale.

H. Haljaspõld.

Luksemburgis, 30. augustil 1932.

Fr. R. Kreutzwald'i mõtteid usu ja „Kalevi- poja“ üle ning Suntsi Mari küsimus.

Käesoleva esitise aluseks on ainuüksi Fr. Kreutzwaldi pealkirjata jutustis, mis ilmunud „Maa-rahwa kasulises kalendris“ 1865. ja 1873. a. vahel (refereeritud 1927. a. „Eesti Kirjanduses“ lk. 524—528).

See nõrga arnastusintriigiga jutustis peretütre ja peresulase vahel on ülesehituselt kohmakas, laialivalguv, venitatud üle kahe-saja lehekülje. Ta on kirjutatud selleks, et ilukirjandusliku vestmise kaudu maarahvale anda võimalikult palju õpetusi igalt alalt. Teos on seega tendentsiline sõna halvemas mõttes. Aga peale seda kui leitud on „Paar sammukest rändamise teed“ ja „Lembitu“ algupärand, võiks eelnimetatud jutustis omandada teatava tähelepanu ja väärtusegi Kreutzwaldi kirjandusliku ja rahvast valgustava suuruse hindamisel või ümberhindamisel.

Jutu tegevuses on vastamisi seatud kaks ilma: vana — kiriklik, usklik-palvemajavendlik, haridusevaenuline ja uus — edumeelne, edasipüüdev, ilmlikku teadust otsiv. Sedamööda on ka tegelased kahest laagrist.

Jutustis algab Mikkkel Pöllupapi Ülevaino talus, kuhu sulaseks satub Hans Virk. Vahekord pererahva ja leivateeniija vahel on kõigiti eeskujulik. Ainult üks segab: Ülevaino pererahvas on kiriklik-usklik, vennastekoguduse liige, Hans aga ei käi üldse kirikus ega koolimajas palvetundidel. Pererahvas algab misjonitööd, et pöörata eksija õigele teele. Kuid Hans põgeneb eemale äratamiskatsete eest. Aga kord pühapäeval leiab perepoeg sulase võsust salaja piiblit lugemast. Ja ühel laupäeval peatab sulane teel peremehe ning nende vahel algab usu sisu ja kummagi usu selgitus. Sulane Hans algab¹⁾:

„Teie arvate mind jumalasona põlgajaks, sest et teie mind pühapäeval teiste hulgas kirikus ja koolimajas ei leia? — Vari petab... Jumala kartus ja püha ristiusk elavad minu südames, ja ei lase mind äri- ega pühapäevadel taevaisa austamata jätta, kelle väes ja armus ma igal silmapilgul olen, elan ja liigun, kuni ükskord hauasängis selle põrmust kuue maha jätan ja kõrgemasse ellu astun...“

Ma tunnen end vaimus Jumalaga ühendatud, minu vaim ja hing tunnistavad tema õhku, kõik välispidine ilm minu silme ees tema otsata väge ja imelikku kätetööd, aga jumalat ennast ei näe minu ihusilm kusalgi. Nõnda näete teie minu keha ja kuju, aga minu hinge ei või teie mitte näha, sest et hing jumalik silmale nägemata on. Teie küsite: miks mina teie väiksesse seltsi ei taha astuda? — Sellepärast, et teie kogudusest välja astute ja endid paremaks peate kui teised; teie teete iseäralise seltsikese püha ristikoguduse keskele. Önnistegija kuulutas armuõpetust kõigile... aga teie väike kogudus tahab seda õnne üksnes valitud rahvale kuulutada.

¹⁾ Kõik alamaljärgnevad tsitaadid on peamiselt ortograafiliselt kooskõlastatud praeguse kirjaviisiga.

Tuleb hoolt kanda, et järeltulijaist paremaid saab, kes mitte õõ kammitsais, vaid kui päevalapsed elavad. Kui kõik seda teeksid, mis mõned teie pisukeses koguduses õpetavad, et inimesel midagi muud tarvis pole kui pühakirja lugeda, kust üksnes kõik tarkus peab tulema, — ma usun: siis ei oleks eesti rahval iial lootust sammu kaugemale saada. Meie rahva vaim oleks neljakümneviie-aastasest priiusepõlves mitmes tükis juba kaugemale jõudnud, kui teie „pisukeses koguduses“ kitsad paelad ühe suure osa lindude tiibu poleks kinni sidunud, et nemad paigast ei pääseks.

Meil on kõigil üks ainus tõde, aga mitu teed, mis meid tõele viivad. Igaüks arvab oma teeraja teistest paremaks ja meie olemetigi kõik ühesugused nõdrad... Ja on see tühi kõrkus, teisi ilmalasteks nimetada.

Igal ajal oma aeg. Kui meie kodus või kirikus palvetundi peame, siis ei kõlba muud kui üks kaunis vaimulik laul. Aga kui loomuse pühadus ja ilu meie silmi täidab ja rõõmulikumist südamesse sünnitab, et lindudega lepikus tahaksime võidu häälitseada, siis ei näe mina ses mitte pattu, kui seal midagi muud laulu keelele võtame. Mis mul rõõmus ja õnnes liigutatud südame laineid kõrgemale tõstab, ei või ükski mõistlik inimene pahaks panna, veel vähem Jumal, kes täielik on...

Kuid kõige ülem käsusõna on armastus Jumala ja ligimese vastu."

Kokkuvõetult: Eelesitatud lõikes astub Kreutzwald välja endid eraldava palvevendluse vastu ja teeb etteheiteid kitsarinalisele kiriklusele. Kirikut ja kirikuõpetajaid süüdistab ta veel teisel, et need hoiavad rahva pimeduses. Sellele usutsevale kitsapiirilisele heidab ta ette isegi raske süüdistuse: teie olete takistanud edu, olete sidunud rahva vaimutiivad. Muidu oleksime juba kaugemal...

Ise aga ei kuuluta Kreutzwald siin antikristlust. Sulane Hans on võrdlemata puhtama ristiusu esindaja, kelle ülem käsusõna on ligimese armastus. Sest suured usklikud näitavad tegelikus elus tihtigi vastupidist oma lähemate vastu.

Kahekõne lõpus püüab Kreutzwald näidata, et ka ilmlik laul on Jumalale meelepärane. Samuti rõhutab ta kogu aeg ilmliku teaduse vajadust. Ja siit võiksime ehk välja lugeda argu pan-teismi poole kalduvaid jooni.

Seda oma usulist vaadet avaldab Kreutzwald õige kujukalt oma kirjavahetustes, kuid palju vabamal kujul. Rahva seas aga saaks vaevalt kujutella ususelgituse algust teisiti, kui seda algas tema. Kuna Kreutzwald lähemais ringkonnas oma usulisi vaateid otsekohe edasi sai anda, pakkudes haritlaskonnale ilukirjandust ja tõlkeid, püüdis ta maarahva silmi kalendri sabas avada enam valgust nägema.

*

Vallas algab õppetegevust uus kooliõpetaja, kelle koolitööst on kuulda jubedaid lugusid. Ta õpetada lastele muinasjutte ja endisi laule. See ärritab vanausulisi ja kooliõpetajal tuleb selgitada oma tegevust.

See algab eestlaste mineviku, mineviku mälestuste ja „Kalevipoja“ loo selgitamisega.

„Kõigil rahva sugudel, nii kaugelt kui meie neid vanemaist aegadest kuni meie päevini tundma saime, on nende endised mälestused, mis kaugele vanema ea piirideni ulatuvad ja kes teab kui mitme põlve vältusel juba suust suhu päriti, enne kui neid hiljemini hakati üles kirjutama. Igal rahval on kord olnud tema lapsepõlv, mis mõnel pikem, teisel hiljem vältas. Mida pikemale aeg läks, enne kui rahvas oma mälestusi kirja hakkas panema, seda vähem tohime meie loota, et esivanemate suust tulnud mälestused muutmata jäid. Mõni tükk jutu algamisest kadus tuulde, teised järgud asusid nende asemele, nõnda et mõnesaja aasta pärast enam kerge ei olnud vahet teha: mis siin alguse töö ehk mis lisatükk võida olla. Meie eesti rahva vanust võime kirjatunnistuste jälgedel umbarvates rohkem tuhat aastaseks tunnistada, kus ajaraamatute üleskirjutused tõelikult mõnda nendest nimetatavad; mis siin ja seal varem meie rahvasse ehk võiks puutuda, seisab udu sompsus. Siiski tohime meie oma rahva vanust palju kõrgemaks lugeda, nõnda et ehk juba 1000 aastat varem, kui nimetatud kirjatunnistused ulatuvad, soome ja eesti rahva esivanemad Aasia ilmajaos elanud, enne kui nemad sealst perekala rahva paksuse pärast välja rändasid ja Kaukasuse mägede kaudu teed Euroopasse võtsid. Olgu nende väljarändamise ajaga kuidas tahes, mis üle meie iial ehk selget otsust ei saa, siiski tohime meie arvamise viisil niipalju kindlaks panna: et nende vanemad mälestused, mis ennemuistsetes juttudes elavad, peaaegu sinna piirini võivad ulatuda, kus suguvanemate kätkid seisnud ja nende lapsepõlv mööda läinud. Kõigist ennemuistsetest jutusõnumitest, kelle riismed meie päevini ulatuvad, tohiks Kalevipoja mälestus kõige vanem olla. Kui palju temas tõtt ehk kui palju selget luule sünnitust? — kes seda võib öelda. Kas kusalgi ühest nii määratu vägevast mehest, kellest ennemuistne jutt meile kuulub, pisemata eesmärki maailmas leitud: seda ei ole tänapäevani veel midagi võidud tõeks teha. Siiski tohime mõelda, et kõik luulest ei olnud tõusnud, vaid midagi töökuju jutu sisuks võinud olla, mis loomisele põhjaks pandi. Luulevägi kasvatas selle põhja peale viimaks ühe kuju, kelle keha ja liikmed igapidi nõnda välja venitati ja imelikult painutati, et nemad enam kusalgi loomuliku inimese piiridesse ei mahu, vaid neist üle lähevad ja võimatut lugu näitavad. Sest tükist tunneme, et jutu esimesed sünnitajad lapsepõlves elanud, kus veel vahetegemine mõistusel puudus, mis võimalik ehk mis võimatu näib. Sellest lugu pidamata peame Kalevipoja mälestusi aus pidama, sest et neid meie oma rahva vaimupõld oli kasvatatud, enne kui selgem teadmine võraste läbi meie maal sigines. Kalevipoja mälestust kannavad tänapäevani mäekingud, jõed ja ojad Alutaguse-, Järva-, Harju-, Lääne-, Tartu- ja Virumaal, mis mitmel viisil tema tegevuse jälgi peavad kuulutama.“

Esitatud tsitaat on üleni huvitav. Siin avaldab Kreutzwald oma isikliku arvanise Kalevipoja vanaduse ja tekkimisloo kohta. Sest tema kui Kalevipoja looja arvamine tohiks eriti tähtis olla.

*

Sama teose paari koha puhul kerkis kuidagi esile ka „Suntsi Mari“ küsimus.

Oma eessõnas „Paar sammukest rändamise teed“ seab Fr. Tuglas üles järgmise oletuse: Kreutzwald on esimese tõuke selle kirjutamiseks saanud ehk Körber'ilt, kuid ta on teinud seda oma tütre (Maria Ottilie) leina värske mõju all. Kui Suntsi Mari tõesti olemas on olnud, siis on selle isik Kreutzwaldi tütreaga ühte liitunud, nagu oletab V. Reiman. Kahtlemata põhjenevad teose

väline raam, mõned üksikud episoodid ja isikukujutised Kreutzwaldi noorpõlve mälestustes.

A. Anni aga esitas selle algallika — J. P. Richter'i novelli näol ja jõuab selgusele, et kolmandik teosest on otsekohe tõlge, kuna ülejäänul on osalt ümbertõttis, osalt algupärane ¹⁾. „Olles veel valusast leinas oma surnud silmaterakese, Marie Otilie pärast, luges Kreutzwald J. Pauli sentimentaalset raamatut (või oli seda enne lugenud), mille kaunisõnalised eelgõilised kohad tundusid tulevat otseku tema oma leinavast südamest. Eesti oludele kohaselt lõi ta nimetatud teose mitmeti ümber, sealjuures muidugi tarvitades, võib-olla isegi õige suurel määral, mälestisi oma lapsepõlvest ja selt ajalt tuntud külaelust,“ lausub eritleja. Ja tõsielulist Sutsi Marit, Kreutzwaldi Beatrice't — arvab A. Anni — ei tarvitse me jutustise enda põhjal mitte kindlasti oletada. Ka S u n t s i nime võiks kuidagi moodustada W u z'igi nimest.

Kõne all olevas teoses esineb Sutsi Aadam, üks mõnusamaist peremeestest, kes otsustatakse valida peakohtunikuks. Kas ei ole mingit sidet S u t s i ja S u n t s i nime vahel? või isegi Sutsi Aadami ja Sutsi Reinu vahel? Sutsi Aadami kohta antakse talumehe poolt järgmine iseloomustus: „Aadami peale oleme juba isegi nõupidamisel mõelnud, aga suurem osa peremehi kardab, et Sutsi peremehe nina väga kõrgele tõuseks, sest et tema muidugi isenesest väga täis on ja madalamate katuste alla ei taha mahtuda.“ Ja edasi: „Adam on muidu igapidi üks laitmata ja õiglase mees, kes ülekohtu ei armasta, Jumal on temale rohket meelemõistust jaganud, ja kui kohtumees pisut enam enesest lugu peab, siis tuleb seda paremaks pidada, kui et tema ennast igauhest jalgade alla laseb sõtkuda.“

Sutsi Reinu iseloomustatakse töös „Paar sammukest rändamise teed“ üldiselt: „Isa jättis põrmusängi pugedes pojale õiglase meele.“ Rein on juba lapsena tark. Üldisi ühisjooni on. Juba on nimetatud teistest üle tõusmine. Kuid Aadama karakterijooned üksikasjades on selgemad, eestilisemad, — tahaks lausuda. Nii ta iseteadvus, mis avaldub isegi uhkusena. Reinul näib see joon puuduvat. Kuid iseteadvus, üleoleku-tunne — kas pole see nii omane eesti taluperemeestele.

Käesolevas jutustises on Sutsi Aadam väike kuhu. Ta esinemine on pigemini juhuline kui vajalik. Kreutzwald kirjeldab sel kohal meie olusid või olukordi. Aga üks siis just vilksatagi tõeline, elus nähtud kuhu silmade ette. Ja just juhulised episoodid mitmel kohal jutustises tekitavad mulje, et Kreutzwald siin ja seal puudutab just tõelisi sündmusi.

¹⁾ Vt. ka H. Sakaria, „Kreutzwald ja Jean Paul“, Eesti Kirjandus 1926, lk. 337—341.

Kõigest sellest, mis küll hüpoteetiline, kuid õige tõenäoline, võime järeldada, et Kreutzwaldil on olnud isiklikke kokkupuuteid Sutsi (või Suntsi) nimelise taluga, või vähemalt teadis ta sellest. Ja Suntsi nimi ei tarvitse tuletatud olla Wuz'ist¹⁾.

Või siis teine hüpotees: nii Suntsi kui Sutsi nimi eeltähendatud teostes on tuletatud Wuz'ist.

A. Anni jõuab oma eritluses usaldusväärsele tulemusele, et *Suntsi Marit* pole olemas olnudki.

Kuid jällegi käesolevast teosest löikas silma koht, mille puhul assotsieerus iseenesest silmapilkselt Suntsi Mari.

„Ja kui matuseaia mullal suu oleks, et kõnelda võiks, küll siis kuu-leksime ehmatades, kui palju inimesi raske südame-mure enneaegu sinna magama oli pannud. Ma tundsin ühe noore naise, kes noorikutanu all põdema hakkas ja paar aastat hiljemini surmasängi puhkama läks — kuidas rahvas rääkis, tiisikusehaiguse kätte. Tohter, kes teda arstinud ja mulle kaunis tuttav oli, kostis minu küsimise peale, mis viga naist oli suretanud: „Tema surmahaigus oli närtsinud ja murtud süda, sest vanemad olid ta vastumeelt mehele pannud. Enne noor ja priske kui lilleke väljal, täis elurõõmu ja õnne, kolletas ta närtsides murekoorma alla kui lilleke põua kätte ja langes 21 aasta vanaduses hauda.“

Loomulik, et see arst siin oli Kreutzwald ise.

See esitatud lõige ei anna siin küll millegagi mõista, kuivõrra Kreutzwald käesoleval korral oli isiklikult puudutatud, ja ei saaks, tõsi küll, otsekohe sidumismomente näha siin Suntsi Mariga — kõne on ainult noorest naisest, kes paari aasta jooksul närtsis nagu lilleke. Aga ühte võime ometi konstateerida, et Kreutzwaldil oli, kujutades tütarlapse — Suntsi Mari lillelist elu kurva lõpuga, mitmeid eeskujusid: oma tütar, J. P. Richter'i „Marie Wuz“ ja veel teisi. Suntsi Mari pole ainult tõlge. Juba tekstide võrdlus ei luba seda kinnitada. Ei ole ta ka saksakeelse jutustise vaba ümbertõötis, vaid muudatused on Kreutzwaldil tingitud osalt just sellest, et Suntsi Mari kujusse on liitunud mitmed algkujud.

J. Pert.

Paar märgat eeloleva kohta.

Kes Kreutzwaldiga teotsenud lähemalt, sellele ei paku eelolev kirjutus suuremat uudist, kuigi tunnustusväärt on autori teene uuesti publiku teadvusse tuua mõned vana Viru lauliku vaated ja arvamisid. Niisama eitades kiriklust ja palvevendlust ja samuti jaatades kristluse suuri inimesearmastuse õpetusi on Kreutzwald end väljendanud mitmes-setmes kohas oma kirjades Schultz-Bert-ram'ile, Koidula'le, M. Veske'le j. t. (kuigi selles on raske leida

1) Nagu ka rakverelane Aleksander Treumann-Heraklides, dr. Kreutzwaldi sugulane, kes Kreutzwaldilt muide juba lapsena oma lisanimegi „Heraklides“ omandas ja kes Viru lauliku rakverelähedase elukoha ning selle ümbruse vastu huvi tundis, mulle paaril korral kinnitas, olevat Rakvere läheduses olnud Suntsi nimega seotud koht. J. V. Veski.

panteismi kui tavalise uusklassika-aegse deismi jooni). Samuti kõneleb ta arvatavast Kalevipoja aasialisest algupärast jne. juba niigi silmapaistval kohal nagu oma suurteose esimese redaktsiooni saatesõnas (ära trükitud Verhandl. III, 1, lk. 87, a. 1854), samuti kirjas Julius Krohn'ile 18. (30.) IV 1874.

Mis puutub Suntsi Mari oletatavasse eeskujudesse, siis pole allakirjutanu kunagi tahtnud väita, et Kreutzwald oma noorpõlves kindlasti pole tundnud ühtegi vastavat külatüdrukut. Ta on ainult näidanud eeskujudele, mille mõju selle kuju kirjanduslikuks sünniks tingimata on mõju avaldanud. Muidugi võib Kreutzwaldil peale Marie Wuz'i ja Marie Ottilie meeles seisnud olla veel ehk mitugi teist Mariet või Marit või muunimelistki noorelt surnud tütarlast või naist. Kes jõuab tagantjäreli ära arvata, mis kellegi inimese meeles mitte pole seisnud!? Ja muidugi, miks ei võinud olla reaalselt ka Sutsi või Suntsi nimeline koht, ja miks mitte läbi uurida selle leidmiseks kas või terve Virumaa kohanimestik, kuigi niisugune luuleteose nime de uurimine ei paku suuremat huvi, eriti kui juba teose kõige olulisemad jooned ja stiilikamadki kohad pole mitte autobiograafilise sünnipäraga, vaid ümbermoondatud tõlgelaenud. Ja igatahes peab kaunis ettevaatlik olema, igas Kreutzwaldi ilukirjanduslikus tohtrikujus kohe näha teda ennast. Muidugi ka see võib olla, ja muidugi on Kreutzwald oma arstliku tegevuse ajal tundnud ehk kümneid ja sadu noorelt tiisikusse surnud naisi, selle motiivi kirjanduslikuks valikuks aga — jah, niisuguseis asjus on harilikult ikka enam mõjuv aja kirjanduslik maitse. Ja ka kõnesolev nooreltsureva tütarlapse motiiv on enne kõike vastav aja sentimentaal-eelromantilisele maitsele. Võrreldagu kas või Kreutzwaldi enda tõlgitud Hölty sentimentaalset „Leinalaulu ühele vagale tütarlapsele“, mille Villemiski kord nähti Kreutzwaldi ennast. Et aga vähemalt üks Mari siiski Kreutzwaldi südamele küll lähedal on seisnud, näitab ka siia laulu just selle, Mari nime sissetoomine tõlkija poolt, kuna algupärandis küll esineb Wilhelm, tütarlaps ise aga on nimetu. —

Kord juba Kreutzwaldi teoste algupärast kõneldes tarvitatakse juhuselt ka õiendada oma artiklit Kreutzwaldi arvatavaist saksa-keelseist ballaadest (vt. „Eesti Kirj.“ 1926, lk. 562—576, 629—634). Olen nimelt leidnud ühe neist, „Die Belagerung von Beverin“, „Inland'i“ lisan, kus ta kannab all K. Friedhold'i nime. Nii näib siis ekslik seda pidada Kreutzwaldi tööks, või me peaksime pidama K. Friedholdi Kreutzwaldi varjunimeks, millest on raske praegu öelda midagi kindlamat. Siiski ei tarvitse see leid veel eitada vähemalt teiste esitatud ballaadide kuuluvust Kreutzwaldi toodangusse.

A. Attni.

Ajalugu ja muinasteadus.

EKS-I ÜLESANDED AJALOO ALAL. AJALOOTOIMKOND.

Seltsi töö ajaloo alal on seisnud: 1) arhiivi-ainestiku kogumises ja avaldamises, 2) teaduslike ja populaarteaduslike käsitajade soetamises ning kirjastamises ühes vastava kaastööga ajakirjas, 3) avalikkude kõnede ja aastaülevaadete pidamises.

Selle töö juhtimiseks kujundati Eestseisuse poolt juba 2. X 1907 esialgne „ajaloo komisjon“, millesse kuulusid V. Reiman, M. Lipp, J. Köpp, J. Jõgever, G. Suits, H. Bauer, N. Kann, A. Põrk, J. Kerg, kuna ajaloolise organi ametlik asutamine toimus Asemikekogus 3. I 1908, kus V. Reiman ette pani „ajaloo armastajate komisjon“ valida, kelle ülesandeks oleks

„Eesti maad ja rahvast minevikus ja olevikus tundma õppida, mõlematesse puutuvaid uurimisi laiematele ringkondadele tutvustada ja kirjutöösid kodumaa ja tema ajaloo tundmiseks välja anda“. Sellele lisaks tahetakse „ajaloolikku kirjandust võerastes keeltes tähele panna ja komisjoni kõneõhtutel seda teatada, mis meie maa ja rahva üle võerastes keeltes kirjutatud“.

Toimkonda valiti täiendavalt M. Haavik, M. Kampmann, H. Prants, P. Põld, J. Sitzka, J. Tammemägi ja J. Tilk. Toimkonna esimeseks juhatajaks oli hulk aastaid V. Reiman; tema juhtimisel arendas toimikond hoogsat ning mitmekülgselt tegevust.

ARHIVAALIDE KOGUMINE, peamiselt kultuuri- ja kirjandusloo alal, on kindlasti kõige püsivama väärtusega külg seltsi senises ajalootöös. Et seltsil oli raha vähe, võis ta koguda eeskätt seda materjali, mida anti kingitusena. Juba 1908 saadi väärtuslikku materjali E. Kirjameeste Seltsi ja E. Aleksandri kooli kohta ja J. Tamm'e, J. Jung'i ning J. Kunder'i käsikirju. 1909 annetas dr. H. Rosenthal Kreutzwaldi ja Koidula kirjavahetuse, C. R. Jakobsoni, A. Almbergi, J. Adamsoni, A. Reinwaldi, M. Veske, G. Schultzi jt. kirju L. Koidulale ja J. V. Jannsenile. 1909 võttis Ajalootoimikond kultuuriloolise materjali kogumise teadlikumalt käsile. Seltsi tegelased käisid kohtadel (A. Jürgenstein Kurgjal, V. Reiman Kreutzwaldi päranduse asjus Tallinnas jne.). Samal aastal saadi seltsi kogusse veel P. Oru mälestised, P. Eichenfeldt'i märkmed Pühajärve sõdadest, lasti valmistada päevapiltlikud koopiad n. n. „Turu käsikirjast“ jm. Juba 1910 soovitas H. Põld korjama hakata suulisi pärimusi 1905. a. kohta. Raha ja vabatahtlike tööjõudude puudusel ei õnnestunud seesugune aktiivne ajalooline töö Vene ajal. Seda märkis kahetsusega V. Reiman: kardetavat isiklikku vaeva, „käest ära anda, mis teistelt saadud, läheb libedaste. Ise kuulata, rännata, korjata, kirjutada — seda peetakse tülikaks, selle eest hoitakse kõrva“.

ÜLESKUTSE. 1911 avaldas V. Reiman Ajalootoimkonna nimel üksikasjaliku üleskutse ning eeskava ajalooliste mälestiste korjamiseks (ilm. „E. Kirj.“ 1911, lk. 208—215), mis on põhjalikkuses ja asjatundlikkuses esimene sellesarnane eesti ajalooteaduses. Reiman liigitab materjalid kirjalikeks ja suusõnalisiks. Esimeste all mõtleb ta päevaraamatuid, memuaare, kirjavahetusi, käsikirju, kõnesid, aruandeid, ametlikke pabereid ja tunnistisi, revisjoni- ja vakuraamatuid, karikatuure, pamflette, pilte jne. Suusõnaliste all märgib ta mälestisi sõdadest, taudidest, näljast, nekrutipüügist, pärisorjade põgenemisest, viinaajamisest, viinavooris käimisest, kohtupidamisest, perekonnanimede panekust, väljarändamisest jne. Eeskavas sisaldub ka mõningaid rahvateaduslikke punkte.

RIKKALIKUMA SAAGI AASTAD. 1911. a. suvel ostis selts 150 rbl. eest suurema osa Kreutzwaldi käsikirjalisest pärandist, mis sisaldas *Kalevipoja* algmaterjale, rahvalaulude käsikirju, 65 Faehlmann'i, 138 Schiefner'i, 28 Schott'i, 37 H. D. Jürgenson'i kirja ja rohkesti muud ainekku. Annetisena sai selts materjale Maltsveti-liikumise kohta, kogu J. Adamson'i kirjavahetust, osa J. Köler'i kirjavahetust. 1912 saadi J. Kunder'i käsikirju ja kirjavahetust, J. Adamson'i käsikirjaline pärand jm. Ainekku kokkuvool jätkus ka järgnevatel aastail. Nii osteti 1915 M. Veske pärijailt ta järelejäänud paberid (3 puuda) 100 rbl. eest seltsile. Hoopis vähe aga kogunes suulist rahvatraditsiooni. Maailma- ja vabadussõja-aastail kasvas seltsi arhiiv vähe.

ISESEISVUSAJAL on arhiiv järjekindlalt ja rohkesti täienenud, eeskätt annetiste, vähem ostu teel. Nüüd võidi esmakordselt asuda suulise rahvatraditsiooni süstemaatilisele kogumisele. 1911. a. juhatuskiri revideeriti ja täiendati, sooviti silmas pidada iseäranis ärkamis- ja venestusaega. Esmakordselt saatis selts korjajaid välja 1920: P. Treiberg'i, S. Pruuden'i, A. Tamm'e ja G. Vilberg'i. Vaheajaga 1921. ja 1922. a. on see korjamine kestnud Ajaloo Seltsiga käsikäes ja prof. H. Kruus'i juhatusel aasta-aastalt tänapäevani. Suviti on väljas olnud 2—6 stipendiaati; selts on kulutanud selleks 100—400 kr. aastas. — Kultuuriloolise materjali süstemaatiliseks kogumiseks asutas Ajalootoimkond 1925 eritoimkonna koosseisus A. Kruusberg, H. Kruus, J. Köpp, kes töötas välja üksikasjaliku korjamiskava, avaldas üleskutse, astus aktiivseid samme materjalide leidmiseks ja omandamiseks EKS-ile. Iseseisvusajal on seltsi arhiivi saadud V. Reimani ja J. Jõgeveri järelejäänud paberid, A. Saafi kogu, rohkesti E. Aleksandri kooli materjali, Kuusalu kirikuarhiivi materjale jpm.

ARHIIVI KORRALDUS. Juba 1911 seab A. Haava seltsi arhiivi tarvitamiseks korda. Hiljemini tehti arhiivi korrashoiuks vähe. Alles 1926. a. alul võeti suurekspaisunud arhiivi korraldamine põhjalikult ja teadlikult käsile. Arhiiv jaguneb kogudesse,

kogud mappidesse, mapid vihikuisse. Arhiiv sai E. R. Muuseumi majas (Aia tän. 42) 1925. a. peale tarvitada esiotsa kapi teraskambris, hiljemini tulekindla toa. EKS-i kogud olid esimeseks korraldatud osaks E. Kultuuriloolises Arhiivis, mis asutati 1929 ühiselt E. R. Muuseumi, Akad. Kirjandusühingu ja Akad. Ajaloo-seltsiga. EKLA kogudest, mida arvestatakse umbkaudu 1 000 000 lehekülje suuruseks, moodustavad EKS-i materjalid praegu suurema ning väärtuslikuma osa. Arhiivi juhib kolleegium, kus EKS-i esindavad J. Kõpp (kogu aeg olnud esimees) ja H. Kruus.

Käsil on praegu EKLA materjalide teaduslikuks kasutamiseks kordaseadmine sedelnimestikkude valmistamise teel. Arhiivi korraldajaks on pr. H. Kleis.

KIRJASTATUD on ajaloolisist ürikuist eriraamatuina Kreutzwaldi ja Koidula (1910/11), Koidula ja Alnbergi (1925), Koidula ja omaste (1929) kirjavahetused, mälestusmaterjale M. Veskest (1915), B. Russov'i *Liivimaa kroonika I—II*, K. Leetberg'i tõlkes (1920/21). Need väljaanded täidavad eri määral teaduslikke nõudeid. „1905. a. seltsi“ materjalidest on EKS välja andnud *Punased aastad* (1932). Rohkesti kirjavahetusi on avaldatud kuukirja vanemais aastakäikudes. Kuukirjas on avaldatud ka rida ajaloolisi ürikuid muudest arhiividest.

Ainestikukogumisega võrreldes pole *AJALOOLISEL UURIMUSEL* Vene ajast näidata suuremaid saavutisi. Valitses teaduslike jõudude puudus. Meil polnud tollal ühtegi kõrgemalt diplomeeritud ajalooteadlast. V. Reiman kurdab 1910:

„Tööd leiduks igast nurgast rohkesti, kui aga töötajaid, õppinud töötajaid, ajalooteaduse spetsialistid leiduks, kes seda tööd kavakindlalt ja eriteadlaste eelharidusega toimetaksivad.“ Ta paneb lootuse ülikoolis õppivaile ajaloolasile, et neid Ajalootoimkonna sihtides liikuma panna. „Juba Tartu ülikoolis õpib vähemalt kümmekond elukutselisi ajaloolasi. Need peaksivad peale ülikooli-kursuste kohustatud olema ka oma lähemat k o d u m a a d tundma õppida ja o m a rahva ajalugu tähele panema.“

Õieti ainus uurimisvõimeline oli V. Reiman ise, tema kõrval M. Lipp. Teaduslikku meetodit käsitseda oskajate puudus ajaloo alal oli sellal nii suur, et näit. kuukirja veergudel ei kohta kogu Vene aja jooksul kedagi teist iseseisvat uurijat peale Reimani täiendavate artiklitega „Eesti rahva hariduse järg iseseisvuse aja lõpul“ 1908—1909 ja „Kolm ajaloo hallikat venestamise päevilt“ 1910—1913. Muu väärtuslikum on ainestikupublikatsioon.

SUGUKONDADE-UURIMINE. Sel taustal saab õige märgatavaks M. Lipu töö EKS-is sugukonna-ajaloo alal 1908—13. M. Lipp oli isiklikul algatusel juba 1901. a. peale „Eesti kännust võrsunud“ tähtsamate perekondade kohta andmeid kogunud ja koostas vastavaid monograafiaid. EKS-i asutamisaajaks oli tal *Masingite suguvõsa* pea trükivalmis ja raamat ilmus 1908 EKS-i kirjastusel. Ajalootoimkond võttis sugukondade-uurimise oma

eeskavva. 1909. a. alul avaldati toimkonna poolt töö seletuseks ja materjalide kogumiseks üleskutse ühes üksikasjalikuma küsimuslehega, kus iseäranis püriti ihuarstide Ph. Karelli ja G. Hirsch'i ajaloolisi andmeid. Eeskätt pidi uuritama neid orjuseaegseid eesti perekondi, kes „meie rahva, kodumaa ja riigi kohta kuidagi tähtsaks saanud“. Töö pidi sündima plaanikindlalt:

„Iga kihelkonna kohta peaksime selgusele saama, missugused perekonnad sealt tõusnud, seal tegevad olnud, kellel meie rahva ja tema kultura kohta oma ajalooline tähtsus.“

Peale muu oli uurimisel ka rahvusliku äratuse eesmärk:

„Meie aga kuulutame kõige ilma ees: See on inetu, kõige suurem häbi asi, kui keegi selle rahva süle ära unustab, kust ta välja kasvanud. Seda ei tohi edaspidi ette tulla. Sellele peab ka meie suguvõsade loo uurimine tõlkeid tegema.“

Töö juhatus jäi M. Lipu kätte. — Järgnevate aastate jooksul koguneb M. Lipule saadetistena üsna tihedat ainekku. Ka uurib ta arhiive. 1911 on Karelli elulugu valmis. Siis kirjutab M. Lipp Hans Wühner'i eluloo ja võtab käsile Laaland'i suguvõsa.

M. Lipu töö leidis mitmel puhul arvustamist J. Tõnissoni jt. poolt. J. Tõnissoni arvates (1911) olevat Lipu uurimustel ainult muuseumi väärtus. Uurida tulevat nii, et selle vilja saaks ka tarvitada.

„Sugukondade uurimine on meile tähtis kõige pealt bioloogiliselt ja antropoloogiliselt, kuna meil praegu abielusseastumise juures endisest puhtusest ja ettevaatusest kinni ei peeta ja kuna meie tõug kõdunemise poole kaldub... Peame, kuigi see zyniliselt kõlab, oma „tõuraamatut“ tegema, nagu neid karjakaasvatajad oma puhastverd loomade jaoks peavad, sest neil on kulturaloos suur väärtus.“

1913 arvustas seda tööd EKS-i Tallinna koosolekul Jüri Vilms: see töö ei käivat EKS-i kavva: „mis huvi on seltsil meie tõusikute perekondade vastu, kes pärast rahvast lahkusid“. — Peale 1913. a. on sugukondade uurimine seltsi töökavast välja jäänud.

„EESTI XIX AASTASAJAL“. Muu veneaegne töö ajalookirjanduse soetamise alal on jäänud vaid plaanideks. 1911 algatati mõtte ja 1912 alustati eeltöid koguteose „Eesti XIX aastasajal“ väljaandmiseks *Suomi XX vuosisadalla* eeskujul, mis pidi ilmuma talurahva vabastamise 100 a. mälestuseks ja pidi tooma ülevaate „kõigi meie rahva tegevusealade arenemise“ kohta 100 vabadusaasta jooksul. Toimetajaks valiti V. Reiman, kes sellest 1914 haiguse tõttu loobus. Eestseisus töötas välja üksikasjaliku kava, jaotas osad, kuid kaugemale ei jõutud. Töö jäigi pooleli.

Teine poolelijäänud kavatsus oli *EESTI RAHVA AJALUGU*, mille mõtte algatas tookordne esimees J. Köpp 1914, juhtides Eestseisuse tähelepanu asjaolule, et meie kodumaa ja rahva kohta ilmub küll juhulisi töid, kuid mitte põhjalikumaid uurimusi; EKS võtku õhutada asjatundjaid uurimistööle ja kergendagu nende tööd rahalise toetuse, allikate kättejuhatamise ja kirjanduse muretsemisega. Selts nõustus. Otsustati rakendada uurijaid kõige pealt kodumaa ajaloo uurimisele. Töö jagati ajajätkude kaupa

mitme ajalootundja vahel: eelajalugu V. Grünthal, orduaeg E. Asson, Poola ja Rootsi aeg cand. J. Sitzka, 18. sajand A. Sildnik jne. Ebasoodsad olud lükkasid teostamise määramata tulevikku. Iseseisvusajal on mõtet edasi arendatud, ka konkreetseid plaane tehtud (1923) ja käesoleval aastal, seekord juba soodsamate eeldustega ja kõigi meie paremate ajaloolaste kaastööl selle teostamisele asutud.

V. REIMANI NIMELINE AUHIND. Tehti katseid ka auhindamisega ajaloo uurimist elustada. V. Reimani lahkumisel seltsi esimehe kohalt otsustas selts J. Tõnissoni ettepanekul 3. I 1914 asutada seltsi juurde Reimani nimeline 3 a. tagant jagatav 300-rublaline auhind väljapaistvaile kultuuriloolisile teoseile. Seltsil polnud aga otsuse täitmiseks raha. Alles 1917 annetavad Peterburi eesti seltsid 225 rbl. V. Reimani kapitali põhivaraks, mis jäi ühtlasi viimaseks tegelikuks sammuks selle kapitali töölerakendamisel. Samuti viljata jäi

VÕISTLUSTÖÖ AJALOO ALALT. 1894. a., eesti rahva vabastamise 75. aastapäeval, asutati Peterburis n. n. „märtsikapital“ auhinnaiks või toetuseks Eesti ajalugu käsitleva teose eest. See kapital seisis viimati Peterburi Eesti Haridusseltsi valitsemisel. 1916 kutsus viimane EKS-i selle 800-rublalise kapitali kaasvalitsejaks ja ühel nõul kutsus EKS 1916. a. lõpul ajaloo-uurijad võistlema kodumaa ajalugu käsitleva teadusliku või populaarteadusliku eestilise orientatsiooniga teose kirjutamises tähtpäevaga 31. XII 1918. Segased ajad ei võimaldanud tagajärgi. Ometi näitavad kõik need katsed, et huvi eesti ajaloo vastu üha tõusis.

1916. a. alul algatatakse *EESTIT JA EESTLASI TUTVUSTAVA* venekeelse *KOGUTEOSE* mõte. Toimetusse valiti M. Kampmann, J. Köpp, V. Reiman ja J. V. Veski. Aasta lõpul olid ained määratud ning autorid kindlad ja 6 kirjutist valmis. Kogusummas pidi tulema 21 artiklit. Teose väljaandmiseks tekkis erikapital, kuhu lühikese ajaga kogunes u. 500 rbl. 1917. a. sündmused tegid teose tarbetuks. — 1918 oli päevakorral samalaadse saksakeelse teose koostamine. Olukord muutus jällegi, enne kui kavatsust jõuti teostada.

1917 toetas selts 100 rublaga H. Prants'u uurimisreisu Stockholmis arhiividesse.

AJALOO OSA KUUKIRJAS. Siis järgnes hulk aastaid, mil selts ajaloo uurimise ja populariseerimise alal pea midagi ei teinud. Ainult ajakirjas ilmus, iseäranis 1920. a. alates, tihedamalt ajaloolist kaastööd: 1918 kirjutas J. Köpp EKS-i 10-a. tegevusest ja 1920 rahvakooli oludest Eestis 19. sajandi I poolal, 1921 avaldas A. Kruusberg kirjutisi A. Grenzsteini ja J. V. Jannseni müüdavusest ja J. Luiga alustas oma uuringuid Lembitust. Üldse on ajaloo-uurijate arv kuukirjas iseseisvusajal kiiresti tõusmas.

Nimetatuile lisaks mainime O. Sild'a, O. Liiv'i, J. Vasar'at jt. Ent nii kuis mõjus „Eesti Keele“ asutamine „E. Kirj.“ keelelisele kaastööle, nii tõmbas „Ajaloolise Ajakirja“ asutamine 1922 osa ajaloolist kaastööd „E. Kirjandusest“. Ometi on 23 a. jooksul ajakirjas avaldatud u. 60 mitmekesise tasapinnaga ajaloolist kirjutist ja uurimust. Muu seas on seal ilmunud elulugusid ja eluloolisi andmeid üle 100 kodu- ja välismaa tegelase kohta. Ajaloolise kaastöö % „E. Kirjanduses“ on kõikunud 20 ja 30 vahel.

ISESEISVUSAEGSED SAAVUTISED. Kui Ajalootoimkonna töölevirgumisel pärast sõdasid tekkis talle töökaaslane Akad. Ajaloo Seltsi näol 1920, siis jagas Ajalootoimkond temaga ülesanded nii, et toimkonna tööks jäi „edendada Eesti maa ja rahva ajaloo uurimist ja tundmaõppimist ja kaasa aidata ajaloolise mõtteviisi kasvatamiseks Eestis“. 1922 koostati iseseisvusaegne töökava ja 1923. a. algas EKS-i ajaloolises töös uus intensiivsem järk, esmalt prof. A. R. Cederberg'i ja 1928. a. alates prof. H. Kruusi juhatusel. Sellest tööst oleme üht osa, nimelt ainekogumist ja avaldamist, juba tutvustanud. Selle kõrval on tehtud tööd ajaloolise kooli- ja populaarkirjanduse soetamisel ja suurte ajalooliste uurimuste kirjastamisel. On välja antud H. Kruusi koostatud *Eesti ajaloo lugemikud I—III* (1924, 1926 ja 1929), üldajaloo õpperaamatuid: P. Hinnov'i *Vana aeg*, 1931, ja A. Laar'i *Keskaeg*, 1932. On koostatud laiaulatuseline elulugude-seeria kava, millest 1929. a. alates on ilmunud juba 11 raamatut (Hugo, Aleksander Suur, Edison, Vergilius, Kivi, Pasteur Darwin, Washington, Michelangelo, Beethoven, Garibaldi), kõik tõlked. See seeria jätkub pidevalt ja toob edaspidi ka algupäraseid ja kodumaalisi elulugusid. Enne ja väljaspool seda seeriat on selts kirjastanud A. Jürgenstein'i *Carl Robert Jakobsoni elu ja töö*, H. Roos'i koostatud *Jean Jacques Rousseau*. Algupäraseist uurimisist on selts tänini kirjastanud H. Kruusi *Talurahva käärimine Lõuna-Eestis XIX sajandi 40-ndail aastail*, 1930, ja Fr. Tuglase *Eesti Kirjameeste Seltsi ajalugu*, 1932. Teatmeteoseist on kirjastatud *Eesti avalikud tegelased*, 1932. Peale selle on EKS-i väljaandel, H. Kruusi toimetusel, kuid Haridusministeeriumi kulul ilmunud suurteos *Eesti maa — rahvas — kultuur*, 1926. Ilmumas on J. Jensen'i koostatud Eesti ajalooline kooliatlas, millele järgneb teaduslik ajaloo-atlas. Samuti on teostamisel juba nimetatud 5-köitelise *Eesti ajaloo* väljaandmine. Lähema tuleviku kavas on veel põhjalik eestikeelne üldajalugu, rida üldajaloo monograafiaid, uurimusi eesti ajaloost jne.

AVALIKKUDE KÕNEÕHTUTE korraldamist pidas Ajalootoimkond Vene ajal oma tähtsamaks ülesandeks. 1907—15 korraldas toimkond 22 kõnekoosolekut (1—5 aastas) 40 kõnega (2—10 aastas). Kavatsatud oli tublisti rohkem, takistuseks oli ruumide, aja ja kõnelejate puudus. Neil kõnekoosolekuil ei kä-

siteldud kaugeltki ainult ajaloolisi teemasid. Kõneaineks olid: soome sugu rahvaste eelajalugu, 18. s. eesti ajalugu, eesti kultuurilugu, rahvaluule, mütoloogia, antropoloogia. Kõnelejaiks neil koosolekuil olid: V. Reiman, M. Lipp, O. Kallas, J. Jõgever, M. Kampmann, V. Grünthal, M. J. Eisen jt. Neist kõnedest on osa ilmunud „E. Kirjanduses“. Peale 1915. a. ei ole Ajalootoimkond iseseisvaid kõneõhtuid korraldanud.

Lisaks neile peeti õige rohkesti ajaloo-ainelisi kõnesid seltsi avalikel aasta- ja kõnekoosolekuil. Veneaegseil aastail anti üsna järjekindlalt ajalookirjanduse aastaülevaateid; iseäranis põhjalikud ja asjatundlikud olid need esimesil aastail, kui referendiks oli V. Reiman. Reiman jälgis Ajalootoimkonna ülesande kohaselt ka saksa-, vene- ja soomekeelset kirjandust eestlaste kohta. Seks palus ta juba 1908 seltsi korrespondentideks A. Põrga Moskvast ja J. Tilga Helsingist. Viimane vastas, et tema seda „väga kahtlast laadi“ tööd oma peale ei võta ega „nuuskuriks“ ei hakka! Iseseisvusajal on ajalookirjanduse aastaülevaateid peetud harvemini. Kogusummas on ajaloolise ja kultuuriloolise sisuga ettekandeid seltsi avalikel koosolekuil peetud 40—50, mis on moodustanud ühtlasi tusedama osa kuukirja ajaloolisest sisust.

MUINASTEADUS on esinenud seltsi töökavas ainult riivamisi. J. Jung'i surmaga 1900 kadus meie ainus muinasaja asjatundja. EKS oli 1908 nõus ta valmis käsikirja *Muinasaja teadus Eestlaste maalt* III oma toimetistesse võtma, A. Busch pakkus enda kirjastajaks ja 1910 ilmus teos V. Reimani redigeerituna. Sel puhul sooviti näha,

„et Selts oma tegevuse piirkonda ka kodumaa ennemuistse aja ja kultuura uurimist üles võtab, omale museumi asutab ja kõige südidusega Eesti archeologia töösid käsile võtab“ (J. Kerg).

See soov ei läinud küll täide, aga Jungi tööd tahtis EKS jätkata vähemalt *Muinasaja teaduse* poolleioleva osa lõpetamiseni. Selle töö võttis teha muinasteaduslike huvidega proviisor A. Thomson Tapalt. Koguti üleskutse kaudu (1911) uut materjali, mida saadi mõnevõrra. 1916 loobus Thomson. Materjalid koondati seltsi juurde, et neid kellelegi edasitöötamiseks anda, „kel huvi oleks kodumaa arheoloogia vastu ja kes end sellel teadusalal töötamiseks sooviks spetsialiseerida“. Materjalid jäid seisma ja anti hiljemini Tartu Ülikooli muinasteaduse õppetooli käsutusse. — Vene ajal peeti seltsis 4 arheoloogilist kõnet (J. Kerg, K. Soikkeli, A. Jürgenstein). „E. Kirjanduses“ on paarkümmend lühemat või pikemat sõnavõttu muinasteaduse küsimuste või kirjanduse kohta. — Iseseisvusajal on EKS-i vaherkord muinasteadusega veelgi jahenenud. On nimetada ainult A. M. Tallgren'i *Euroopa muinasaja* kirjastamist 1927.

Raamatukogundus ja bibliograafia.

ARHIIVRAAMATUKOGU. EKS on nõu ja jõuga osa võtnud eesti arhiivraamatukogu loomisest sellest ajast peale, mil see

siirdus EÜS-ist E. Rahva Muuseumi (ERM) valdusse. Juba 1909. a. saadik valitses EKS-i ja ERM-i vahel lepe, mida 1917 uuesti kinnitati, et EKS ei asuta oma raamatukogu, vaid kingib kõik trükitööd ERM-ile (on annetanud üle 1000 köite) ja toetab viimast iga-aastase summaga. Iseseisvusajal on sellest leppest loobutud.

RAAMATUTE ÜLDNIMESTIK. 1908. aastakäigust alates tõi „E. Kirj.“ iga aasta vene *Knižnaja Letopis*'i järgi uute eestikeelsete raamatute jooksva nimestiku. Seda avaldati 1913. a. alguseni. Sealpeale loendati ainult toimetusele saadetud kirjandust. Eiraraamatuna need nimestikud ei ilmunud. — 1916. a. lõpul tõstetakse EKS-i Eestseisuses, nähtavasti ERM-i algatusel, O. Kalda poolt „eesti raamatute täieliku nimekirja“ mõte. 1917. a. alul esitatakse see Asemikekogule, kes võtab seks otstarbeks 500 rbl. eelarvesse. Asi soigub ja seisab kuni 1923. a., mil Haridusministeerium teeb E. Raamatukoguhoidjate Ühingu algatusel EKS-ile ettepaneku kokku seada eesti kirjanduses leiduvate raamatute nimekiri. 1924. a. algusest asutigi jooksvat raamatute nimestikku „E. Kirjandusega“ kaasa andma. Käsikirja koostab Ülikooli raamatukogu. Iga 5 aastat moodustavad köite. 1929 valmis esimene köide *Eesti raamatute üldnimestik 1924—1928*. Trükkis on köide aastaist 1929—1933. Enne 1924. a. ilmunud raamatute nimestikkude avaldamine on rahapuudusel viibinud. Ainult ühe köite on EKS suutnud kirjastada: R. Antik'u koostatud *Eesti raamatute üldnimestik 1918—1923*, ilmunud 1931.

AJAKIRJANDUSE BIBLIOGRAAFIA. Nähtavasti teadlikult ärajäetud raamatute jooksva nimestiku asemel hakkas „E. Kirj.“ 1913 avaldama eesti ajakirjanduse bibliograafiat V. Reimani poolt, registreerides kirjutised keele, kirjanduse ja ajaloo alalt, kodumaised pildid ja ilukirjanduslikud palad. Aasta lõpul loobus Reiman, jätkajat ei leidunud. Samal ajal oli ajakirjanduse bibliografeerimine algatatud V. Ernits'a poolt EÜS-is, kus tegelikku töö tegi A. Kolga, bibliografeerides 11 aastakäiku „Postimeest“ 30 000 sedelile. Rahapuudus pani töö seisma. EKS võttis asja 1914 enda hoolitsemisele, ei suutnud aga rahalist toetust anda. Alles 1920 sai EKS mahti asja tõsisemalt käsile võtta. 1921 loodi EKS-i algatusel „Eesti Bibliograafia Asutis“ 7-liikmelise bibliograafiakomisjoni juhatusel, kes koosnes EKS-i, ERM-i ja Tartu Ülikooli esindajaist ja asutise tehnilisest juhatajast. EKS kohustus hoolitsema palkade, ERM muude kulude eest. Asutise juhatajaks oli 1921—23 J. Muide, 1923 peale O. Urgart. Asutise lähemaks eesmärgiks seati eestikeelse ajakirjanduse sisu bibliografeerimine. Esijärjekorras võeti käsile läinud sajandi ajakirjandus. Seal registreeritakse kõik eestiaineline materjal kõige lühemate sõnumiteni. Viimaseil aastail on läbitöötamisel olnud ka uuemaid aastakäike. Andmed märgitakse sedeleile ja sedelid

korraldatakse Brüssel-Dewey' liigitussüsteemi alusel nelja sedelkataloogi: pea-, autori-, asja- ja kohakataloogi. Ametnikkude arv on kõikunud käsikäes toetise suurusega 2 ja 7 vahel. 1931. a. lõpuni oli läbi töötatud u. 360 ajalehe ja ajakirja aastakäiku ja nende sisu registreeritud 442 300-le sedelile. 10 a. jooksul on E. Bibliograafia Asutise ülalpeoks kulunud umbes 35 000 kr. Kogu see summa on aegade jooksul E. Bibliograafia Asutise enese hoolsusel hangitud riiklikest summadest, kuna aga väljamaksud (peamiselt ametnikkude palkadeks) on sündinud EKS-i kaudu. Nüüd on EKS asutisest eemale jäänud; teiselt poolt aga on asutise sidemed tihenened ERM-iga, kelle ruumides asutis kogu aeg on töötanud. Suurema osa toetisest saab asutis praegu ERM-i kaudu Kultuurkapitalist.

Bibliograafia Asutise juhtiva komisjoni esimeheks on algusest peale olnud EKS-i esindaja J. V. Veski. EKS-i teiseks esindajaks oli kuni 1928. a. K. E. Sööt, 1928—29 H. Kruus, 1930. a. P. Treiberg ja 1931. a. peale O. Liiv.

Rahvaluule ja rahvateadus.

Rahvaluule ja rahvateaduse alal on EKS arendanud kolmesihilist tegevust: 1) sõnalise ja helilise vanavara kogumist, 2) ainekogu, uurimuste ning publitsistika kirjastamist eri raamatuis või kuukirjas, 3) avalikke kõnesid.

KORJAMISKATSED 1908—1914. J. Hurt pärandas surses (1907. a. alul) oma suured rahvaluule-kogud „eesti rahvale“; kogude hooldajaks sai „Bergmanni Abiraha“, seniks kui pidi asutatama Hurda nimeline muuseum, kes oleks ühtlasi kogumistööd jätkanud. Eesti Rahva Muuseum asutati tegelikult 1909, 1½ aastat varem oli aga tekkinud EKS. Mõlema asutise vahel korraldatakse juba varakult nii, et ERM-i ülesandeks jäi ainelise, EKS-i hooleks sõnalise vanavara kogumine. — EKS-il polnud aga selle töö jaoks kohast juhti. Ainus, kes seda edukalt oleks võinud teha, oli O. Kallas, tema aga oli „Postimehes“, ERM-is, EÜS-is ja koolitöös sedavõrt kinni, et tal juhtivaks tööks EKS-is aega ei piisanud. Seetõttu jäi korjamise organisatsioon puudulikuks. Takistuseks oli ka ainealine kitsikus. Selle tagajärjel oli EKS-i veneaegne töö rahvaluule korjamise alal küll üsna rikas algatustest, kuid kehv tagajärgedelt.

Tööd rahvaluulelise ja rahvateadusliku ainekogu kogumiseks algatatakse varsti peale EKS-i asutamist eeskätt soome eeskujul ja äratusel. 1908 asub J. Luiga uurima „Eesti nõiakunsti“ ja kogub teateid, „kuidas inimesed nõidadeks saavad, kuidas nad endid nõidustele ette valmistavad ja mil viisil nad püüavad tarvilisesse ekstasesse jõuda“. Kuulatakse järele, kuidas Soomes on töötatud. O. Kallas, K. Krohn ja J. Luiga seavad kokku küsimuslehe. Soomest saadetakse nõiasõnade korjamise juhiseid „Tai-

kanuotta“, mille tõlgib V. Grünthal 1911. Töö tagajärgi pole teada. — 1908. a. sügisel pannakse soomlaste poolt ette meie jahi- ja kalastusekombeid korjata ja kingitakse selleks 300 küsimuslehte. Ettepanek on vastuvõetav, kuid tööjuhatajat ei leidu; asi soigub. — Peale nende kitsama ulatusega algatuste otsustab selts 1909 täies ulatuses jätkama hakata Hurda vanavara korjandust; otsus jääb aga paberile. — Paar aastat hiljemini tehakse kaks uut kitsamapiirilist algatust: 1911 alustab loomaarst Joh. Kool loomaarstimisviiside kogumist, milleks avaldatakse „Eesti Kirjanduses“ üleskutse. Ühtlasi annab ta seltsi käsutusse 50 rbl. raha agaramaile korjajaile autasuks jagamiseks. See näib pisut ergutanud olevat, sest 1914. a. alul on tal koos üle 2250 punkti (ühes arvatud ka arstirohtude ja anatoomilised nimetused). — Samal aastal, *Kalevipoja* juubeli puhul otsustatakse alata „Kalevipoja“ ainete kogumist rahvasuust; see ülesanne jäi M. J. Eisen'i hooleks. — 1913 on Kr. Raud asunud *Kalevipoega* illustreerima ja tahab rahva „muinasloolise kujutuslaadi“ tabamiseks koguda tondilugusid. Ta saab 50 saadetist. — Pärast teadusliku sekretäri ametiseseadmist 1914 algatab O. Kallas uuesti sõnalise „vanavara korjamise kõige laiemas mõttes“, mis pidi haarama endasse kõik varemini tehtud, kuid poolelijäänud algatused. Kavatakse ajalehis aeg-ajalt aruandeid avaldada materjali kogunemise kohta. Võib-olla oleks tööl nüüd olnud tulemusi, kuid maailmasõda tuli vahele.

VENEAEGSED TAGAJÄRJED. Paljuks andis siis veneaegne korjamistöö konkreetseid tagajärgi? E. Rahvaluule Arhiivis hoiustatav EKS-i iseseisvusaja-eelne rahvaluulekogu sisaldab ainult 2688 lk. ehk 6972 punkti (1634 laulu ja mängu, 2193 vana-sõna, 767 mõistatist, 846 juttu, 1532 uskumust) üsna keskpärase väärtusega materjali. Vististi on materjali tõeliselt olnud pisut rohkem, sest selle hoidmine ja registreerimine on olnud vähehoolikas. See aineestik on saadud enamasti vabatahtlikelt korjajailt. Raha on EKS kulutanud ainult 35 rubla: 10 rbl. stipendiumiks H. Karu'le 1912 ja 25 rbl. eest osteti 1914 J. Müür'ilt 4800 rida rahvalaule, millist ostu aga tänapäev seltsi kogus ei leidu. Vististi kuulub siia, vähemalt osaliselt, ka A. Kruusberg'ile 1913 „vanavara korjamiseks“ antud 30 rbl. Tähtsamad kogujad on olnud: juba nimetatud H. Karu 390 lk., M. Sild 210 lk., A. Kruusberg 146 lk. ja J. Müür u. 200 lk., teised kõik vähem. Äpardumise põhjused on juba nimetatud.

ISESEISVUSAJAL. Alles 1921 avanes võimalus rahvaluule korjamist süstemaatiliselt jätkata. Selle aasta aprillis peeti Haridusministeeriumis koosolek rahvaluule korjamise korraldamise asjus. Seal otsustati korjamistöö riigi rahalisel toetusel EKS-i kätte anda, kuna korjamise juhatus ja korjajate ettevalmistamine pidi jääma M. J. Eiseni hooleks. Korjandused pidid jääma riigile. Samal aastal saadakse korjamiseks 60 000 mk. ja saade-

takse suvel kolme maakonda kokku 10 korjajat. 1922 saadakse 50 000 mk. ja saadetakse välja 7 korjajat. 1923 saadakse 24 000 mk. ja saadetakse 3 korjajat, 1924. a. 30 000 ja 6, 1925. a. 31 500 ja 5, 1926. a. 27 000 ja 8, 1927. a. 21 000 mk. ja 4 korjajat; üldsummas koguti 243 500 margaga 8333 lk. (mis moodustab E. Vabariigi Haridusministeeriumi nimelise kogu E. Rahvaluule Arhiivis). See ei ole just rikkalik saak. Esimene korjaja oli praegune Tervishoiuvalitsuse abidir. S. Lind. Paremad kogud esitasid: O. Loorits, L. Pärt, P. Ariste, R. Viidebaum, M. Tooms, V. Noot. Pärast kõigi rahvaluulekogude koondamist dr. O. Looritsa algatusel asutatud, tema poolt juhitud ja eeskujulikult korraldatud Eesti Rahvaluule Arhiivi 1928. a. jäi ka korjamistöö jätkamine viimase hooleks. EKS on seda korjamistööd toetanud, andes 1928 450, 1929 300, 1930 200, 1931 200 kr., seega 1931. a. lõpuni kokku 1 150 kr. Et välja saadeti vilunud ja põhjalikult ettevalmistatud korjajaid (P. Ariste, R. Viidebaum, R. Põldmäe, H. Tampere jt.), on selle rahaga kogutud teaduslikult täpsat ja ka sisuliselt kõigiti väärtuslikku ainekku. Ka on korjanduse kvantitatiivne tagajärg silmapaistvalt kõrge: üle 11 000 lk. Siin on näide, kuivõrt asjatundlik juhtimine, hea korraldus ja korjajate koolitus töö väärtust ja viljakust tõstab. Korjandused jäävad küll E. Rahvaluule Arhiivile, kuid EKS-il on põhjust rõõmu tunda ta toetuse viljakast kasustamisest.

RAHVAVIISIDE KOGUMINE oli juba enne EKS-i asutamist alustatud EÜS-i poolt (O. Kalda juhatusel) ja jäi ka hiljemini tema kätte. EKS võttis sellest tööst osa väikese ainelise toetamisega: 1908 100 rbl., 1910 125, 1911 50, 1913 125, 1914 50, 1915 50 rbl., kokku 500 rbl. — Iseseisvusaja alul jääb sõnalise kõrval ka helilise vanavara korjamine EKS-i hooleks. Ta saab seks paaril aastal toetust (esmakorselt 1922 25 000 mk.). 1922 käib soomlane A. O. Väisänen seltsi ülesandel korjamistöö, mille tulemuste kohta pole senini selgust. Korjamist ei jätkatud, — arvati andvat vähe tagajärgi. 1930 tõusetati EKS-i Rahvaviiside toimkonnas veel kord uue viisidekorjanduse korraldamise küsimus, aga et E. Rahvaluule Arhiiv seda juba teeb, loobuti paralleelsest tööst.

KIRJASTAMINE. „*EESTI RAHVALAULUD I JA II*“. Nii sama vaevaline kui oli rahvaluule kogumine Vene ajal, niisama lohutusetu on selle väljaandmislugu. EKS-i asutamisaajal oli parajasti päevakorral J. Hurda rahvalaulude kirjastamine Soomes. *Setukeste laulude* III köide ilmus just EKS-i asutamise aastal. Soome Kirjanduse Selts lootis noorest nimekaimust kaasväljaandjat ja tegi juba 1907. a. lõpul EKS-ile ettepaneku, Hurda kogu kirjastamise jätkamine enda hooleks võtta, lubades omalt poolt trükivalmis käsikirja (Hurda kogu oli tookord SKS-is kopeerimiseks) ja ettetellimise 50—100 eksemplarile. EKS-i „Eestseisuses oli ühemeelne arvamine, et kuna soomlased Hurti vanavara ümberkirjutamiseks ja väljaandmiseks nii suuri summasid on kulutanud,

see meie siis peaks auuasjaks olema, ka omalt poolt midagi selles asjas teha.“

Arvati kõige kohasemaks toimetada väljaandmist kihelkondade kaupa, lootes, et kohalikud elanikud pidude, laulupidude ja tellimiste teel ettevõtet toetavad. Esimestena kavatseti trükki anda Halliste, Karksi, Tarvastu, Paistu ja Helme laulud, mida arvati olevat u. 5000 numbrit, mis tarvitavat 100 poognat, kuigi soomlased parema meelega oleksid näinud Vaivara, Jõhvi ja Kuusalu laule esimestena. Käsikirja kohta sooviti meie poolt, et arvestataks ka meie vanemat kirjandust, Eiseni kogu ja rahvaviiside sõnu. Väljaandmisviisiks nõudis O. Kallas täht-tähelist trükkimist, „nagu nad üleskirjutajad ülestähendanud on“, et sellega väljaande teaduslikku väärtust tõsta, kuna „paranduste läbi materjali hallikaline väärtus kahaneb“; teised soovisid siiski jämedaid kirjavigu õiendada,

See 1908. a. alul õhinaga käsile võetud kavatsus jääb sama ilusaks õhulossiks kui suurem osa muid EKS-i veneaegseid plaane: puudub raha. Ei leita lahendust. 1911 helgib uus lootusekiir: K. Krohn annab nõu Vene Teadusteakadeemialt eesti laulude väljaandmist paluda, nii kui viimane oli välja andnud läti laulud. K. Krohn on nõus käsikirja tasuta koostama. K. Krohnilt nõutatakse „motiveeritud heaksarvamine“ ja 1911. a. sügisel saadetakse kiri akadeemiaele. O. Kaldal on akadeemia tegelastega ses asjas järgnevate aastate jooksul isiklikke kõnelusi; need pooldavad mõtet põhimõtteliselt, kuid teostus lükkub aastast aastasse. 1914. a. alul on mõte jälle elavamalt liikumas. Astutakse uusi samme akadeemia ees. Viimaks otsustavad seltsid „eesti-soome ühiseil jõul“ eesti laule maakondade kaupa välja andma hakata ja esimeseks käsile võtta Viru laulud. Seks otstarbekes annab „Bergmanni Abiraha“ EKS-ile 1914 100 rbl. ja annetab ka järgnevail aastail; sellest moodustub „Vanavara kirjastamise kapital“, mis kasvab 1917. aastaks 345 rublale. Kapital hävib kursilanguses. Sõjaajad pole seesuguseks tööks üldse soodsad.

Alles iseseisvusajal avanevad väljaandmisvõimalused. Riigilt saadakse toetist. Moodustatakse toimeetus soomlasist ja eestlasist: M. J. Eisen, W. Anderson, O. Kallas, V. Grünthal, K. Krohn ja V. Alava. Nüüd loobutakse juba ka maakondlikust alusest ja koondatakse lauluteisendid üleriiklikult tüpoloogilisel põhimõttel. Käsikiri koostatakse peajasjalikult Helsingis, täiendatakse ja trükitakse Tartus. Alustatakse jutustavate lauludega, mida arvatakse tulevat 6—7 köidet. Kõigi teisendite äratrükkimise tõttu mahub esimesse köitesse ainult 12 laulu, igauks 31—195 teisendis. Maakondade ja kihelkondade järjekorraks võetakse Hurda skeem, mille järele korraldatakse teisendid. Käsikirjad reprodutseeritakse võimaliku täpsusega. Toimetamine ja trükkimine võtab sedavõrt aega, et *Eesti Rahvalaulud I* võib ilmuda alles 1926 560-leheküljelise köitena. Et Hurda kogud hiljemini kodumaale tuuakse ja ühes muude kogudega ERA-is hoiustatakse,

jääb edaspidine käsikirja koostamine ERA hoolde. II köide, mida toimetasid tegelikult W. Anderson ja E. Päss, ilmus äsja. Nüüd on arvamised senise väljaandmisviisi kohta lahku läinud ja tõusetatud küsimus väljaandmise esialgsest katkestamisest; muu seas rõhutatakse seda, et kogu eesti rahvalaulude väljaanne täidaks kuni 80 köidet, oleks seega väga kulukas ja määratud vahest ainult paarikümnele rahvaluuleteadlasele, kellele materjal hästikorraldatud E. Rahvaluule Arhiivis niigi hõlpsasti leitav. Selle asemel on esile kerkinud 4—5-köitelise.

ANTOLOOGIA soetamise küsimus, mis teeniks laiema publiku kirjanduslikke huve. — Koolidele määratud valimiku kujul on rahvaluuleantoloogia küsimus seltsis päevakorral esmakordselt juba 1917. a. lõpul, mil teaduslik sekretär J. V. Veski soovitab uut trükki M. Veske *E. Rahvalauludest*, sest koolidel puuduvat rahvaluulevalimik. Selle ettepaneku tagajärg oli V. Ridala koostatud *Eesti rahvalaulud 1919* „Noor-Eesti“ kirjastusel. See algatus kutsus esile antoloogiate uputuse: neid ilmus neil aastail veel K. Peterson'ilt, A. Saarestelt, M. J. Eisen'ilt ja J. Aavik'ult. Praegu päevakorrale tõstetud antoloogia on kavatsatud mitmeköitelise suurväljaandena, kus oleks esindatud kogu eesti rahvaluule esteetiliselt tõhusam osa.

„**EESTI NÕIASÕNAD**“. Veneaegseist kavatsusist ainekupublikatsiooni alal nimetame veel G. Suits'u poolt Soome Kirjanduse Seltsi ülesandel koostatud *Eesti nõiasõnade* käsikirja pakumist EKS-ile 1911, mille kirjastamist põhimõtteliselt pooldati, kuid milleks tegelik jõud ei küündinud.

ISESEISVUSAJAL on peale teadusliku teose *Eesti Rahvalaulud* kirjastatud järgmised ainevalikud: J. Jõgeveri *Eesti muinasjutud koolidele* 1924, J. Kunderi *Eesti muinasjutud* 2. tr. 1924, *Edda* ümberjutustis (J. Kärner) 1924, Eiseni *Eesti vanasõnad* 2. tr. 1928, *Kanteletar I ja II* (A. Anni' tõlge) 1930 ja 1931. — Veidi pikemalt puudutame

RAHVAVIISIDE VÄLJAANDMIST, millise mõtte tõusetab EKS juba 1914, kavatsedes seda teha sel teel, „et ta trükis ilmuvatele harmoniseeritud rahvaviiside kogudele auhindasid mõtleb andma hakata“. Tekib paari lauluseltsi (Vaivara ja Võrumaa) annetisena koguni „Rahvaviiside harmoniseerimise kapital“ (1916 176 rbl.).

RAHVAVIISIDE TOIMKOND. „**RUNOVIISID**“. Iseseisvusaajal saadakse kirjastamiseks abi riigilt ja tuleb ka era-annetisi (näit. Elva laulupeo toimkonnalt 1923 31 715 mk.). 1923. a. sügisel asutatakse seltsi juurde Rahvaviiside-toimkond viiside kirjastamise eesmärgiga; ses toimkonnas olid esindatud peale EKS-i ka pea kõik tähtsamad muusikat harrastavad seltsid. Väljaande aluseks võetakse A. Launis'e korraldatud 2580 viisi sisaldav käsi-

kiri. Trükkimine kestis 1923—30, mil raamat ilmus nime all *Eesti runoviisid*. Mitmel põhjusel ei saa see väljaanne teaduslikult ega tehniliselt kõige täpsam.

UURIMUSE iseloomuga teostest on selts kirjastanud: V. Reiman'i *Kivid ja killud* 1907, K. Krohn'i *Eesti-Soome vanast rahvalaulust* 1924, M. J. Eisen'i raamatud *Eesti vana usk* 1926, *Tõll ja ta sugu* 1927, *Meie jõulud* 1932. Rahvaluuleainelisi kirjutisi toob *Album M. J. Eiseni 70. sünnipäevaks* 1927. Kogusummas on selts rahvaluule alalt kirjastanud 13 teost, peale ühe kõikiseseisvusajal. Võõral kirjastusel on seltsi nri all ilmunud paarkümmend raamatut, enamasti lasteraamatuid, pooled neist M. J. Eiseni sulest: *Eesti vanasõnad*, *Eesti rahvalaulud*, *Ennemuistsed jutud*, *Luupainaja raamat*, *Näkiraamat* j.m. Nende seas on ka J. Jõgeveri huvitav ja väärtuslik *Eesti muinasjutud I* 1915.

KUUKIRJAS on rahvaluulelist materjali võrdlemisi rohkesti; kuulub ju rahvaluule ajakirja nelja pea-ala hulka. On käsitletud rahvalaule, jutte, usku, vanasõnu, mõistatise. Iseseisvaid uurimusi on selle seas võrdlemisi vähe. Nimetame siin vanemaist M. J. Eiseni ja J. Luiga muinasusundilisi uuringuid ja uuemaist noorte rahvaluuleteadlaste (P. Ariste, H. Tampere, E. Treu-Laugaste) valjuma meetodi rakendusi. Üsna hoolega on retsenseeritud rahvaluuleainelist kirjandust (vanemais aastakäikudes iseäranis M. J. Eisen'i, uuemais E. Päss'u poolt).

KÕNED. Rahvaluuleaineliste kõnede arv seltsi koosolekuil ulatub üle 30. Neil koosolekuil on käsitletud kõige enam muinasjuttu, Kalevipoja motiive ja *Kalevipoega*, kuid ka rahvaviise, mänge, rahvalaulu, värsiprobleeme, rahvaluule psühholoogiat (J. Luiga) jne. Suurim huvi rahvaluule-küsimuste vastu ilmneb aastail 1908—12, mil on peetud enamik kõnedest. Ühevõrra kirjandusliku kui rahvaluulelise sündmusena nimetame *Kalevipoja* ilmumise 50-a. juubelit 23. VIII 1911, millest oli juttu juba kirjanduse peatükis. Sel koosolekul H. Luht'i annetisega ainelise aluse saanud *Kalevipoja* iluväljaande kavatsus tõi päevakorrale *Kalevipoja* parandamise küsimuse, millest 1912. a. peale nii EKS-is kui väljaspool palju räägiti ja kirjutati ja proove esitati ning mis iseäranis aktuaalseks muutus 1916—17, mil ka J. V. Veskile *Kalevipoja* teksti parandamine ülesandeks tehti ja ta sellest kõnet pidas: „„Kalevipoja“ parandamiseastmed“. Teatavasti on niihästi iluväljaanne kui parandamine praegugi teostamata.

RAHVATEADUST ei ole selts iseseisva alana harrastanud. Nägime, et seda on tehtud vähesel määral rahvaluulega ühenduses. Ajakirjas leidub selt alalt ühte ja teist. Ainsaks rahvateadusliku sisuga kirjastiseks tuleb pidada M. J. Eiseni Soome allikate põhjal kompileeritud *Eestlaste sugu* (1909/11), mis ilmus teiskordselt seltsi toimetiste nri all 1922.

Kodu-uurimine.

ÜLESANDED. Põhikiri nimetab EKS-i ühe ülesandena „kodumaa ja rahva igakülgset tundmaõppimist“. Sellekohase töö sõnastus vastava toimkonna kodukorras aastast 1929 kõlab järgmiselt:

„Kodu-uurimise-toimkonna ülesandeks on kodumaa lähem tundmaõppimine, eeskätt loodusliku ümbruse ja rahva tulundusliku ja vaimlise tegevuse suhtes, ning teiselt poolt kodumaa tundmise levitamine laiemates hulkades.“

KIHELKONDADE KIRJELDAMISE KATSED 1908—1913.

Sellesihiline töö ulatub tagasi seltsi algusaastaini, mil Ajaloo-toimkond võttis selle oma töökavva, algatades juba 1908 soome ja läti eeskujul, „kus sarnast tööd juba on toime pandud“, kihelkondade kirjeldamise.

„Kõik Eesti kihelkonnad tahetakse aegamööda maapinna, taime- ja loomariigi, ajaloo- ja ethnografia, keele ja vanavara, majanduse ja ühise-elu, kooli- ja kirikuolude poolest läbi uurida ja seda üksikshaaval kihelkondade kaupa kirja panna ja trükkis välja anda. Sellest koguneks kindlasti ehituskiva edaspidisele igakülgsele kodumaa tundmisele ja kodumaa ajaloole.“

Esimestena kavatsetakse kirjeldada Vändra (A. Jürgenstein) ja Kolga-Jaani (V. Reiman) kihelkond. Soomest ja Lätist tellitakse kodumaakirjelduse kavu. Soome Kirjanduse Seltsi sekretär A. R. Niemi vastab, et neil kava ei ole, iga autor olevat kirjutanud nii, nagu tal on aineid ja andi olnud. Ta saadab näiteks ja eeskujuks Koskimies'i *Lapua kihelkonna kirjeldise*.

1909 on töökava koostatud, 1910 soigub asi, kuid 1911 loodetakse tööd alata Otepää kihelkonnaga, et „esiti eeskujuks ühte kihelkonda ära kirjeldada“. Edg. Eisenschmidt on valmis tööle hakkama; selts lubab kuni 50 rbl. tasu. Ometi ei nihku asi, sest etteotsa-astuja polevat saanud lõpuksamite tõttu tööd käsile võtta. 1912 ei tehta kihelkonnakirjeldamisest juttugi, küll aga on esile kerkinud „otstarbekohase kodumaa kaardi“ küsimus, „mis nimelt ka kodumaa tundmiseks ettevõetavatel teekondadel ja ekskursionidel võiks juhiks olla“. Puuduvat vaid kartograaf.

KODUMAATUNDMISE LUGEMIK. 1910. a. lõpul kavatses Ajaloo-toimkond koos „Vanemuisega“ korraldada seeria kõnesid „kodumaa ja tema pinna tundmaõppimiseks“ — geoloogiast, klimatoloogiast, meteoroloogiast, floorast, faunast, arheoloogiast, vanemaist teatest esivanemate kohta, antropoloogiast. Kõned pidid hiljemini ilmuma trükist kui „põhjalikum ja sündsam lugemiseraamat“ kodumaatundmise alal. Kõnelejad ja ruumide puudusel peeti 1911 ainult kaks koosolekut, kus kõnelesid M. Kampmann, L. Neumann, V. Grünthal ja A. Mieler.

Analoogilist teost kavatsetakse ka 1914 („raamat kodumaa maateaduse uurimise üle üksikute eri teaduseharude järele“), kusjuures osa autoreidki kindlaks määratakse: A. Mieler, J. Piiper, Michelson, J. Sarv.

„*EESTI KODUMAA*“. Koolikirjandustoimkonnas algatas M. Kampmann 1909 *Kodumaa piltide* (hiljemini *Eesti Kodumaa*) nimelise kogutöö mõtte, mille käsikirja ta ise koostas. See pidi olema

„piltidega kaunistatud kodumaaline lugemiseraamat, mille otstarve on huvi ja armastust kodumaa vastu äratada ja ühtlasi selle üle teateid tuua, mis kodumaal silmapaistvat ja tähelepanemise väärilist leidub“.

Käsikiri valmis 1914; raamatu I osa, mis ilmus seltsi toimetiste nri all Pihlaka kirjastusel 1919, käsitleb Põhja-Eestit.

KODUMAA TUNDMAÕPPIMISE TOIMKOND 1914. 1913. a. keskel tõusetab J. Jõgever mõtte uuest — „kodupinna“ toimkonnast, kel oleks ülesandeks

„kodumaad loodusteadliselt tundma õppida. Toimkonna lähemad tööd peaksivad olema kodumaa täielise turisti kaardi väljaandmine, kodumaa reisijuhi kokkuseadmine, kihelkonna kirjelduste toimetamine, siis aga ka üksikasjalisemalt kodumaa looma, taime ja kiviriigi, kodumaa vete, soode, kodumaa geoloogia jne. läbiuurimine ehk vähemalt tänini sellel põllul tehtud uurimise tööde kokkuvõtmine ja üleüldsele tuttavaks tegemine. Siia käiks ka kodumaa ajalooliste mälestuskohtade ülestähendamine ja korras hoidmine.“

Ettepanekut pooldatakse ja 3. I 1914 kujundatakse uus „Kodumaa tundmaõppimise toimkond“. Sinna valitakse J. Jõgever, O. Kallas, M. Kampmann ja V. Ernits. Töökavva võetakse J. Jõgeveri ettepanud ülesanded: „kodumaa kaardi raamat“ „reisimise hõlbustamiseks“ ja rändureile „üksikute teede järele korraldatud kodumaa juhid ühes vaatamisvääriliste kohtade kirjeldustega“, et sellega „tegelikku kodumaatundmist edendada“. Materjali kogumiseks avaldab toimkond 1914 üleskutse, saab kaastööd aga üsna vähe. — 1915 plaanitsetakse jälle, „kuidas kodumaa kihelkondade kirjeldamist korraldama hakata“. Sõidetakse (kahjuks vähesel osavõtul) Otepäele, „et sel teel koha peal tegelikult kõigi nende küsimustega tuttavaks saada, mida kihelkondade kirjeldamine enesega kaasa toob“. — Järgnevail aastail seisab toimkonna töö endiselt surnud punktil. — 1917 lubab Põhja-Liivimaa Põllutöö Keskselts „Eesti kodumaa tundmise õperaamatu“ koostamiseks 1000 rbl. Samaks otstarbeks annab Tallinna Põllutöö Keskselts 500 rbl. Väline olukord ei anna tööks mahti. Enne 1920. aastat ei ole EKS-i kodu-uurimistööll märgatavaid tagajärgi. Väljaspool toimkonda sündinud teosena ilmub toimkonna toimetiste nri all A. Niggol'i *Eesti asundused Venemaal* 1918.

ISESEISVUSAJAL. Päristöö algab 1920 käsikäes ülikooliga, kuhu oli kutsutud maateaduse professoriks soome teadlane ja soome kodu-uurimistöö juht J. G. Granö. Koosolekul 21. III 1920 tähistab toimkond oma lähemad ülesanded: 1) täieliku ja mitmekülgse materjali kogumine kodumaa ja rahva tundmaõppimiseks, 2) teoste koostamine ja väljaandmine (maakondade kaupa), mis kirjeldaksid kodumaad maateaduslikult, tulunduslikult ja ajalooliselt. Esimese ülesande edukaks täitmiseks peetakse

tarvilikuks ergutada maaühinguid ja kodanikke kodu-uurimistööle ja organiseerida kohalikke kodu-uurimisseltse, kellele EKS-i toimkond oleks olnud ühendavaks ning korraldavaks keskkohaks, kus saadud andmed pidid süstemaatiliselt läbi töötatama, käsikirjaks liidetama ja trükki antama. Peale muu pidas toimkond enda ülesandeks looduslike ja kultuuriliste mälestusmärkide kaitset. Sellest ülesandest vabanes toimkond peagi eriasutiste (muinsusnõukogu jt.) tekkimisega.

TÖÖKAVA KOOSTAMISEKS valiti samal koosolekul komisjon koosseisus J. G. Granö, J. Piiper, J. V. Veski, J. Rumma, M. Kampmann ja G. Vilberg. Et esialgse kavatsuse järgi pidi kodu-uurimusliku ainetiku kogumine sündima kohalikkude tege- laste ja organisatsioonide kaudu kihelkonniti, siis tuli kõige pealt koostamisele üksikasjalik ja konkreetne küsimusleht. 1920. a. keva- deks saadi see valmis ja avaldati trükis pealkirjaga *Kihelkondade kirjeldamise kava*. See sisaldas 229 küsimust kodumaa looduse, asustuse, vaimlise ja tulundusliku elu ning ajaloo kohta. 1921 läkitati sellele täienduseks *Lisaküsimused kihelkondade kirjelda- mise kavale*.

TÖÖD ORGANISEERIMAS. Valmistatud töökavu levitati laiades huviringides, propageeriti mõtet ajakirjanduse ja üles- kutsete kaudu, püüti organiseerida kodu-uurimise seltse maal, kasustati kihelkonna-kongresse kodu-uurimise mõtte õhutamiseks, katsuti üliõpilaskogusid tööle rakendada jne. See laiade hulkade kaasatõmbamine ei õnnestunud aga rahuldaval määral, kuigi kor- respondente oli 1920. a. lõpul üle 100. Teovõimas kodu-uurimise selts suudeti ellu kutsuda ainult Palamusel. Juba aasta pärast kogeti selle tööviisi väheviljakuses. Kuigi õhustused jätkati laiades ringides, ka kodukirjeldamiskava uues trükis (J. Rumma poolt) välja anti jne., tuli toimkonnal leida uus, tõhusam töö- viis ja see oli —

TÖÖ STIPENDIAATIDE ABIL. Juba 1921. a. suvel saadeti tervelt 16 stipendiaati (üliõpilast) Tartumaa kihelkondi kirjel- dama, mis võimaldus k.-ü. „Looduse“ 40 000-margalise anneti- sega. Et asi oli uus ja personaal vilumatu, polnud andmestik veel täisväärtuslik, kuid võimaldas ometi Tartumaa kirjelduse koostamist. Kodu-uurimistöö näitena avaldas toimkond Palamuse kihelkonna kirjeldise 1922. Töö stipendiaatide abil jätkus. 1922 saadi „Looduselt“ 50 000 mk. Veel suurema annetisega (175 000 mk.) toetas tööd Riigivanem oma summadest. 1922 kirjeldati Võru- ja Setumaad. Stipendiaate instrueeriti enne põhjalikult (loengud, praktikumid, ekskursioonid), tööpiirkondi ja ülesandeid keskendati, tasu suurendati. Ainestik saigi hoopis väärtuslikum. 1923 uuriti stipendiaatide abil Viljandi- ja Valgamaa, 1924 Pär- numaa, 1925 Saare- ja Hiiumaa, 1926 Läänemaa lõunaosa. Toi- metustöö ei jõudnud tööjõudude vähesusel kirjeldustööle järele.

Andmed kuhjusid ja kippusid vananema. Seepärast 1927 stipendiaate enam ei saadetud. Hilisemal aastail on korraldatud juba varemini kirjeldatud maakondades kohati õige põhjalikke järelkorjandusi andmete täiendamiseks ning värskendamiseks ja on asunud senini veel puutumata maakondade kirjeldamisele. Nagu Tartus 1922. a. peale töötas linna-uurimise toimikond, nii on samasugune toimikond praegu Tallinnas organiseerimisel. Ka on viimaseil aastail tekkinud mõned kodu-uurimisühingud kohtadel (Saaremaal jm.) ja ÜENÜ on kodu-uurimise asja oma eeskavva võtnud. Laiemat kodu-uurimisliikumist ei ole ka hilisemal aastail suudetud esile kutsuda.

KIRJASTAMINE. Stipendiaatide abil kogutud aineistik töötati keskkohas läbi rööbiti korjamistööga ja seati trükkivalmis. Igale maakonnale määrati üks köide koguteoses „Eesti“, kogusummas oli kavas seega 11-köiteline seeria. Koguteose toimetajaks palgati 1922. a. alul mag. J. Rumma, abijõuks üliõp. A. Tammekann. Esimene käsikiri valmis 1923. a. kevadel ja 1925. a. alul ilmus kodu-uurimistöö esimene vili trükis — tüse 756-leheküljeline köide *Tartumaa*. *Võrumaa* käsikiri valmis 1925. a. lõpuks ja ilmus järgmise aasta lõpul trükis. 1926 suri toimetaja J. Rumma, A. Tammekann astus tema asemele. 1928 ilmus *Setumaa*. Järgmisena võeti käsile *Pärnumaa*, mis läks 1928. a. lõpul trükki ja ilmus 1930. 1930 alustati *Valgamaa* trükkimist, see ilmus 1932. Lähemal aastail järgnevad Saare-, Viljandi-, Lääne-, Harju-, Järva- ja Virumaa. Need tüsedad köited toovad põhjalikke ja rikkalikku ning täpsa andmestikuga varustatud kirjeldisi meie maa minevikust, loodusest, majandusest ja maateadusest. Sellele tööle kulubki kogu toimikonna tööjõud. — Jääks veel nimetada

TÖÖVAHENDEID, mis toimikond aastate jooksul endale on soetanud. Need on: 1) väljalõigete arhiiv: väljalõiked tähtsamaist ajalehist ja ajakirjust, viimased saab toimikond toimetuste poolt tasuta, lõigendite arv on praegu u. 11 000, 2) *Eesti* kohanimed kataloog, mida koostatakse käsikäes maakonnakirjeldistega, 3) päevapildikogu: 3200 pilti, 1650 negatiivi, 776 klišeed, 4) arhiiv, mis sisaldab stipendiaatide päevaraamatuid, kaarte, jooniseid, kirjavahetusi jm. kokku 250 mappi, 5) *raamatukogu* 400 köitega.

TOIMIKONNA juhatajaiks on olnud 1920—23 J. G. Granö, 1923—30 H. Koppel, 1930 Th. Lippmaa, 1931. a. alates A. Tammekann. Toimikonna ja toimetuse aktiivsemaid liikmeid nimetame veel J. V. Veskit, J. Köppu ja E. Kant'i. Toimikonna väljaannete toimetajaks on 1. I 1932 alates A. Tammekannu äraastumise järele dr. A. Luha. Maakonnakirjeldiste viljakamaiks autoreiks on tänini J. Rumma, A. Tammekann, E. Kant, H. Sepp, R. Kenkmann, M. Härms, K. Eichwald jt. — Toimikond töötab riigitoetiste varal. Kogu iseseisvusaegse tegevuse jooksul on toimikond EKS-i kassa kaudu saanud ligi 55 000 kr. toetist.

SELTSI ÜLDISELOOM. EKS-i ei asutatud puht-teaduslikuks ühinguks, vaid laia liigekonnaga rahvaseltsiks. Juba asutamiskoosolekuil märgiti ta tihedat vahekorda haridusseltsidega. Samuti näitab kirjastiste nimestik ja avalikkude koosolekute laad, et seal on mõõduandvam olnud haridust levitav ja rahvuskultuuri arendav suund kui erialaline teaduslik uurimistöö. Seda iseäranis Vene ajal ja iseseisvuse algaastail, mil ka aktiivsete tegelaste mõõduandev osa tuli õpetajaskonnast. Üksikuid harrastusalu käsitlevais peatükes oleme igal sammul kokku puutunud rahvaharidustöö iseloomu kandva tegevusega, iseäranis kirjanduses ja ajaloos. On jäänud veel käsitlemata enam-vähem puhtrahvaharidusliku ilmega organite — Kooli- ja Rahvakirjandusetoimkonna töö.

KOOLIKIRJANDUSETOIMKOND, mis asutati juba augustis 1907, omas spetsiaalset hariduslikku ülesannet — soetada õ p p e r a a m a t u i d koolidele ja l u g e m i s v a r a noorsoole, ja tegigi seks juba Vene ajal M. Kampmann'i agaral juhatusel viljakat tööd: soetas 8 raamatut õppekirjandust (mõni raamat ilmus kuni 4 trükis) — aritmeetika (Bilov ja Perli), füüsika (Sarv), mineraloogia (Kalkun), botaanika (Schmeil) ja eesti keele (H. Põld) alal ja ligi 50 raamatut „Noorsoo kirjavara“ seerias, kus pakuti „sündsaid jutustisi, muinasjutte, kirjeldusi ajaloost, looduseloost, kuulsate meeste elust ja ka kaunid lastenäitemängusid“. Sealt oli segi oma- kui välisautoreid (Eisen, Koidula, Aspe, Pärn, Kampmann, Ernst, Ewald, Lagerlöf, Schalk, Thompson jt.). Vene ajal toimkond ise ei kirjastanud.

Iseseisvusajal sai Koolikirjandusetoimkonna ülesandeks koolide tungiva tarviduse rahuldamine omakirjanduse vanemate autorite uustrükkide ja väliskirjanduse klassikute tõlgete poolest kooli-õppekavade ja Haridusministeeriumi nimestikude alusel. Seega on suurejooneline töö klassikakirjanduse tõlkimisel alguse saanud meie keskkoolide vajadusist. Hiljemini, kui koolid olid tarvilikumaga varustatud, on pedagoogiline vaatekoht seltsi ilukirjanduslikust tööst taganenud. Ilukirjanduse kõrval on selts iseseisvusaastail soetanud paarkümmend numbrit noorsoo- ja lastekirjandust, osalt algupärast (Ansomardi, Roht), enamasti tõkelist (Korhonen, Pakkala, Bonsels, Gansberg, Falke, Mamin-Sibirjak jm.); teist niipalju ilmus iseseisvuse algaastail seltsi numbril all teiste kirjastusel. (Peale 1924. a. pole teiste kirjastatud raamatuid seltsi numbril all ilmunud.) Samuti oli Koolikirjandusetoimkonna kavasa populaarteaduslik kirjandus: avaldati mõned raamatud füüsika (Nuut), astronoomia (Nernst, Strömngren, Öpik), psühholoogia ja filosoofia (Payot, Ramul) alalt. — Teises sihis töötas

RAHVAKIRJANDUSETOIMKOND, mis asutati 1907. aastal oktoobris. Selle ülesandeks oli „rahvalikku teaduselist ja head ilukirjanduselist lugemise vara rahvale muretseda“; tema haridusobjektiks olid seega täiskasvanud. Selle toimkonna föö tagajärjed Vene ajal olid väiksemad: 9 raamatut, neist 5 ilukirjanduslikku, ülejäänud olid keemia (J. Kurrik), tervishoiu (P. Hellat), kalakasvatuse (J. Ostrov) ja rahvateaduse (M. J. Eisen) alalt. Neist raamatuid on kaks ilmunud erakirjastusel. — Peale pikemat vaheaega oli Rahvakirjandusetoimkond aastail 1926—29 uuesti töös, toimetades paarkümmend numbrit ilukirjandust rahvalikus väljaandes (Keller'i, Saal'i, Shakespeare'i, Turgenev'i, Tagore', Galsworthy', Rainis'e, Maurois' töid).

VIIMASED AASTAD. Peale mainitud toimkondade kaotamist 1929 ja asendamist Kirjandusetoimkonnaga on EKS-i rahvahariduslikust tööst mainida järgmist: 1) on asutud endisest hoolsamini kirjastama õppekirjandust eesti keele (Muuk), ajaloo (Kruus, Hinnov, Laar), inglise keele (Ripman), füüsika (Kilksen) alalt; 2) on asutud populaarkirjanduse süstemaatilisele soetamisele: 1932. a. algusest ilmub pideva seeriana kord kuus raamat-ajakiri „Elav Teadus“, mis taotleb ülevaadet kogu inimkultuuri tänapäeva-seisundist. Selle seeria algatajaks ja toimetajaks on mag. A. Anni, toimetusliikmeiks EKS-i poolt J. Lang, D. Palgi, J. Roos, P. Treiberg ja Fr. Tuglas.

Lõppsõna.

Peale siin käsitletud alade on EKS-is vähemal määral kajastunud veel usu-, majandus-, arsti-, loodus- ja õigusteadus — osalt kirjandusülevaadetes, osalt kuukirjas, osalt luhtunud kirjastuskavatsuste näol.

Rõhutamata ei või jätta EKS-i kui eesti rahvuskuultuurilise orientatsiooni süvendajat ja kandjat. Rahvuslikuks seltsiks, rahvuslikke teadusalasid harrastama oli ta asutatudki ja sellest kõneleb kogu ta töö. Tal on aga juhust ja kohustust olnud eesti rahvuslikke seisukohti ning vajadusi rõhutada ja kaitsta ka väljaspool. Mainime ainult seltsi kirja prof. P. Hinneberg'ile G. Suitsu sulest „Kultur der Gegenwart'is“ ilmunud eesti kirjanduse ülevaate puhul saksa ringkonnis tõusnud protestitormi vastu 1909, milles selts enda G. Suitsuga solidaarseks tunnistas ja G. Suitsu poolt orjuse iseloomustamiseks tarvitatud ja erilist pahakspann tekitanud võrdlust „balti mongoli ike“ koguni liiga pehme väljenduseks peab tõelise olukorra iseloomustamiseks. EKS-i rahvuslik orientatsioon on ulatunud rahvus-iseteadvuse allakriipsutamisest, omapärase kultuuri nõudest, eestilise vaateviisi rõhutamisest ajaloos ja muinasteaduses tööni nimede-eestistamisel, väliseestlaste organiseerimiseni ja nende ettevõtete ja äride eelistamiseni, „kes oma varandusliku jõu kohaselt aineliselt toetavad eesti rahvuslikke kultuurettevõtteid“ (Eestseisuse otsus 1924).

Kuidas tuleks iseloomustada EKS-i tänapäeval? Vahest oleks enam-vähem tabatud iseloomulikku kui ütlemine:

EKS on kujunenud iseseisvas Eestis ülemaalse liigekon-naga kultuurkeskkohaks, mis ühiskondlike toetiste abil teeb põhjapanevat tööd eesti kirjanduse, keele, ajaloo, bibliograafia, rahvaluule, kodu-uurimise ja rahvahariduse alal, kusjuures ta har-rastuste amplituud ulatub ilukirjandusest ja populaarteadusest ar-hivaalide kogumise ning publitseerimise ja teadusliku uurimistööni.

See tänapäeva EKS on pideva ja sihiteadliku arengu saadus. EKS pole tardunud kultuurivorm, vaid ajaga muutuv ja kasvav, aja nõudeile kohanev organism. Nägime, milliste aineliste ja muude raskustega selts Vene ajal pidi võitlema, kui palju kavat-susi tuli maha mätta või poolele teele jätta, ja ometi kui palju saavutati sellegi tosina aasta kestes positiivset. Seks positiivseks saavutiseks ei tarvitse pidada ainult raamatute kirjastamist või toimetamist, kuukirja väljaandmist, keele normeerimist, ajaloolist arhiivitööd, ülemaalist kõnekoosolekute korraldamist, kirjanduse auhindamist — ei, mitte ainult konkreetsete saavutiste järele ei tule hinnata, ka luhtunud plaanid, seismajäänud ettevõtted, teostamata jäänud ideed, ka need on sadestanud kultuuri-iha iga kihi ja hari-dusastme erksamasse päisse ja südameisse. Juba paljas EKS-i olemasolu oli positiivne saavutis. Ta autoriteeti ja mõju oli tunda üle maa, kõike, mida tehti seal, seda kuulutati tähelepanelikult. Kui 1000 kuni 1500 teadlikumat ja arenenumat kodanikku üle-maalisel koondub kultuurilisi ja teaduslikke eesmärke taotlema, siis ei või see sihikindel kultuuritahe mõjuta jääda neisse endisse ja nende ümbrusse. Kes teab öelda, milline oleks meil vaimuelu praegu ilma EKS-i veneaegse sihtirajava ja ettevalmistava tööta. Kuigi konkreetsete saavutiste määr iseseisvusajal on mõnel alal mitu korda suurem, ei tule EKS-i tegevuse I poolt kogumõju poo-lest mitte palju väiksemaks hinnata II poolest. Arvestamata üldist vaimuelu laostumist sõjaaegadel, on selts kogu aeg käinud tõusuteed. Ligi 300 oma- ja enam kui 100 teiste kirjastusel ilmu-nud raamatut, 23 tüsedat aastakäiku *Eesti Kirjandust*, u. 1/2 milj. lehekülge kultuuriloolisi kogusid, suuri saavutisi keelekorralduse, kodu-uurimise, bibliograafia ja muil aladel kõnelevad endi eest ja õigustavad kokkuvõtvat tagasivaadet isegi nii lühikesele kä-dud teele.

Ent nii tunnustusväärased kui ongi senised saavutised, veel palju suuremad ja tungivamad on kavatsused ja vajadused: klas-sikakirjandus, maailmakirjanduse antoloogiad ja ajalugu, sõna-raamatud, täielik eesti raamatute bibliograafia, kodu-uurimistöö lõpuleviimine, kodumaa- ja üldajaloo suurteosed, teaduslik aja-loo-atlas, rahvalaulude hiigelväljaanne ja antoloogia, „Elav Tea-dus“, uurimusi ajaloost, kirjandusest, keelest, kuukiri jne. Need on pea kõik sellised ülesanded, millele kasuhimuline erakirjastus vaevalt kätt külge sooviks panna.

Soovigem, et järgmisel veerandsajandil oleksid välisolud EKS-ile soodsamad, et laiade hulkade poolehoid üha kasvaks ja et ametlik hariduspolitika pakuks talle senisest tusedamat ainelist ja moraalset tuge.

*

Aine ajalise liigläheduse tõttu on eelnenud ülevaates ainult deskriptiivset käsitlusviisi võimalikuks peetud ja vaid tagasihoidlikke hindamissugemeid lisatud. Piiratud ruumi tõttu on paratamatu olnud ülevaate ülekoormumine tõsiasjalise ainekogu poolest. Teadlikult on ajaliselt kaugemaile nähtustele suhteliselt rohkem ruumi lubatud kui iseseisvusaegsele tööle.

(Lõpp.)

August Palm.

Rõuge oludest suure nälja ajal.

Rootsi rahuaja lõpul olid maal juba kindlamalt välja kujunemas kiriku- ja kooliolud, samuti oli peale reduktsiooni läbiviimist stabiliseerumas rahva tulunduslik järg, mis vaatamata oma viletsale tasemele näis siiski omavat teatavaid võimalusi edeneamiseks jõukamale järjele; seda arenemist püüdsid soodustada ka need õiguslikud normid ja kaitseabinõud, mis loodi talurahva kasuks. Seda arenemise algust, mis oleks hiljemini nähtavasti rohkem soodustusi sotsiaalsel alal enesega kaasa toonud, öeldakse tavaliselt takistanud olevat Põhjasõja hävitustöö. Tege likult algas see hävinemine juba umbes viis aastat varemalt, suure nälja läbi põhjustatud väärolude kaudu.

Näljahäda tabas kogu Eestit väga valjult. Lõuna-Eesti kihelkondades ei olnud rahva seisund sugugi parem kui Põhja-Eestis, nagu seda tõendavad suremuste arvud üksikute kihelkondade kohta. Esimesi teateid nälja kohta Rõuges leidub Rõuge õpetaja Johannes Victorinus Boretius'e kirjas 8. maist 1696. a. Liivimaa ülemkonsistoriumile¹⁾). Viidates kihelkonnas valitsevale suurele näljahädale tähendab Boretius ühtlasi, et ka kirikuõpetajal olevat vilja vähe. Suurem suremus nälja tagajärjel algab Rõuges, nagu mujalgi, 1696. a. hilissügisel. Et suremus oli kohutavalt suur, püüdis Liivimaa kindralkuberner Erik Dahlberg järgmise aasta suvel selgusele jõuda, kui palju inimesi suri maal nälja tõttu. 27. juulil saadab ta kõikidele praostitele maal kirja nõudmisega, et need kirikuõpetajate kaudu „vaikselt ja tähelepandamatult“ teateid koguksid praostkonnas nälga surnute üle²⁾). Mitmel põhjusel teostus see lugemine väga puudulikult.

¹⁾ RRA (= Rootsi Riigiarhiiv), Liv. (= Livonica), LÜKA (= Liivimaa Ülemkonsistoriumi Arhiiv), pakk nr. 34, Brev och Supplikar 1696.

²⁾ GGA (= Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde Riias), LRKKA (= Liivimaa rootsiaegne kindralkubeneri arhiiv), Reg (= Registratuur) 1697, I, lk. 420 a-b.

Üksikuis kihelkonnis nälgasurnute kohta käivais spetsifikatsioonides, mis kindralkubernereri kantseleiülem M. v. Segebad Riias 10. märtsil 1698 edasi saatis tol ajal Rootsisis viibivale Dahlbergile, leidub aruanne ka Rõuge kihelkonna kohta ³⁾. Aruanne, mille koostas Boretius 30. jaanuaril 1698, on järgmine.

„Raugschen Kirchspiels

Summarische Specification der von Martini des 1696sten bisz an Jacobi des 1697sten Jahres Verstorbenen — so begraben.

	auffm Krchhoff	Im Busch
Rauge	20	—
Nursi	27	18
Alt Caseritz	1	39
Neu Caseritz	—	85
Salishoff	1	18
Haanhoff	17	54
Rogosinsky	7	36
Rosenhoff	5	81
Fyrenhoff	3	43
Sennenhoff	7	39
Kosz	12	47
Bentenhoff	—	61
Löwenkül	—	24
Pastorath-Gebiet	5	—
	Summa 105	545“.

Aga nagu näha Sangaste õpetaja praost Chilian Rauschert'i kirjast kindralkubernereri kantseleile 7. veebruaril 1698 on selles spetsifikatsioonis märgitud ainult osa surnuid. Nende kindlaks-tegemine muutus juba ainuüksi selle tõttu väga raskeks, et paljalt väike osa surnuid toodi kiriku juurde matmiseks, kuna kaugelt suurem hulk, umbes viis kuuendikku, maeti võsasse. Võitlus seesuguse keelatud matmisviisi vastu oli juba rahulikes normaalseis oludes väga raske ja muutus suure nälja ajal täiesti võimatuks ning asjatuks. Osalt soovides hoiduda kirikliku matmisviisi juures sagedasti tekkivast kulust, osalt rohke suremuse, võraste surnute ja kiriku eemalasumise tõttu kasustati iseäranis rohkesti kääpasse matmist. Nii näiteks on Uue-Kasaritsas, nagu eeltoodud spetsifikatsioon tõendab, kõik nälgasurnud kääbastesse ja võsasse maetud. Seesuguse matmise juures oli kirikuõpetajal loomulikult võimatu surnute täpsat arvu kindlaks teha. Ühtlasi

³⁾ ERKA (= Eesti Riigi Keskarhiiv). LRKka, XIX, 78.—1696—97. Totenlisten. Rõuge vanem kirikuraamat ulatub ainult 1696. aastani ja nälgasurnute kohta puuduvad siin andmed. Järgmine kirikuraamat algab aga 1714. aastaga; vt. ERKA, Lõuna-Eesti kirikuraamatud, Rõuge I (1661—96).

kestis suremus. Nagu praost Rauschert kirjutab, teatanud Rõuge õpetaja talle 3. veebruaril 1698 kirjalikult, et peale jakobipäeva 1697. a. surnud mõnes paigas pea niisama palju kui enne jakobipäeva. Nii olnud Roosnas (Rosenhof) juba 181 surmajuhutu ja Uue-Kasaritsas 133 jne. Boretius teatavat veel, et nälja tagajärjel kestvat suremus ikkagi edasi ning ainult vähesed toodavat kiriku juurde. Tema arvates tõusvat surnute koguarv 900-le.

Tegelikult võib see arv veel suurem olla. Kui võrrelda nälga-surnute arvu kihelkonna elanikkude arvuga teistes Lõuna-Eesti kihelkondades, kus oli suremuseprotsent niisama suur kui Rõuges, selgub, et nälja ja selle tagajärgede ohvriks langes Rõuges umbes üks viiendik, võimalik aga, et koguni üks neljandik tervest kihelkonna rahvastikust.

Näljaga kaasas käis maarahva äärmine vaesumine. Suures hädas, leidmata mujalt mõjuvat abi, pöörduvad paljud ebausukommete ja nõiduse poole, lootes sealt oma seisukorrale parandust. Ebausk on valitsenud rahva seas Eestis kuni kõige hilisema ajani; eriti lopsakalt on ta arenenud suuremate viletsuste ajastuil. Nälja ajal võib eriliselt rohkesti märgata nõidumiskommete harrastamist ja ohverdamist, ühtlasi sagenevad kuriteod. Juba 1696. a. septembris on koguduste seisund õige halb, mille üle konsistooriumile esitatakse kaebaid nii sinodil kui ka kihelkondadest saadetud kirjades. Et ka Rõuge kihelkonnas väga sagedasti esinesid igasugused väärnähtused, tõendab Liivimaa ülemkonsistooriumi kiri septembris 1696 praost Rauschert'ile, kellelt nõutakse Vastseliina ja Rõuge kihelkonna visiteerimist⁴⁾.

Et õpetaja Boretiusse võitlus Rõuges ettetulevate ebausukommete harrastamise vastu valitsevais oludes väga vähe tagajärgi andis, siis pöördub ta abi saamiseks konsistooriumi poole, paludes saata „ebajumalateenistuse“ (mis eriti 23. aprillil suurejoonelisemalt aset leidis) kaotamiseks koha peale sõdureid⁵⁾. Ühtlasi on ta sellest muude asjade hulgas kirjutanud ka kindralkuberner Dahlbergile, kellele ka konsistoorium on asjast üldiselt teatanud. 28. aprillil 1697 kirjutab Dahlberg konsistooriumile, et ta ebausukaotamiseks meeleldi nõus on sõjalist abi andma, kuid ei kõlbavat, et kirikuõpetajad oleksid õigustatud käsutama sõdureid; kirikuõpetajail tuleks teatada ebausukaotamist kihelkonnas kreisifoogtile, kes siis eksijate suhtes äärmiselt valjult peab talitama. Sellest korraldusest on Dahlberg teatanud kreisifoogtile⁶⁾. Kirjas Tartu kreisifoogt Remaal'ile 19. maist 1697 seletab kindralkuberner lähemalt, et tema nõudmisel peab Tartu komandant ooberst von Tiesenhause kreisifoogtile ebausukaotamiste kaotamiseks viibimata sõjalist abi andma, et võidakse hävitada ebausukaotamise paiku — puid, kive jne. ning ka paganlikke

⁴⁾ RRA, Liv., LÜKA, nr. 9. Reg. 1696—1699 (aprill).

⁵⁾ RRA, Liv., LÜKA, nr. 35, Boretiusse kiri 29. III 1697.

⁶⁾ GGA, LRKkA, Reg. 1697, II, lk. 115—116.

laatu. Ebausust mitte loobuvate talunikkude karistamine peab alluma kohtule⁷⁾. 6. septembril 1697 teatab Dahlberg kirikuõpetaja Boretiusesele, et ebausukommete kaotamisel pöördugu ta abi saamiseks kreisifoogt Remaali poole⁸⁾). Kõik need abinõud ei suuda kihelkonnas siiski vähendada paganlike komete teenimist.

Kui mujal Eestis nälja-aeg pea täielikult hävitas vastloodud rahvakooli, mõjus ta sama hävitavalt ka Rõuge haridusoludele, niipalju kui nendeks üldse võis lugeda majandusasehaldur G. A. Strömfeldt'i korraldusel ametisse pandud eesti kõstri poolt vähese tasu eest pakutavat usutunnistuse ja lugemise õpetamist. Tolleaegsete Rõuge koolide kohta ei ole teateid.

Talurahva vaesumine tekitas suuri segadusi maksude ja andamite õiendamisel mõisale ja kirikule. Et nälja-aastail jäid enamasti kõik maksud ja andamid tasumata, jäid mõisnikud, rentnikud ja õpetajad ilma tuludeta, elades peamiselt vanadest tagavaradest. Kui see mõnikordki halvavalt mõjus asjaolule, et talunik oma pärishärra, rentniku või kirikuõpetaja käest häda ajal nimetamisväärset toetust ei saanud, tekitas ta õiguslikes vahekordades rohkesti nõudmisi, kaebeid ja tülisid. Talurahval ei olnud mingisuguseid võimalusi oma kohustisi tasuda; seda tunnistavad suurel hulgal maksuvõtjad ise. Teiselt poolt tuleb aga arvestada, et kirikuõpetajad, kes juba harilikkudes oludes pidid sageli suures kehvuses elutsema, nälja ajal samuti hätta sattusid.

Samast asjaolu võib kohata ka Rõuges. Juba kirikuõpetaja elamugi on siin äärmiselt vilets. Kui kiriku seisukorraga esialgu veel kuidagi rahul võis olla, siis õpetaja elamu oli Boretiusese kirjelduse järgi niisuguses seisundis, et seal võimatu oli sees asuda. Oma hädast on kirikuõpetaja juba aegsasti kaevanud kindralkubernerile, kes aga on võimetu teda avitama. Küll on Dahlberg püüdnud korraldada Liivimaa kirikuolusid, pidades selle küsimuse suhtes mitmel korral nõu kindralsuperintendent J. Fischer'iga ja konsistoriumiga. Saades hästi aru, et rahvas elab maal suuremalt osalt paganlikus pimeduses ning ebausust, peab ta selle üheks põhjuseks kihelkondade suurust ja õpetajate vähesust. Nõudes endale Fischerilt memoriaale ja esitisi, kuidas parandada kirikute ja koguduseõpetajate majanduslikku olundit ning tõsta rahva usulist tasapinda, pöördub Dahlberg nõuannete saamiseks ka Läti ja Eesti alade asehaldurite poole. Tema resolutsioonid Fischeri märgukirjale Liivimaa kirikuolude parandamiseks tõendavad küll, et Dahlberg on arvestanud alluvate kaastööliste kasulikke näpunäiteid ning et ta oskas leida vigade põhjusi, kuid oma enamuses ei olnud need ettepanekud teostatavad osalt majanduslike ressursside puudumise, osalt Põhjasõja lahtipuhkemise

⁷⁾ GGA, LRKkA, Reg. 1697, I, lk. 149 a; vt. ka Dahlbergi resolutsioon 6. IX 1697, seals. lk. 472 a.

⁸⁾ GGA, LRKkA, Reg. 1697, I, lk. 474 b—475 a.

tõttu⁹⁾. Küll annab kindralkuberner Strömfeldtile 31. augustil 1697 Tartus käsu, et asehaldur, kes teotses ka Liivimaa Eesti distriktis ülemkirikueestseisjana, hoolitsegu lagunenud kirikute ja koguduseõpetajate asulate ehitamise ning korrashoidmise eest; et niihästi kirikuõpetajad kui ka konsistoorium olid rõhkesti kaebanud paljude kirikute ja pastoraatide halva seisukorra üle¹⁰⁾, ei olnud Strömfeldtil sugugi nii kergesti võimalik seda korraldust täita.

Samuti tagajärjeta jäi kindralkubeneri korraldus 6. septembril 1697 Strömfeldtile, millest Dahlberg oma resolutsioonis samast kuupäevast ka Boretiusesele teatas; nimelt tulnud Rõuge kirikuõpetajalt teade, et pastoraadihoone olevat nii lagunenud, et seal olevat tervisele hädaohtlik elada; võtku asehaldur siis see asi oma hoolde, andku lähemast kuninglikust metsast kirikuõpetaja maja ehitamiseks tarvilik määr palke koguduseliikmeilemõisaile¹¹⁾, kellel siis tuleks palgid kohale vedada. Et olukord mingil määral ei paranenud, vaid hoonete seisukord järjesti halvenes, tõendab õpetaja Boretiusi kiri 11. juulist 1698 Rõuge kiriku ja kirikla väga viletsa seisundi üle; kirjas nimetatakse muu seas, et ka kirik olevat katuseeta ja torn maha varisenud. Veel järgmise, 1699. a. alul võitleb kirikuõpetaja asjatult, et enesele paremat peavarju saada. Ta kirjeldab lagunenud hoonet, kus ta asub ja kuhu suits, külm ja vihm vabalt sisse tungivat, ta varandust hävitavat ja ta elu lühendavat. Kuigi asehaldur rõhutanud uue maja ehitamise vajalikkust, ei andvat mõisad, peale mõne üksiku, nendelt tulevat ehitusmaterjali¹²⁾.

Mis aga paljude vähemjõukate kirikuõpetajate olukorra iseäranis raskeks muutis ja mitmeidki, kes oleksid soovinud mõjuvamat abi anda oma kihelkonna nälgasurevale elanikkonnale, sundis äärmisele kokkuhoiule ning abinõude otsimisele, kuidas viletsuse kasvades suuta vastu panna, oli see, et jäid mitme aasta jooksul ära kirikuõpetajate sissetulekud kihelkonna mõisailt ja talunikelt. Kirikuõpetajate tasu polnud igal pool ühtlane, vaid olenes suurel määral kihelkonna suurusest, elanikkonna tihedusest ja jõukusest. Eriti nälja ajal kasvas kirikuõpetajate jaht paremate kohtade järgi. Et kirikuõpetajate tasuküsimusi reguleerida ja nende palgatingimusi õiglasemaks muuta, kavatseb Dahlberg juba 1697. a. alul muuta kihelkondade suurust ühtlasemaks;

⁹⁾ „Resolution Auffm das von dem General „SuperInt: D. Johann Fischern eingegebene Memorial und vorschläge wegen Verbeszerung des Kirchlichen Zustandes in dem Hertzogthumb Liefland“, GGA, LRKkA, Reg. 1697. I, lk. 193 a—199 b; Dahlberg Strömfeldtile 8. IV 1697, seals. lk. 208 a—210 a.

¹⁰⁾ GGA, LRKkA, Reg. 1697, I.

¹¹⁾ GGA, LRKkA, Reg. 1697, I, lk. 472 b — 473 a ja 474 b — 475 a.

¹²⁾ RRA, Liv., LÜKA, nr. 36 (1698), Boretius ülemkonsistooriumile 11. VII 1698 ja seals. nr. 38 (1699 supplement), Boretius ülemkonsistooriumile, prod. I. II 1699.

sellekohaste sooviavaldistega on temale esinenud ka asehaldurid Strömfeldt ja Strokirch, kindralsuperintendent Fischer ja teised ¹³⁾). Mõnegi kirikuõpetaja olukord ei olnud palju parem taluniku omast.

Õige teraval kujul said majanduslikke raskusi tunda ka Rõuge kirikuõpetaja Boretius ja eriti hiljuti ametisse võetud eesti kõster Jüri. Oma ning kõstri häda üle kaebab Boretius peale konsistooriumi ka kindralkubernerile. Juba Boretius eelmises ametikohas Saardes jäi kogudus talle rohkesti võlgu; samuti sündis ka Rõuges. Kirikuõpetaja palub, et tema palgaolusid parandataks ning et talunikelt kirikuõpetaja jaoks kohustiste sissenõudmine sünniks mõisa kaudu, sest kirikuõpetajal endal nähtavasti ei olnud enam mingit mõjuvat abinõu oma tasu rahvalt kätte saada. 6. sept. 1697. a. kirjutab Dahlberg Saarde koguduse saksa soost liikmeile, et need õiendaksid oma võla Boretiusse; samal päeval on saatnud ta kirja ka Rõuge koguduse liikmeile. Selles ütleb ta, et ülemkirikueestseisja asehaldur Strömfeldt määranud Rõuges õpetaja Boretiusse tasuks igalt suitsult (talult) ühe külimitu rukkaid, mille vastu paljud kihelkonna saksa koguduse liikmed protesteerivat; seetõttu manitseb kindralkuberner, et igaüks nõuaks talle alluvalt talunikult selle kohustise õiendamist, mille sissenõudmist ja edasiandmist kirikuõpetajale tuleb tasuda mõisail ¹⁴⁾). Muidugi ei paranenud Boretiusse olukord nende kirjade mõjul kuigi olulisel määral, nagu ta kirjast Liivimaa ülemkonsistooriumile 1699. a. alul kujukalt näha ¹⁵⁾). Rahvalt ei olnud enam midagi võtta, ja kui mõnel pool mujal talunikult sunniviisil võeti ka viimane varanatuks võlgneva kohustise katteks, hävitas see kas taluniku majapidamise täielikult või kaotas temas iga-suguse lootuse õiglasemale kohtlemisele ning vähegi paremale ajale tulevikus ning sundis teda salaja võõrsile põgenema, et otsida kergemaid elamisvõimalusi.

Boretius ise saab aru, et talunikud on viimse võimaluseni vaesunud, kui ta viimatinimetatud kirjas kirjutab kirikla talunikude kohta, et „meine Bauren sind so arm, dasz Sie kaum das liebe Leben haben“. See äratundmine ei takista kirikuõpetajat siiski tunnistamast, et ta nälja ajal vaevalt niipalju leiba omas, et hädaselt läbi tulla. Üldse ei ole kirikuõpetaja sinnamaani saanud veel üheltki Rõuge kihelkonna alalt mitte pooltki talle kuuluvaist maksudest.

Kui juba kirikuõpetaja sissetulekud olid tõsiselt vähesed, on selge, et kõstri elujärg võrratult halvem pidi olema. Viimase sei-

¹³⁾ GGA, LRKkA, Reg. 1697, II, lk. 20—22, Dahlberg kuningale 30. I 1697 ja seals., I, lk. 193 a — 199 b, eespool-mainitud Dahlbergi resolutsioon Fischeri memoriaalile.

¹⁴⁾ GGA, LRKkA, Reg. 1697, I, lk. 473 a — 473 b, Dahlberg Saarde koguduse liikmeile 6. IX 1697; seals. lk. 473 b, Dahlberg Rõuge koguduse liikmeile 6. IX 1697; seals. lk. 474 b — 475 a, Dahlbergi resolutsioon Boretiussele 6. IX 1697.

¹⁵⁾ RRA, Liv., LÜKA, nr. 38.

sundi kergendamiseks pöördus kirikuõpetaja kindralkuberneripoole, kes vastas, et selles asjas tuleb kirikuõpetajal kirjutada asehaldur Strömfeldtile¹⁶). Suures hädas kirjutab köster 1698. a. eestikeelse kirja kindralsuperintendentile ja konsistooriumile, kus ta seletab, et vaatamata raskele ajale ja tasu ärajäämisele täitnud ta siiski oma ametit, ning palub härdalt, et konsistoorium asehaldur Strömfeldti ees samme astuks, et ta kihelkonnalt oma palga kätte saaks¹⁷). Kiri on järgmine:

„Auwolik Piiskop. Nink kick Kunninglicko kerko Kocho Wannembid. Armolicko Eszandit.

Minna palle allandikult et teje ei tahas pahhas wätta et minna kui waine Kerko Orri olle tochtnu teje Silmi ette tulla omma häddä teile kaibama nink armo nink appi otsima Töist ajastaiga käüp io nüd kui minno ausa kunninliko Taatholdri käsko ning Sädimisse päle Rauge kerko köstris kutsuti. nink woeti nink olle ma se samma omma ammetit niddade ette saisnu et ütticki ei woi öigusse ka minno päle kaiwada! Ent kui minna minnewäl Süggiszel püsi omma säet kohhut kätte sada. siis om eggämees wasta pannu et ma suure häddä, waiwa, nink ochto ka Ehk ma kül iitsinä posz¹⁸) olle omma Ello senni ajani woisi ülles pittä: Siiszki ei olle ma omma ammetit mahha jättnu enge ni kui minna hendä Jumjala Orjuszen olle säednu omman ammetin tennu se wäe nink Möto perräst mees Jummal mul om andnu ni paljo kui ma olle köhtnu. Ent et omi üsziki ei woi Tulest ellädä nink minna põlgä veel wähämbäste kui minnewäl ajastal sawat, siis palle minna Teid Auwolik Piiskop nink muud auwoliku Kerko Wannabid allandickult nink Süddämest, Teje tahasz kunninliko Taathaldri ka se perräst könnelema nink minno waist awwitama et ma omma säet palcka kihla kunnast woisi sama nink ilma Ochto eddes pide omma ammeti. ettesai sama. kui teje Auwoliko piiskopi nink kerko kocho Wannambide....

allandick

Sullane

Jürri.“

Ka sellel kirjal ei olnud paremaid tulemusi kui kirikuõpetajajagi pöördumistel. Kirikuõpetaja Boretius kirjutab oma eelmaintud kirjas 1699. aasta alult, et kui Rõuge kihelkonnas maad

¹⁶) GGA, LRKkA, Reg. 1697, I lk. 474 b—475 a, Dahlberg Boretiussele 6. IX 1697.

¹⁷) RRA, Liv., LÜKA, nr. 36: Brev och suppliker 1698. Kiri on daatumita ja asetatud 1698. a. sissetulnud kirjade lõppu.

¹⁸) iitsinä poisz?

omava maanõuniku von Vietinghoff'i mõisa poolt ametis olev talurahva-kirikueestseisja kõstri heaks omalt alalt makse kogunud, Vietinghoff kirikueestseisjat selle eest koguni karistanud kuue paari vitsadega. See mõjunud nii eeskuju-andvalt, et ka kõik teised loobunud kõstrile maksude õiendamisest. Boretius peab uuesti konsistooriumi paluma, et see avitaks kõstrile palga sissenõutamist. Järgmisel aastal alanud Põhjasõda tõi aga peagi uusi kohustusi ning raskusi rahvale, ja vaevalt küll suudeti kõstri palveid rahuldada.

Siin kirjeldatud mõningad olud suure nälja ajal ja sellele järgnevail aastail tõendavad suurt viletsust nii rahva seas kui ka harilikult paremais tingimuis elava kihi keskel. Et see olukord ei olnud ainuomane Rõugele, vaid iseloomustav pea kogu Eesti alale tol ajal, näitavad andmed üle Eesti, andes võimalusi otsustamiseks, kui raskes seisundis juba olles pidi Eesti ala rahvastik astuma pika ning laastava sõja ajastusse.

O. Liiv.

Kirjanduslik ülevaade.

Kaks lavateost läti keelest.

J. Akurater: Lõbus peremees. Komöödia 4 vaatuses. Tõlkinud M. Pukits. Eesti Haridusliidu kirjastus Tallinnas 1932. 135 lk. Hind?

Elina Zälite: Armu väikesed vääratused. Komöödia kolmes vaatuses. Läti keelest M. Pukits. Eesti Haridusliidu kirjastus Tallinnas 1932. 136 lk. Hind?

Elmainitud kaks komöödiat on raamatukesed, mille üle võib rõõmu tunda mitte ainult seepärast, et need on tänuväärt lisanduseks meie lõunapoolse naaberrahva kirjanduse tundmaõppimisel, vaid ka seepärast, et need rikastavad meie võrdlemisi vaest lavarepertuaari. Ehkki kumbki lavapala pole kunstiliselt eriti kaaluv, ometi on nad lavalised ja menuga mängitavad, eriti maalavadel.

J. Akurater on kirjutanud võrdlemisi palju lavateoseid, kuid keskparasust pole ta suutnud sel alal ületada. Nii on seegi teos vähenõudlik, kerge, lõbus, sealjuures aga küllaltki dramaatiline.

Akurater on neid läti kirjanikke, kes otsib veel üha ainet oma töödele läti maaelust ja inimesist. Need otsingud on huvitavad oma arhaiselt laadilt, nad ei tugine sageli tänapäeva-elu tõelisusele. Akurater ise ütleb kuskil oma komöödiate ainestiku kohta järgmist: „Rikkalikumat ainet võib ammutada rahvaelust maal. Siin on omapäraseid inimesed, omapärane koloriit. Siin on säilinud terviklikud tüübid ning iseloomud, milles on palju lätilist lihtsust, huumorit, hoolimatust. Meie draama ja komöödia võivad saavutada suurimat täiust vaid rahvusliku omapära kasustamisega“ jne.

Ent vaevalt leidub veel Lätiski neid terviklikke, arhailisi ja lätiliselt omapäraseid põllumehetüüpe. Seda tõendab Akurateri enese lõbus peremees. Grotan on eht tänapäeva-inimese mõtlemisviisiga: võta ja laena, kust aga saad, ning ära muretse kunagi selle üle, kuidas tasuda. Nii tehakse laenu kuulsa „melioratsiooni“ nimel ja kuivatatakse kõrtse. Eks etenda meiegi talude raskustes, millest viimasel ajal nii palju räägitud, tähtsat osa just see

moment. Nii siis on näidendis käsitletav ainetik vägagi aktuaalne ja eluline.

Näidendi sisu on lühidalt järgmine: Välimetsa peremees Peeter Grotan elab lõbusat elu, joob ning laulab ja viibib päevade viisi kodust ära, vaatamata sellele, et talu on võlgades, lähenevad vekslitähtpäevad ning pole raha teenijaile palgaõiendamiseks. Ta ei kurvastu suurvee, rahe ega võlgade pärast.

Ta on kasutütar Marianna, kes on käinud Riias keskkoolis ja armastab kedagi üliõpilast. Grotan aga ei salli põhimõtteliselt üliõpilasi ega taha lubada kasutütrel mingil tingimusel abielluda enda väljavalituga. Viibides oma järjekordsel „lõbureisul“ Riias satub Grotan üliõpilaste joomaseltskonda, tutvub seal korporant Medeniga, kelle abiga ta sooritab uue „meliorsioonilaenu“ ja viib oma uue sõbra enesega kaasa maale kasutütre jaoks, öeldes: „See plika tahab üliõpilast. Kuule — sõidame minu poole ja ma ütlen talle: Sa tahtsid üliõpilast — võta see üliõpilane! See oleks alles temp!“ (lk. 65).

Vanamees on muidugi arvamisel, et Meden on Mariannale võhivõõras. Ent esimene osutub samaks üliõpilaseks, kellesse on Marianna armunud. Nii saab noortest kangekaelse semgallase jonnkiuste õnnelik paar.

Semgali bojarism, mille üle on Akurater paljudes oma töödes vaistunud, on leidnud Grotanis iseloomuliku, täis päikeselist huumorit väljenduse. Siin püüab Akurater joonistada joviaalset päristalu-peremeest, kes vaatab tõepoolest hoolimatu kergusega oma tulunduslikele raskustele ja vekslitärminitele.

Heasüdameline joomaritätüüp on Akurateril hästi õnnestunud ja on reljeefsem kuju, mis ta on loonud oma näidendeis. Grotani kõne on teravmeelne, meisterlikult lavaline, tuletab meelde autori paremaid novelle. Heal ettekandel on lõbus peremees täiuslik taidekuju.

Ideelise väärtuse suhtes aga ei kaalu teos palju. Alkoholi idealiseerimine areneb siin äärmuseni. Esimeses vaatuses joovad talunaised endid täis, nii et kukuvad veetünni. Teise vaatuses kestes joovad korporandid, ronivad laudadele ja laulavad buršilaule. Kolmandas vaatuses joob enese täis rahvusliku ministri uksehoidja, ainult minister ise on näidatud enam-vähem kainenena.

„Lõbus peremees“ on neid Akurateri näidendeid, kus ei paista läbi tendents. Me tajume ainult heatahtlikku muiet tänapäeva kergemeelsete inimlaste ja nende seikade üle.

„Armuväikesed vääratused“ on Elina Zälite teine lavateos. Juba oma esimeses komöödias „Kardetav vanadus“ (Bistamais vecums), mis sai Läti provintsis eriti suure menu osaliseks, esines see noor kirjanik hea lavalise situatsiooni tabajana ning mõistjana ja osava rahvaljalja registreerijana. Samade voorustega on varustatud käesolevgi komöödia.

Selle näidendi pealkirjaks on võetud üks värss läti luuletaja Plūdoni kuulsast poemist „Reekviem“, mis aga on eesti keelde vabalt tõlgitud:

Visiem jaizsapno mums

Maldu Mildas šapnojums (Plūdoni) „Reekviem“).

Selle lause täppis tõlge oleks: Meie kõik peame kord unistama armujumalanna unelmaid (Maldu Mildas on läti muistne armujumalanna). Originaali pealkirjaks on ainult viimane värss: *Maldu Mildas šapnojums*, nii siis — Armujumalanna unelm. Sisuliselt sobib aga ka mugandatud „Armuväikesed vääratused“.

Kuigi pealkiri viitab läti mütoloogiale, tuletab erootiliselt uimas-

tunud armastajate tragism ometi meelde Zälite enese tõlgitud „Mikumärki“ laupäeva-õhtut.

Kõnealune E. Zälite teos on eesti lavale eriti sobiv ning lähedane juba sellepärast, et tegevus sünnib Eesti-Läti piiri ääres ja üks tegelane on eestlane, — eesti laval muidugi lätlane, kes räägib vigast eesti keelt.

Näidendi sisu on järgmine: Vaikses talus, kus ometi ei puudu klaver, telefon ega raadio, veedab suvist koolivaheaega noor linnaplika. Sinna ilmub ka peremehe endine sõber — viiulikunstnik, naiste maiusroog. See ajabki pead segi kõigil talu naisolendeil, eriti aga perenaisel endal. Aga ka teenijatüdruk hellitab lootust, sest kunstnikuhärra on talle korduvalt ütelnud, et ta käivat juba närvide peale, millist ütlust Marie mõistab muidugi kõige lootustäratavamalt. Lõpeb kõik muidugi pisarateta.

Näidendis puuduvad võimsalt joonistatud karakterkujud. Viiulikunstnik Konradi paistab ebausutavana, kunstliku kujuna. Kuid E. Zälite tugevad küljed, nagu juba eespool mainisin, on situatsioon, kiire tempo ja tegevuse elav areng, mis annab tunnistust heast lavatehnika tundmisest ja mis ongi moodsa komöödia põhioõue.

Tõlketöö on sooritatud hoolikalt. Eriti hästi on tabatud ja mõistetud (E. Zälite näidendis) puudulikult eesti keelt oskava lätlase žargoon. Üksikuid väiksemaid eksimusi, mis tingitud nähtavasti tähelepanematusest, siiski esineb. Mainin siinkohal mõningaid J. Akurateri „Lõbusast peremehest“.

Nii tõlgib M. Pukits lauset „Ak, pats gudrais Zālamans jau Zināja, ka sievietis esot rūgts“ järgmiselt: „Oh, juba v a n a (pro tark) Saamon teadis, et naine on mõru“ (lk. 14).

Samuti lk. 40: „Saab n i s u, saab õlut“ pro „Saab otri, saab õlut“. Sest „mieži“ tähendab otri. Ka mõtteliselt pole sõna „nisu“ siin õigel kohal, sest nisu tavaliselt õlut ei valmistata.

Lk. 99: „Minu neerud tunnevad põrgu palavust“. Õigem oleks: „Minu sisikond tunneb põrgu palavust.“

Lk. 100: „Nüüd oled sa m u k a a s l a n e“ pro „liitlane“ (sabiédrotais).

Viimase lehekülje on M. Pukits tõlkinud täiesti vabalt ja kokkusurutumalt, nähtavasti seepärast, et vältida labasuseni küündivat kahemõttelisust. Kunstiline külg pole selle all igatahes kannatanud, vaid on pigemini võitnud.

K. Aben.

A l e k s a n d e r S a a r n a: **Südameraasukeste agoonia.** K/ü. „Loodus“ Tartus, 1931. 142 lk. Hind broš. 4 kr. 50 s., iluköites 5 kr. 50 s.

Uustulnukas kirjanduse alal tahab enda maksma panna erakordustega nii teose sisus kui vormis. Ta on peale Richard Rohu teiseks autoriks, kes polemiseerib juba teoses oletatavate tulevaste arvustistega. „Ja etteteadja, ettenägija viha, et tema saab nürimeelse arvustuse osaliseks, milles kuhjatakse sõnu, ja peamiselt sellepärast, et teenida rea pealt“ (lk. 67), täidab ta hinge. Autori meeleheaks laseme teda ennast esijoones tutvustada oma teost nii, kuis ta seda kommenteerib lugejale. „Kui sageli kardame, et meid ei mõisteta, ka seal, kus midagi mõista pole. Kas ei peaks Kāblīk mõnede ridadega pöörduma lugeja poole, et anda kommentaari?“ Ta kartus, kuigi oletades, et teose tuum publikule ei meeldi, rajanes sellele — vahest ei aimata ta kompositsiooni tahtlikkust.

„Elu ei tundvat kompositsiooni. Ei õnnestunud aga temalgi lahti rabelda kompositsiooni nakkusest, kuigi ta eesmärgiks oli romaani senist selgroogu murda. Mis puutus lühisusse, sõnaahtsusse, siis uskus tundvat lugejat, kes oli õigustatud nõudma konspektiivsemaid nähtehaa-

ranguid väiksemaisse sõnadesse. Läheneti ju ajastule, kus mõeldi valemities.

„Stiil, rütm, ideestik, tuum — olge lahked — see oli kriitikute söödamaa. Aga kisendasid nemadki asjatult: populism võtvat maad! Pööbel — see olid nad ise!... Igale labasele saksale tahab ta sarve pihta koputada“ (lk. 66—67).

Romaani aastasade jooksul tugevaks kasvanud selgroogu tahab autor murda seega, et serveerib lugejaile segamini mõtiskelusi siit ja sealt, ilma kindla ühendava kangelaseta, küll proosa-, luule- ja draamavormis. Teose esimestel lehekülgedel figureeriva ja koolva kangelase laseb ta lõpus liikuda jällegi elavate hulgas ja osta oma raamatu esimese eksemplari. Seegi mõte on juba vähemalt Voltaire'i ajast tuntud ega ole seega uudne ning küllalt võimas murdma romaani selgroogu.

Seda suurelatuselist ja julget katset hinnakem autori enda sõnades: „Jah, kui sageli mõte tahaks olla tegu ja kui sageli tegu polegi mõte!“ (lk. 28).

Oma teose tegelastest ja sisust ütleb autor järgmist: „Mulle on minu romaanis tegevad isikud isiklikult tundmatud ja mõeldised. Teiseks on see selgroost murtud romaan ühiskondliku ulatusega, milles mina enam midagi kärpida ja muuta ei tohi, sest selles õhukeses raamatus on peamine rõhk pandud sisu tihedusele“ (lk. 20).

Nendeks väljamõeldud tegelasteks on siis esijoones: Ed. Käblik, selle teose autor ise, kes on ühiskonna vastu täis trotsi. Oma vaimusuuruse (lk. 25) pärast satub ta paariks aastaks vanglamüüride vahele, sest väikese riigiametnikuna on ta raisanud väikese summa riigiraha, millele pole võimukandjad vaadanud sugugi hea pilguga, ja autor leiab: „Need, kes sinu asemel peaksid karistust kandma, istuvad kohtunikude hulgas, need, kes on su kaassüüdlased, peavad süüdistuskõnet, ning need, kes on sind süütlele upitanud — need on pealtvaatajate ridades ja näitavad näpuga — selline võis see inimene olla!“ (lk. 29).

Ta vabanes vanglast. „Kolm kuud ta jantis ja asjatas ajakirjandusega, siis veendus — suur enamik ühiskonda elatas end kelmustest, petmistest ja muist veel mustemaist tehinguist. Seadus, õigus ja õigus — need olid ainult etiketid, mille katte all töötati. Tunnistati hädavajalikkude tõde, kuivõrt see tarvilik oli näiliselt ja mõnes mahhinatsioonis. Kuidas võis aga säärane valetav, pettev, kelmustav ja muude mustade äridega tegelev ühiskond püsida ja rääkida aususest ja edust? Siin seisis Käblik mõistatise ja kõverpeegli ees“ (lk. 44).

Selle ühiskonna vastu ongi sihitud kõik tema teravmeelsus ja pisted. Selle vastu töötab ta ise ja ka väljamõeldud tegelased, esijoones lõbutüdruk Selesta Naigar, Tartu omnibuseliinide Davet Simeoni seaduslik armuke ja Valter Lööndre südamekallim. Selle ülesanne on Davet Simeoni ja Ed. Käbliku elukäigu allajuhimine ja esimese varanduse täielik läbiöömine (lk. 22).

Teised rohkearvulised tegelased teotsevad nii, kuis see on vajalik autorile, vastavalt meeleoludele, trotsi väljapuistamiseks.

Kõik on siin tehtud, kuid tundub ehtsana. Kui teoses endas puudub ühtlus tavalises mõttes, siis on see olemas ometi autoris, tema mõttesuundades ja aforismides, mis ta näiliselt segi serveerib lugejale. See on autori meeleolude raamat, mis on kahtlemata sügavalt tuntud ja välja kasvanud elukibedustest. Küllalt nauditav kirjanduslikule ja mõtlejale inimesele.

Harilikule lugejale aga võib seda soovitada kirjandusliku rosoljena, kus kõik vaimutoit segatud korrapäratult ja lisatud mõningad pipraterad, mis tunduvad mõnelegi hamba all mõrudatena.

P. Hamburg.

Dr. Curt Thomalla: Uued teed tervisele. Tervishoid, moodsad ravimisviisid ja igapäevased kehaharjutused. Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastus, Tartu 1932. a. (Elav Teadus nr. 2.) Hind 1 kr.

See lühike (122 lk.), aga huvitavalt ja ladusalt kirjutatud raamat toob mõnda moodsaist ravimisviisidest, nagu näit. hüпноос, elundiaineline ravi ehk organoteraapia, vitamiinid, aga leidub ka palju seletusi, nõuandeid ja juhtnõore selle kohta, kuidas tervist hoida. Juba esimene peatükk kannab pealkirja „Hoidumine on kergem kui tervistamine“. Thomalla kirjutab: „Tänapäeval on igatahes endastmõistetav, et end pestakse, hambaid puhastatakse, lahtisi haavu ei puudutata mustade näppudega, nakkushaigeid eraldatakse ja et üldse haigustest hoidumisele pööratakse suurendatud tähelepanu.“ Kooli ja koduse kasvatuses kaudu peab ka teisi tervishoiu-nõudeid ja juhtnõore järjekindlalt levitama, et nad kõigile endastmõistetavaks saaksid. Paljud sündsusereeglid on ka tervishoiunõuded. Hea komme nõuab hästi kasvatatud isikut näit., et tal poleks käed pesemata, eriti söömisel, sõrmeküüned ebapuhad, et ta ei sülitaks söidukipõrandale või eluruumi.

Rääkides uueaegsest rõõmustavast kehakasvatuse liikumisest ja spordivaimustusest hoiatab Thomalla tungival otstarbetu rekordijahi mõttetu kihutamise eest kõrgsaavutiste järgi ja kõigi liialduste eest, mis tervisele just kahju võivad tuua. Meil tuleks spordiarstlikku tõelist valvet teostada koolis ja mujal.

Kaitset tuberkuloosi vastu rääkides rõhutab autor valguse, värske õhu, päikese ja kehakarastuse tähtsust. Suguhaiguste vastu võitluses peab Thomalla tähtsaks enneaegset iha änkamist ära hoida mõistliku selgitustöö kaudu.

Igapäevase tervishoiu ülesandeks loeb autor rinnalaste ehk imikute suremuse vastu võitlemist; „et pudelipiima joovald lapsi sureb esimeste kuude jooksul kümme korda rohkem kui rinnaga toidetavaid“, siis peaks iga ema oma aukohuseks pidama enda last ise toita. Seda küsimust võtab autor küll aga muu seas kõne alla. Rinnalaste tervishoidu käsitlevaid kasulikke eriraamatuid on meil juba mitu ilmunud, näit. prof. A. Lüüs'ilt, pr. dr. O. Madisson'ilt ja pr. dr. M. Kleitsmann'ilt. Kütmatus toas, nagu Thomalla soovib, meie küll magada ei saa; tuba muutuks ka rōskeks.

Praegust naisterahva rõivastust üldiselt kiites juhib Thomalla tähelepanu mõnede poolt harrastatavale, tervisele väga ohtlikule ja naeruväärsele kombele, ka külmal ajal hõredaid sukki ja õhukest seelikut kanda.

„Kõhuküsimuse“ peatükis leiame õige palju vitamiinide kohta. Toorestoitu soovib Thomalla mõõdukalt; peab ütleva, et keetmisel vitamiinide hulk väheneb, aga mitte täiesti ei kao.

Mõnes asjas ei saa Thomallaga siiski nõus olla, näit., et alkoholi ikkagi võib tarvitada: „tema juhulik ja parajuslik tarvitamine võib olla paljudele teatav puhkus ja kõrvalejuhtimine igapäevase elu pingutusist ja erutusist“. Kust need harjunud joojad ja joodikud siis tulevad ja kus on see paraja joomise piir? Mitte kõik joodikud pole enese patoloogilise haigusekallakuse tõttu „langenud“, nagu Thomalla ise ka mõnab.

Uute teooriate ja meetodite hulgas käsitleb Thomalla liigtundlikkust ehk idiosünkraasiat ka mõnede toitainete vastu: mõnel isikul ilmub näit. vähkide või maasikate söömise järele naha nõgeshaigus. Ka järgnevais peatükis leidub palju huvitavat, näit. sisesekretsioon ehk sisenõristus, elundiaineline ravi (organoteraapia) ja noorendusõpetus, alateadvuse küsimused, hüпноос, psühhoanalüüs (Freud'i õpetus), sugestioon ja autosugestioon (Coué ja Baudouin).

Andes võhikuile ülevaate vajalikkudest teadmistest ja neist arvu-

tuist mõistatusist ja saladusist, mis elavad inimese organismis, tahab Thomalla ära hoida ohtu, millesse satuvad inimesed, keda ahvatlevad rahvalik-arstiteaduslikud selgitused ise endid ravima ja üle öla suhtuma eriteadlasisse.

Lisa I toob Eesti Tervishoiu Muuseumi poolt koostatud 14 tervishoiukäsku, kuna Lisa II (lk. 102—122) sisaldab juhiseid igapäevaseks tervisekarastuseks, näit. hingamisvõimlemine, üldine kehavõimlemine, pesemised, õhuvann, päikesevann.

Nagu eeltoodust näha, sisaldab raamat palju huvitavat ja kasulikku ja teda võib soovitada.

A. Rammul.

Ch. Dickens: Nell ja tema vanaisa. Tõlkind H. Alberg. Eesti Õpetajate Liidu kirjastus, Tallinnas, 1932. (Noorusmaa jutukirjastik nr. 21.) 70 lk. Hind 50 senti.

Tänavu kevadel ilmus „Noorusmaa“ jutukirjastikus katkend Charles Dickens'i pikemast romaanist *Old Curiosity Shop* („Vana imeasjade kauplus“), pealkirja all *Nell ja tema vanaisa*. Too ligi sada aastat tagasi ilmunud romaan ei kerki Dickens'i parimate teoste (*Oliver Twist* jt.) kõrval üle keskpärasuse, mistõttu ta ongi vähe tuntud. Dickensit on peetud heaks oma aja lastekirjanikuks. Ta on suutnud luua kujusid, kes õilsate omaduste ja õnnetute saatustega kaua on paelunud väikeste lugejate tähelepanu. Kuid oleviku noorust ei suuda ta enam kõita. Ta tegelased on muutunud eluvõõraiks.

Nell ja tema vanaisa on jutustis umbes kolmeteistkümneaastasest agarast ning targast tütarlapselt ja ta haiglasest ning mängukirest vallutatud vanaisast. Vanaisal pole muud eesmärki kui kaardimänguga võita suuri varasid, et neid siis Nellile pärandada, kuid ta on juba kaotanud kogu oma vara ega ole võitnud mitte midagi. Nell on imelaps nii oma tegudes kui mõtlemises. Ta saab aru kaardimängu ohtudest ja õhutab vanaisa oma kire eest loodusesse põgenema, et seal kõike häda ja viletsust unustada. Lõpuks ta suudabki avatella oma vanaisa rändamisele ja kerjamisele. Nad asuvad teele. Nell võidab kõik teel ettesattuvad hädad ja raskused, miski ei ebaõnnestu tal, kõike ta oskab, kõigega saab ta hakkama. Nii rändavad nad linnast linna. Nell sureb mõlemale ülalpidamist, kord kerjajana, kord vahakujude-näituse kirjel-dajana, kord muude väikeste teenetega, kuni viimati leiavad vaigse kodu väikeses kaunis külas, kus mõneteistkümneaastane Nell saab kirikuvahi koha ja asub elatama oma mängukirest vabanenud vanaisa.

Nii on lühidalt raamatu sisu. Et see nüüdisaja lastele eriti meeldiks, seda ei ole uskuda. Nellitaoline vanainimeslik laps jääb neile võõraks. Nad sooviksid jutust leida enam endasuguseid, lähemaid, lapselikumaid tegelasi. Sellistele usaldaksid nad hõlpsasti endi poolehoidu ja kujutleksid endid nende asemele. Alles siis kanduksid tegelase õilsad omadused neile üle ja jutt oleks täitnud kasvatava eesmärgi. Laps, kes sugugi ei vallata ega mängi, kes ülespuhutud monoloogides imetleb loodust, kes idealiseeritud helluse, vapruse ja virkusega hoolitseb vaid oma vanaisa eest — see on neile mingi ebamaine ingel, ebalapselik ülepingsutatud olemus, kes ei suuda meelitada järeletegemisele. Ka on koduta rändamise ja kerjates toiduhankimise ülistamine vaevalt kohane ideaal lastele. Üldine ebareaalsus ja kerjuseromantika kutsuvad esile ebasõbraliku suhtumise raamatusse, mis kõigele vaatamata siiski on üsna elav ja loetav.

Siit ja sealt katkendite võtmise tõttu pole raamat ka küllalt terviklik. Sündmustikuniit pole pidev ja osa tegelasi jääb õhku rippuma (Vanahärra, Nelli vend ja Kitt). Kas pole siin lühendamise juures mitte puudu tulnud asjatundmisest? Ja kas poleks saadud abi osalisest ümbertöötamisest, mis ju noorsookirjanduses peaks lubatav olema?

Tõlkija keel ja stiil ei ole just kiita. Siin esineb rohkesti selgeid keele-, lause- ja trükkivigu (edesi, ütelsin jm.), mis lasteraamatuis, iseäranis aga õpetajate endi kirjastusel ilmunud lasteraamatuis peaksid puuduma, muidu õonestavad nad ise oma tööd.

Esitatud põhjusil ei ole see vihk Õpetajate Liidu noorsoo-kirjanduse seerias mitte küllalt õnnestunud.

Lüüdia Palm.

Peeter Põld: Usuline kriis. Selle tunnuseid, põhjusi ja ületamisvõimalusi. Redigeerinud Margarete Põld. Akadeemilise Usuteadlaste Seltsi kirjastus 1932. 62 lk. Hind —?

See tähtsa probleemi kohta avaldatud brošüür sisaldab õieti ainult pikema kõne, mille prof. Põld mõne aasta eest on pidanud vastavahuvilises akadeemilises koondises. Muidugi ei taheta sellises ettekandes teaduslikult tungida usulise kriisi sügavamale uurimisele — küsimust käsitletakse paratamatu kokkuvõtlikkusega. Siiski saavutatakse rahuldav ülevaatlikkus. Saadava mulje selgust soodustab rahulik, lihtne väljendus ja mõõdukas autoriteetide ning tsitaatide tarvitamine. Sisuliselt võiks prof. Põllu vaateist kaasajale märkida vahest seda, et ta, tuues meie kirjandusest näiteid ristiusu-vastasuse illustreerimiseks, võtab Tuglase „Poeedi ja idioodi“ kuradiusu-apoloogiast tõsisemalt, kui novelli toon selleks põhjust annab. — Üldisemast teoreetilisest sisundist oleks näidata mõnelegi, mis — enesestmõistetavalt! — vastu käib isegi mittekiriklase või -teoloogi mentaliteedile kui ka tundmusele. Avastub pidev rida religioosuse vastukäivusi harilikule „humaansusele“, veel enam tänase-homse „ilmafikult“ juhtivaile mõtteile. Ühelt poolt kinnistatakse brošüüris väga õieti, et „tõepoolest on inimese kogu teaduse, mõtete, tunnete ja puüetega lugu nõnda, et neid mitte ei tohi võtta üksiku loomingu tulemusina, vaid et neis kogu ühiskonna vaimusünnitus tuleb näha“ (lk. 57); samuti, et „kõik need asjad“ — maine „õnn“, mida pakkuda lubab sotsialism — „liiguvad ainult inimese piires“. — „Inimene, õigemini inimkond, on iseenele ülemaks sihiks, väärtuseks ja jumaluseks“ (lk. 53). Sellega ühendatavalt toonitatakse mitmeti religiooni praktilist (lk. 42) olemust: ta kõrgemus, võrreldes kunstiga, seisvat selles, et ta paneb inimesi tundma vastutust üksteise eest, ja et ta aitab inimest sisemisele rahule, täielisusele — trööstib näiteks haiguses, surma ees (lk. 48). Eks ole nii uskki inimlik võime ja tarve!

Sellise asjalikkuse kõrval aga ilmneb meie praeguse religiooni seisukohtade ülekohtulisus teiste inimesvõimete ja -tarvete, esiteks kunsti vastu. „Mida tema (kunst) aga pakub, on illusioon, paiste: kõik on siin nii, nagu oleks ta tõepoolest olemas“ (lk. 48). Nagu oleks ka kunsti olemus ja funktsioon, kunstiline elamus — illusioon! Edasi: „Hingeolult on kunst eriti meie päevil individualistlik...“ (lk. 49). Ons ta seda või peab ta seda olema?! Teiseks, mis tähtsam: ühiskondlik algus ei leia oma osa. Lootus ilmakorda parandada praeguste inimeste jõul olevat võrreldav looga „Münchhausen kisub iseenda karvupidi rabast välja“ (lk. 54). Rahvusetunne ega sotsialism ei suutvat päästa inimest ega ühiskondagi (eks küll vahest senine sotsialism ja senine rahvuslus — nagu ütleb üles ka senine usk!).

Kes meid „karvupidi rabast välja kisub“ (kahjuks tuleb korrata seda ainukest, ent olulist pealiskaudsust brošüüris), see on autori arvates meie kiriklik usk, kõigi dogmadega: ainult tema teab sellest, mis või kes võib väljastpoolt appi tulla inimesele. Aga „ristiusu edasiarendamine on tema enese seisukohalt täiesti väljaspool mõeldavaid võimalusi“ (lk. 59). Pealegi et „pole põhimõtteliselt mingit vahet praegusaja inimese ja näiteks Perikles'e aegse kreeklase vahel“ (lk.

18). Aga kas poleks siiski vahet nende mõlema ja keskaegse kristlase vahel? Vastab ju määrang, et „Püha“ ees „tunneb inimene enese puhuteta ning roojasena, patusena ja vajab puhastust, lepitust, et teda omada...“ (lk. 39), enam keskaegsele usutundele (või nimetame meie seda — eetiliseks elamuseks?), kuna üldiselt usulisel elamusel uskuja tõenäoliselt „tunnetab intuitiivselt, kogu inimliku olemusega, haarates tundega, südamega elu ta tervikluses ning koguväärtuses hetkelise valgustuse mõjul“ (lk. 47). Või evib seegi tunnetus meil ka teisi, areligioosseid nimi? — kahtlemata.

Nii leidub prof. Põllu muidu täiesti tasakaalukas ülevaates kooskõlastamata jäänud põhjendusmõtteid ning definitsioone — nagu see on paratamatu dogmalise usu kaitsmisel. Teost kannab aga kõige pealt autori eetiline hea tahe.

H. Paukson.

Saatke materjale Villem Reiman'i eluloo ja tegevuse kohta!

Keskse ja juhtiva tegelasena Eesti avalikus elus jättis Villem Reiman oma üle kolme aastakümne kestnud rahvusliku tööga sügavad ja jäädavad jäljed meie rahva kultuuriloosse. Poliitilise tegelasena korraldas ja õhutas ta laiajoonelist ja tahtekindlat võitlust kogu eesti rahvusliku edasipüüdmise ja enesekaitse rindel. Kultuuritegelasena oli ta hulga vastavate ürituste juhiks ja teostajaks. Eesti karskusliikumise juhina lõi ta selles uue ajajärgu. Õpetlase ja uurijana oli ta eesti ajalooteaduse sihikindlamajd rajajaid. Kõike seda suutis ta teha oma kutsetöö kõrval.

Eesti Kirjanduse Seltsil on erilist põhjust mälestada tänumeeles V. Reimani kui üht oma asutajat, kaua-aegset juhti ja kohusetruud töömeest. Seepärast on selts otsustanud hoolitseda tema põhjaliku eluloo ja elutöö uurimuse koostamise eest. Selleks vajalikkude andmete saamiseks pöördubki selts kõigi asjaosaliste poole palvega saata igasuguseid materjale V. Reimani eluloo ja tegevuse kohta. Nende materjalidena tuleksid arvesse kirjavahetused, päevikulised märkmed, igasugused käsikirjad, ülesvõtted, märkmetega raamatud, teiste isikute poolt kirjalikult fikseeritud märkmed V. Reimani kohta jne. Eriline tähtsus on mälestistel, mis valgustaksid V. Reimani isikut ja tegevust selle rohkeis eriharudes. Lootes, et see üleskutse leiab sooja vastukaja, palutakse vastavad andmed saata Eesti Kirjanduse Seltsile Tartus.

Pro domo.

Õpetatud Eesti Seltsi poolt väljaantud „Vanavara vallast“ on 214. leheküljel tähendatud, et mina müünud omal ajal Soome Kirjanduse Seltsile üle 5000 mõistatise teisendi. Selle väite kohta olgu öeldud, et ma oma „Eesti mõistatustes“ äratrükitud mõistatiste käsikirju olen Soome Kirjanduse Seltsile soome sellekohaste ainete vastu vahetanud, aga mitte müünud.

M. J. Eisen.

Vastutav toimetaja: J. V. Veski. Väljaandja: Eesti Kirjanduse Selts.

„Postimehe“ trükk, Tartus 1932.

1942. 381

I i m u n d :

SOOME-EESTI SÕNARAAMAT

Toimetanud

JULIUS MÄGISTE

*

Nimetatud sõnaraamat ei ole üksnes kuiv sõnade kogu, vaid selles leidub rohkesti kõnekäände, lausenäiteid, käändetarvitamise näiteid verbide juures, idiomaatilisi väljendusviise ja muud mitmekülgset ainesrikku, mis on tähtis õppijaile, tõlkijaile ja kõigile keeletarvitajaile. Silmas on peetud ka igakülgset teaduslikku terminoloogiat. Deale muu sõnavara sisaldab sõnasfik ka valiku kohanimedid ja kõige tarvitavamaid soome sõnalühendeid. Autor on tuntud kui hea soome keele ja soome murrete tundja. Teos on ainulaadne ulatuselt, ajakohasuselt ja kompetentsuselt.

*

AKADEEMILISE EMAKEELE SELTSI
KIRJASTUS, TARTUS 1931

VIII+688 lehekülge, hind 9 kr. 75 s.

Dealadu

Akadeemilise Kooperatiivi raamatukaupl.
Tartus, Ülikooli 15, telef. 63.